

ว่าด้วยประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรมและ
สถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว

VOL ปีที่

20

ISS ฉบับ

2

ก.ค. - ธ.ค.
JUL - DEC

NAJUA

HISTORY OF
ARCHITECTURE AND
THAI ARCHITECTURE

2023/2566

ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว NANA

ISSN Print : 1686-1841
ISSN Online : 2697-3901

Designer

Channakul Kasviset

Cover Design

Patcharapong Kulkanchanachewin

Logo Design

Channakul Kasviset

Journal Staff

Suwanna Tiangnadon

Published

February 2024

Print at

Parbpim Limited Company

45/12-14, 33 Moo 4

Bang Kruai-Chong Thanom Road,

Bang Khanun Sub-District,

Bang Kruai District, Nonthaburi 11130

For manuscript submission guidelines:

[https://so04.tci-thaijo.org/index.php/](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index)

[NAJUA/index](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index)

**NAJUA: History of Architecture
and Thai Architecture**

Volume 20 Issue 2 | 2023

Copyright © 2023 by

Faculty of Architecture, Silpakorn University

31 Na Phra Lan Road, Phra Nakhon,

Bangkok, 10200, Thailand

Email: najua.hata@gmail.com

[https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index)
[index](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index)

Advisory Board

Associate Professor

Apiradee Kasemsook, Ph.D.

Dean of the Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Associate Professor Rutai Jaijongrak

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Professor Somchart Chungsiriarak

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Professor Somkid Jiratatsanakul

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Editor-in-Chief

Assistant Professor

Boonyakorn Wachiratienchai, Ph.D.

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: wachiratienchai_b@silpakorn.edu

Associate Editor-in-Chief

Assistant Professor Siridate Wangkran

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Nawanwaj Yudhanahas

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Chitsanupong Rujirotvarangkul

Independent Scholar, Thailand

Editorial Board Members

Executive Editorial Board (Internal)

Associate Professor

Chotima Chaturawong, Ph.D.

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: chaturawong_c@silpakorn.edu

Assistant Professor Pinai Sirikiatikul, Ph.D.

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: sirikiatikul_p@silpakorn.edu

Executive Editorial Board (External)

Francois Tainturier, Ph.D.

Inya Institute, Myanmar

Email: ftainturier@inyainstitute.org

Hatthaya Siriphatthanakun, Ph.D.

SEAMEO Regional Centre for Archaeology

and Fine Arts, Thailand

Email: hatthaya@seameo-spafa.org

Lipi Ghosh, Ph.D.

Independent Scholar, India

Email: lipighosh@gmail.com

Professor Rawiwan Oranratmanee, Ph.D.

Faculty of Architecture,

Chiang Mai University, Thailand

Email: rawiwan.o@cmu.ac.th

Professor Samerchai Poolsuwan, Ph.D.

Faculty of Sociology and Anthropology,

Thammasat University, Thailand

Email: samerchai@hotmail.com

Associate Professor

Wandee Pinijvarasin, Ph.D.

Faculty of Architecture,

Kasetsart University, Thailand

Email: wandee.p@ku.th

Associate Professor

Wiroj Sheewasukthaworn, Ph.D.

Faculty of Architecture, Urban Design and

Creative Arts, Mahasarakham University,

Thailand

Email: wiroj.s@msu.ac.th

218 จาก กักขันตรัง สู่ พระอุโบสถวัดราชาธิวาส : การศึกษาวรรณกรรมที่นำไปสู่ผลงาน
ออกแบบและที่มาในการออกแบบสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

From Kakshantrang to Wat Rajadhivas: The Study of Literature that Leads to
the Finding of Architectural Works and Inspiration of
H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse

ชุนหิ์ศิริ ไชยเอีย

Chunsiri Chai-ear

246 บัอมปราการทางทะเลของสยามในช่วงความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยาม:
สมุทรปราการ พ.ศ. 2436

Siamese Naval Fortification During the Franco-Siamese Conflict:
Samut Prakan 1893

กฤษณา สว่างวันชัย

Kritsada Sawangwanchai

280 สถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร่

The Architecture of Khum Chao Nai, the House of the City Governor,
in Phrae Province

นันทพร พุ่มมณี

Nantaporn Poommanee

306 สถานภาพผลงานวิชาการการศึกษาสิมน้ำ (อุโบสถน้ำ) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย

The Status of Academic Output in the Isan Water Sim
(Northeastern Buddhist Ordination Hall) in the Northeastern Region of Thailand

อมฤต หมวดทอง

Amarit Muadthong

336 อนาคตศาสตร์แห่งพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย

Futurology of Thai Buddhist Architecture

วนิดา พึ่งสุนทร | รลิตา สีนเอกเอียม

Wanida Puengsunthorn | Rasita Sin-ek-iem

362 ทำที่ในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากับโลกทัศน์ของคนไทยในสังคม
ร่วมสมัย

Buddhist Monasteries’ Adaptation to the Thai Perspectives in Contemporary Society

ภูมื บุรณะ | สมคิด จิระทัศนกุล

Phoom Burana | Somkid Jiratatsanakul

จาก กักขันตรัง สู่ พระอุโบสถวัดราชาธิวาส : การศึกษาวรรณกรรมที่นำไปสู่ผลงานออกแบบ และที่มาในการออกแบบสถาปัตยกรรมของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

From Kakshantrang to Wat Rajadhivas: The Study of Literature that Leads to the Finding of Architectural Works and Inspiration of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse

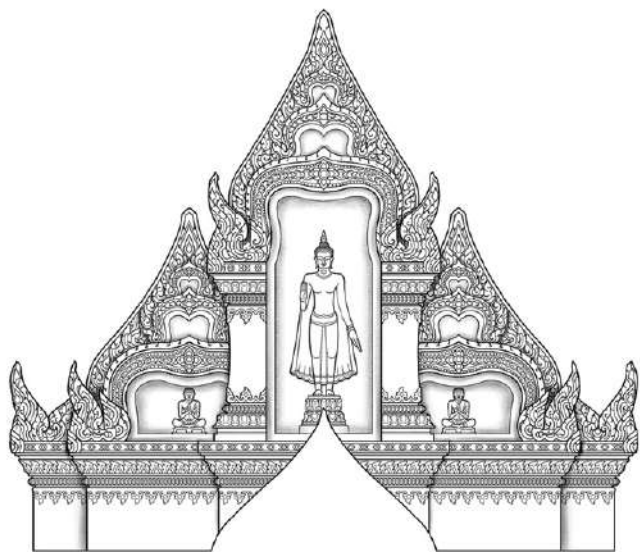
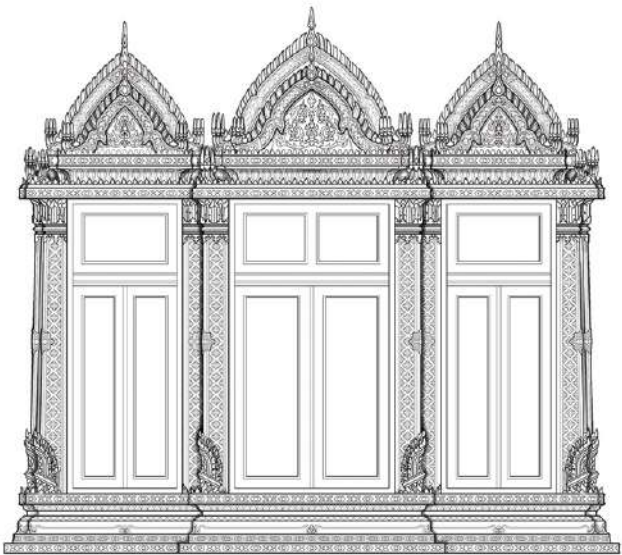
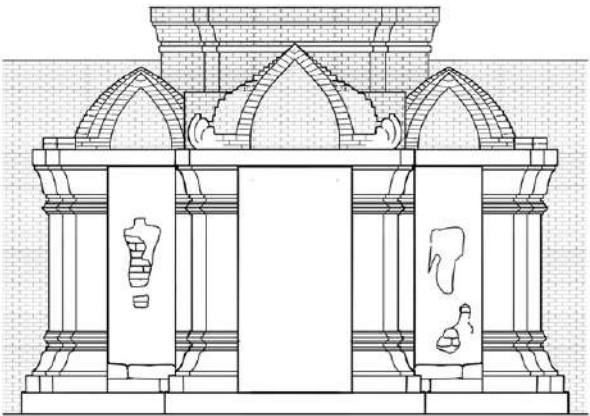
ชุนห์ศิริ ไชยเอียร
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 10330 ประเทศไทย

Chunsiri Chai-ear
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, Bangkok, 10330, Thailand
chunsiri.chaiear@gmail.com

Received 16 - 08 - 2023
Revised 27 - 10 - 2023
Accepted 12 - 11 - 2023

บทคัดย่อ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (พ.ศ. 2406-2490) เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งทรงมีผลงานศิลปะที่ได้รับการยกย่องในหลากหลายแขนง ทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ ทำให้พระองค์ทรงเป็นทั้งศิลปิน นักออกแบบ และสถาปนิกที่สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ภาพลายเส้นจาก
ชุมจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย
สู่พระที่นั่งราชกรัณยสภา
และพระอุโบสถวัดราชาธิวาส

Illustration from the triple
niches of Wat Si Sawai to
Rajkaranyasabha Throne
Hall and Wat Rajadhivas
Ordination Hall

จากพระคุณลักษณะที่ทรงมีผลงานศิลปะในหลากหลายแขนง ทำให้การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งค้นหาผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระองค์ ผ่านการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพระนิพนธ์ เพื่อนำมาซึ่งข้อค้นพบใหม่ ในการศึกษา และนำข้อค้นพบนี้กลับไปศึกษาวิเคราะห์ผลงานสถาปัตยกรรม ชั้นอื่น ๆ ของพระองค์ที่มีการศึกษาไว้แล้ว อันจะทำให้ได้ผลการศึกษา และ ข้อเสนอที่ต่างกันอย่างออกไป ช่วยเสริมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานสถาปัตยกรรม ฝีมือพระหัตถ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาโดยการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์ร้อยแก้ว อย่างละเอียด เพื่อค้นหาข้อความที่ระบุถึงผลงานสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์ ที่ไม่ปรากฏในการศึกษาก่อนหน้า และพบข้อความในพระนิพนธ์เรื่องจดหมาย ระยะทางไปพิษณุโลก โดยปรากฏข้อความที่สื่อความหมายถึงผลงานที่ ทรงออกแบบ ที่เรียกว่า “กักขันตรัง” พร้อมระบุว่าลักษณะเหมือนประตู “ซุ้มจระนำตรีมุข” ของวัดศรีสวาย จากนั้นจึงทำการศึกษาค้นหาในพระนิพนธ์ ชั้นอื่น ๆ เพื่อหาข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติม และพบในพระนิพนธ์สาส์นสมเด็จ ซึ่งได้อธิบายคุณลักษณะไว้ จนสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปผล การศึกษา เป็นข้อเสนอประการแรกว่า “กักขันตรัง” ซึ่งเป็นผลงานออกแบบ ฝีมือพระหัตถ์ในที่นี้จะหมายถึง “พระที่นั่งราชกรัณยสภา” ซึ่งเป็นอาคารที่ยัง ไม่เป็นที่ทราบอย่างแพร่หลายว่าเป็นผลงานของพระองค์ และองค์ประกอบ “ซุ้มจระนำตรีมุข” ยังเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นขึ้นใหม่ ซึ่งปรากฏใช้ในพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นที่แรกอีกด้วย

จากข้อค้นพบแรก จึงนำไปสู่การทบทวนที่มาแนวคิดในงานสถาปัตยกรรม ฝีมือพระหัตถ์ชั้นอื่น ๆ คือ การออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ซึ่งปรากฏลักษณะ “ซุ้มจระนำตรีมุข” เช่นเดียวกัน และเมื่อทำการศึกษ วิเคราะห์โดยละเอียดผ่านกายภาพ รูปแบบ รูปทรง และแนวความคิด จึงนำไปสู่ข้อเสนอประการที่สองว่า ซุ้มจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย อาจเป็นที่มา แรงบันดาลใจในการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ผลงานชิ้นเอก ของพระองค์อีกชิ้นหนึ่ง สุดท้ายผลการศึกษาจึงแสดงให้เห็นว่าการค้นหา และศึกษาสถาปัตยกรรมผ่านวรรณกรรมเป็นหนึ่งในวิธีการศึกษาที่สามารถ กระทำได้ และย่อมได้ผลการศึกษาที่แตกต่างกันไปตามแต่มุมมอง และทรรศนะในการหยิบยกประเด็นของแต่ละบุคคล ซึ่งล้วนแต่ช่วยเติมเต็ม ให้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: วรรณกรรม, สถาปัตยกรรมไทย, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์, กักขันตรัง, วัดราชาธิวาส, พระที่นั่งราชกรัณยสภา

Abstract

Prince Narisaranuvattiwongse (1863–1947) was the son of King Mongkut, who held various significant positions in the governments of Siam from King Chulalongkorn to King Prajadhipok. His Royal Highness excelled in multiple fields of art, including painting, literature, architecture, and music, making him one of the most significant artists, designers, and architects in Thai history.

From above, his Royal Highness has worked in various fields. This research article aims to discover his architectural works by studying and analyzing his writings. The study’s results can lead to further analysis of his other architectural designs and fill gaps in knowledge about the architectural works of Prince Narisaranuvattiwongse.

The research began with a thorough review of his writings. To search for passages that indicate architectural works by His Royal Highness that did not appear in previous studies. In his writing “Journey to Phitsanulok,” a term arose that probably meant his work “Kakshantrang” with a unique feature of “Triple Niches” at Wat Si Sawai, Sukhothai. This term was further explained in his other writing “San Somdet,” which led to the conclusion that “Kakshantrang” probably meant “Rajkaranyasabha Throne Hall,” a building that has not yet been widely known as his work, and the element “Triple Niches” is also an architectural element that was newly invented by him, which appeared in use in the Rajkaranyasabha Throne Hall for the first time as well.

The first findings led to a rethink of his other architectural designs. The pediment of the Ordination Hall of Rajadhipas Temple is one of his masterpieces with the unique characteristic of a “Triple Niches”. It has a different suggestion about the source of inspiration in the previous study. This study rethinks and analyzes it through physical, style, mass form, and concept, leading to the second finding that the triple niches arch of Wat Si Sawai may be the source of inspiration for the pediment of the ordination hall of Rajadhipas Temple. Finally, the results of this study show that studying architecture through literature

is one of the methods of education that can be done. And it can bring new knowledge through the subjective views of the researcher on individual issues. All of which will fill the knowledge gap and make Thai architectural history more complete.

Keywords: Literature, Thai Architecture, H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse, Kakshantrang, Rajadhipas Temple, Rajkaranyasabha Throne Hall

บทนำ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2406-2490) (Fig. 1) เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจหลากหลายด้านนับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง เช่น เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและอุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากร ทั้งยังทรงงาน และมีผลงานศิลปะอย่างรอบด้านทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ ผลงานของพระองค์แต่ละแขนงล้วนแต่มีความโดดเด่นเฉพาะตัว ในด้านสถาปัตยกรรมทรงมีผลงานที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย เช่น พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามและพระอุโบสถวัดราชาธิวาส เป็นต้น

ความสำคัญดังกล่าว จึงมีการศึกษาผลงานของพระองค์จำนวนมากในหลากหลายสาขา ซึ่งงานศึกษาแต่ละงานย่อมมีรูปแบบและวิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป โดยผลการศึกษาย่อมปรากฏมีทั้งที่สอดคล้องกันและเห็นแย้งกัน อันเกิดจากการศึกษา มุมมอง และทฤษฎะที่ต่างกันของผู้ศึกษา ตลอดจนการเลือกหลักฐาน การกำหนดประเด็นการศึกษา ซึ่งผลงานการศึกษาเหล่านี้ล้วนแต่ช่วยเพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานของพระองค์ให้ปรากฏครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ผ่านมามีการศึกษาผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ด้านสถาปัตยกรรม โดยมากทำการศึกษาโดยมีหลักฐาน 5 ประเภท คือ (1) ตัวสถาปัตยกรรมอาคารที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน (2) ภาพถ่ายเก่าของสถาปัตยกรรม (3) แบบสถาปัตยกรรม (4) พระนิพนธ์ และ (5) เอกสารราชการ

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 1
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงจดสมุดบันทึกระหว่างเสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานในกัมพูชา ฉายที่หน้าปราสาทนาคนพิน พ.ศ. 2471

Fig 1
H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse took notes while visiting archaeological sites in Cambodia. Taken in front of Neak Pean temple, 1928

ตัวอย่าง เช่น วิทยานิพนธ์ สถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ของมานพ อิศรเดช (2533)¹ ใช้เอกสารราชการและการสัมภาษณ์พระธิดา ม.จ.ดวงจิตร และ ม.จ.กรณิกา จิตรพงศ์ ทำให้ได้ข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับพระประวัติ พระกรณียกิจ การจัดกลุ่มพัฒนาการแนวความคิดในการออกแบบ และขั้นตอนการทรงงานออกแบบของพระองค์ วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของดวงกมล บุญแก้วสุข (2548)² มุ่งศึกษาแนวความคิด ที่มาในการออกแบบ โดยศึกษาในพระนิพนธ์ได้แก่ สาส์นสมเด็จพระสาส์นพิไลย ฯลฯ อย่างละเอียดขึ้น ทำให้ได้ผลการศึกษาเกี่ยวกับที่มาและแนวคิดมากขึ้น รวมถึงสามารถระบุผลงานผีพระหัตถ์ชิ้นใหม่ เช่น พระเมรุกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และประรำเผาศพ ม.จ.ตระหนักนิธิพล ไชยันต์ โดยอาศัยข้อมูลพระนิพนธ์สาส์นสมเด็จพระหากทว่าไม่พบภาพถ่ายของสองอาคาร ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ลักษณะสถาปัตยกรรมได้

การศึกษางานวิจัย เรื่อง งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ของสมคิด จิระทัศนกุล (2556)³ นับเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ฯ ที่กว้างขวางที่สุด และละเอียดที่สุดเท่าที่มีการศึกษาในปัจจุบัน โดยทำการศึกษา รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลผ่านพระประวัติ พระนิพนธ์ เอกสารราชการ และแบบสถาปัตยกรรม ทำให้มีการวิเคราะห์ที่รอบด้านทั้งอิทธิพล บริบทสังคม แนวคิดที่มา รูปแบบสถาปัตยกรรม รวมถึงสัดส่วนในการออกแบบ และยังมีการเสนอผลงานผีพระหัตถ์ชิ้นใหม่ ๆ เช่น ปรางค์คู่วัดราชประดิษฐ์ ภายหลังเมื่อมีการจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2563 ยังมีการค้นพบภาพถ่ายพระเมรุกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และประรำเผาศพ ม.จ.ตระหนักนิธิพล ไชยันต์ ทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานการออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สำหรับการศึกษารั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งทำการศึกษาสถาปัตยกรรมโดยการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์อย่างละเอียดเพื่อให้ได้มาซึ่งการระบุผลงานผีพระหัตถ์แนวความคิดในการออกแบบใหม่ ๆ ผ่านมุมมองและประเด็นที่แตกต่างไปจากการศึกษาในอดีต อันจะนำมาซึ่งองค์ความรู้และวัตถุดิบใหม่ในการวิเคราะห์ผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และเสริมสร้างองค์ความรู้ในการศึกษาผลงานสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์รวมถึงการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยในอนาคตอีกด้วย

การศึกษาวรรณกรรมพระนิพนธ์

ผู้วิจัยตั้งต้นการศึกษา โดยทบทวนผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง พระนิพนธ์ร้อยแก้วส่วนมากพบเป็นเอกสาร เช่น ลายพระหัตถ์บันทึกรายวัน และบทความ จึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระจริยวัตร พระกรณียกิจ ประสพการณ์ ทรรศนะความคิด และความรู้ความเข้าใจของพระองค์ ส่วนพระนิพนธ์ร้อยกรอง ส่วนมากเป็นพระนิพนธ์ประกอบการแสดงนาฏศิลป์ เช่น บทละครดึกดำบรรพ์ บทคอนเสิร์ต และคำร้องเพลงต่างๆ จึงมีเนื้อหาเชิงวรรณคดีและสุนทรียภาพเชิงวรรณศิลป์มากกว่า ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาวิเคราะห์ในพระนิพนธ์กลุ่มร้อยแก้ว โดยแบ่งกลุ่มเป็น 5 ประเภท คือ

1. จดหมายโต้ตอบ

จดหมายโต้ตอบเป็นพระนิพนธ์ที่รู้จักแพร่หลายที่สุด มีเนื้อหาแตกต่างไปตามความสนใจของผู้สนทนา มีทั้งหมด 5 เรื่อง คือ **(1) พระราชหัตถเลขาฯ ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาและเรื่องสร้างพระพุทธรูปหลวง**⁴ เป็นพระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ระหว่าง พ.ศ. 2436-2447 เนื้อหาเกี่ยวกับทรรศนะความเข้าใจประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มหายานของชนชั้นนำสยาม รวมถึงเรื่องปณิกะของการเขียนจิตรกรรม **(2) สาส์นสมเด็จพระ**⁵ เป็นลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่าง พ.ศ. 2457-2486 เนื้อหาครอบคลุมประวัติศาสตร์ประเพณี ศิลปสถาปัตยกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับความสนพระทัยของทั้งสองพระองค์ รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว และบรรยากาศสังคมในยุคนั้น ๆ **(3) ลายพระหัตถ์ประทานแก่หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล**⁶ เป็นลายพระหัตถ์ประทาน ม.จ.พิไลยเลขาพระธิดาในสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่าง พ.ศ. 2466-2484 เป็นการประทานความรู้ด้านศิลปะแก่พระภาติกาซึ่งสนพระทัยด้านศิลปะ เนื้อหาจึงเกี่ยวกับศิลปสถาปัตยกรรมเป็นส่วนใหญ่ **(4) บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ**⁷ ลายพระหัตถ์และจดหมายระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชธน (ยง เสถียรโกเศศ) ระหว่าง พ.ศ. 2479 - 2486 ซึ่งขณะนั้นพระยาอนุমানราชธนปฏิบัติหน้าที่กรรมการจัดทำทานุกรม จึงได้ขอพระเมตตาประทานอธิบายคำศัพท์ต่างๆ อันเนื่องด้วยศิลปะและประเพณีไทย รวมถึงองค์ความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง **(5) ลายพระหัตถ์**

**สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีโต้ตอบกับพระสาร
ประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)**⁸ ระหว่าง พ.ศ. 2477-2478 พระสารประเสริฐเป็น
ข้าราชการในกรมพระอาลักษณ์ เนื้อหาจึงเกี่ยวข้องกับความรู้ด้านภาษาศาสตร์
นิรุกติศาสตร์และนอกจาก5เรื่องนี้ยังมีลายพระหัตถ์อื่น ๆ อีกบางฉบับที่แทรก
ในหนังสือเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย

2. บันทึกประจำวัน

บันทึกประจำวัน (Diary) เป็นกิจกรรมที่ชนชั้นนำสยามนิยมโดยได้รับอิทธิพล
จากตะวันตก ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา
โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกประจำวันสม่ำเสมอ
มีเนื้อหาทั้งเรื่องส่วนพระองค์สภาพอากาศ พระกรณียกิจรวมถึงเรื่องปกิดกะ
อื่น ๆ ภายหลังพระทนายทคัดเฉพาะส่วนพระกรณียกิจในการเสด็จปฏิบัติ
ราชการและการท่องเที่ยวซึ่งมีเนื้อหาน่าสนใจว่าพระกรณียกิจประจำวัน
มาจัดพิมพ์เรียกว่า จดหมายระยะทาง ปัจจุบัน มี 6 เรื่อง คือ **(1) บันทึก
เรื่องการเสด็จไปดูกิจการต่าง ๆ ในแหลมมลายูและประเทศพม่า ของ
เจ้าฟ้ากรมขุนนิศรานุวัดติวงศ์**¹⁰ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2431 ขณะพระชนมายุ
25 พรรษา ระหว่างเสด็จทอดพระเนตรกิจการโยธาธิการในเมืองอาณานิคม
ของอังกฤษ พร้อมเจ้านายและขุนนางหลายท่าน โดยดูงานในกิจการที่
แตกต่างกันเพื่อนำความรู้กลับมาพัฒนาตามหน้าที่ ภายหลังเสด็จกลับมา
รัชกาลที่ 5 จึงโปรดสถาปนาพระองค์เป็นอธิบดีกรมโยธาธิการใน พ.ศ. 2432
พระนิพนธ์มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งที่ทอดพระเนตรในแหลมมลายูและประเทศพม่า
และการดำเนินกิจการโยธาธิการในประเทศนั้น ๆ **(2) เรื่อง จดหมายระยะทาง
ไปพิษณุโลก**¹¹ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2444 ในการเสด็จขึ้นไปตรวจการทำชลประทาน
รายทาง และตรวจการขึ้นหล่อพระพุทธรชินราชจำลอง ณ เมืองพิษณุโลก
รวมถึงจังหวัดใกล้เคียงอีก 6 จังหวัด คือ อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท อุดรดิตถ์
สุโขทัย และพิจิตร ทรงบันทึกสภาพแวดล้อมเมือง โบราณสถานและโบราณวัตถุ
ที่ทรงพบเห็น **(3) เรื่อง จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี**¹² นิพนธ์
ใน พ.ศ. 2445 ในการเสด็จเมืองเพชรบุรีและราชบุรี ระหว่างทรงออกแบบ
พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร มีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปกรรมที่ได้ทอดพระเนตร
(4) จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121¹³ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2445 เมื่อ
ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ครั้งที่ 2 บันทึกระหว่างเสด็จ
ตรวจราชการ การวางสายโทรเลขในภาคใต้ โดยเสด็จ 4 จังหวัด คือ พัทลุง
นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และชุมพร เนื้อหาจึงเกี่ยวกับระยะทางวางสาย
โทรเลข กิจการโยธาธิการ และสิ่งที่ทอดพระเนตรในหัวเมืองปักษ์ใต้

(5) บันทึกรายวันของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์พ.ศ. 2476¹⁴
นิพนธ์ใน พ.ศ. 2476 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 1 ปี ซึ่งในขณะนั้น
ทรงสิ้นภาระทางราชการแล้ว จึงมีเนื้อหาเป็นเหตุการณ์ที่เกิดใน พ.ศ. 2476
แบ่งเป็น พาพระโอรสธิดาประพาสปักษ์ใต้ 6 จังหวัด ชุมพร สงขลา
นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง และปัตตานี ทอดพระเนตรสุริยุปราคาห้วง
เสด็จพักผ่อนที่บางปะอิน และลพบุรี ตลอดจนเหตุการณ์คราวกบฏวรเดช
มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่เสด็จไปทอดพระเนตร และสภาพเหตุการณ์บ้านเมือง
(6) เรื่อง ไปชวา¹⁵ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2480-2481 ระหว่างที่เสด็จไปเยี่ยม
พระประยูรญาติตามคำทูลเชิญของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงลี้ภัยทางการเมืองอยู่ที่เมืองบันดุง
ประเทศอินโดนีเซีย เนื้อหาจึงเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของพระประยูรญาติ และ
การท่องเที่ยวโบราณสถานในเกาะชวา

3. เอกสารราชการ

เป็นพระนิพนธ์ในการปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็น
จำนวนมากเนื่องจากทรงงานในทางราชการเป็นระยะเวลาเกือบ 50 ปี นับแต่
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว มีทั้งที่เก็บรักษาในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และที่คัดเฉพาะเรื่อง
ออกมาพิมพ์เป็นหนังสือ เช่น **(1) ประมวลพระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**¹⁶ เป็น
เอกสารราชการโต้ตอบระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีเนื้อหา 2 เรื่อง คือ เรื่องเกี่ยวกับ
การเขียนจิตรกรรมวัดเบญจมบพิตร และเรื่องพลับพลาที่เสวยและเสาชิงช้า
สำหรับการก่อสร้างศาลาสำราญมุขมาตย์และศาลารสภากิจมัยในพระราชวัง
ดุสิต **(2) ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร
ดุสิตวนาราม**¹⁷ เป็นหนังสือที่รวบรวมเอกสารในยุคแรกสร้างวัดเบญจมบพิตร
โดยคัดจากเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติมีเอกสารหลายฉบับที่เกี่ยวกับ
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีเนื้อหาแสดงขั้นตอนการทรงงาน
ปัญหาอุปสรรค รวมถึงแนวคิดผลงานในการออกแบบวัดเบญจมบพิตร

4. บทความ

พบเพียงไม่กี่เรื่อง นิพนธ์ขึ้นเพื่อประทานพิมพ์ในวารสารต่าง ๆ เช่น
(1) เทียบเมืองพม่า จ.ศ. 1248 (พ.ศ. 2431) พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ
หลังจากเสด็จทอดพระเนตรกิจการโยธาธิการคราว พ.ศ. 2531 หากทว่า

พระนิพนธ์ไว้ไม่จบ ภายหลั้่นนำมาพิมพ์ในหนังสือเรื่องเกี่ยวกับที่ต่าง ๆ ภาค 2 (2440)¹⁸ เนื้อหาเกี่ยวกับภูมิประเทศพม่าโดยสังเขป **(2) ข้าง**¹⁹ เป็นพระนิพนธ์ประทานพิมพ์ในวารสารศิลปิน ฉบับที่ 2 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2485 โดยทรงพระนิพนธ์ถึงคุณลักษณะที่ดีของช่างที่ทรงแนะนำ การไหว้ครู งานฝีมือครู และครูในอดีต บทความนี้ ภายหลั้่นถูกนำมาอ้างอิงบ่อยครั้งในการศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของพระองค์ เช่นประโยค “จะทำอะไร ต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือกอบี้) นั้นไม่ควร ... ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือกินของที่เขากำแล้วเข้าไป แล้วแตกเป็นเหงื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด”

5. พระนิพนธ์แปลถอด

เป็นงานนิพนธ์ขึ้นโดยอาศัยความสนพระทัยส่วนพระองค์ในด้านภาษาและวัฒนธรรมประเพณีโดยพบเรื่องเดียว คือ **พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้ากรุงกัมพูชา**²⁰ โดยทรงแปลถอดจากหนังสือภาษาเขมร โดยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพิมพ์พระราชทานในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2472

ภาพ 2
ภาพถ่ายเก่าวัดศรีสวาย
แสดงซุ้มจระนำตรีมุข
ตามพระนิพนธ์

Fig 2
Old photograph of
Wat Si Sawai showing
the triple niches
according to H.R.H. Prince
Narisaranuvattiwongse's
writings.

ภาพ 2 / Fig 2

จากการการศึกษาวรรณกรรม พระนิพนธ์ร้อยแก้วอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบข้อมูลในลักษณะเนื้อความที่นำไปสู่ผลงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ ที่ยังไม่ถูกกล่าวถึงในงานศึกษาที่ผ่านมา ในพระนิพนธ์กลุ่มจดหมายระยะทางเรื่อง จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก โดยเนื้อความปรากฏคำที่ใช้เรียกสิ่งที่ทรงออกแบบว่า **“กักขันธ์ตั้ง”**

“กักขันธ์ตั้ง” และ“กักขันธ์ตั้ง”

จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก เป็นพระนิพนธ์บันทึกประจำวันระหว่างวันที่ 17 พฤษภาคม - 18 มิถุนายน พ.ศ. 2444 รวมระยะเวลาประมาณ 1 เดือน ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และดูแลการก่อสร้างวัดเบญจมบพิตรด้วยหน้าที่นี้พระองค์จึงได้เสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เพื่อตรวจการปั้นหล่อพระพุทธรูปชินราชจำลอง และตรวจการทำปลั้บพลารับพระพุทธรูปชินราชรายทางในช่วงเวลาเดียวกัน พระองค์จึงถือโอกาสเสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานต่างๆ ในพื้นที่ข้างเคียง เช่น โบราณสถานในเมืองสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก อุดรดิตถ์ เป็นต้น ซึ่งต้องพระอัยยาศัยอย่างยิ่ง ในการศึกษางานศิลปะในอดีต ทำให้เนื้อหามายในนอกจากพระกรณียกิจประจำวัน ยังปรากฏการบรรยายประวัติศาสตร์ สภาพบ้านเมือง ข้อมูลพื้นฐานของโบราณสถานที่ทอดพระเนตร ความสนพระทัย ทรรศนะ การติชม และวิพากษ์วิจารณ์งานศิลปะ รวมถึงการกำหนดอายุโบราณสถาน พร้อมกันนี้ยังทรงสเกตซ์ภาพ แผนผังประกอบไว้อีกด้วย

จากการศึกษาพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบเนื้อความที่บ่งชี้ไปสู่ผลงานผีพระหัตถ์ ระหว่างที่ทรงสำรวจโบราณสถานวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย (Fig. 2) ทรงบันทึกไว้ความว่า

“... ดูประตุน้ำโบสถ์ เขากำเปนซุ้มจระนำตรีมุข ซึ่งเหมือนกับที่ได้เคยให้ตัวอย่างให้เขากำ **กักขันธ์ตั้ง** คราวหนึ่งแล้ว แต่ช่างเขาไม่ทำ เพราะเขาจะเห็นว่าเปนความคิดบ้าๆอย่างไร แลที่จริงเมื่อคิดครั้งนั้น ก็ยังไม่เห็นที่ไหน นึกฟุ้งไปไปแท้ ๆ เมื่อมาเห็นเหมือนกับที่เขากำที่นี้ ออกดีใจว่าความคิดเราไม่บ้าฟุ้งไปจากแบบโบราณ แต่ที่นี้เขาไม่ได้เจาะทั้งสามช่อง เจาะแต่มุขกลางเปนช่องประตู มุขข้างนั้นเจาะเปนคูหาลง บันภาพไว้ในคูหา ...”²¹

โดยคำว่า “ให้ตัวอย่าง” ในที่นี้ ตามอภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทยของสมคิด จิระทัศนกุล อธิบายว่ามีความหมายว่าเช่นเดียวกับคำว่า ออกแบบในปัจจุบัน²² ดังนั้นข้อความนี้จึงหมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเคยออกแบบสิ่งที่เรียกว่า **“กักขันตรัง”** ที่มีลักษณะเป็นชุ่มจะมนำตรีมุขเหมือนประตูโบสถ์วัดศรีสวาย และมีความต่างกันว่ากักขันตรังเจาะช่องชุ่มคูหาทั้งสามช่อง นี่จึงนำมาสู่ประเด็นคำถามว่า **“กักขันตรัง”** คืออะไร โดยทำการศึกษาจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่พบว่า “ประตูหน้าโบสถ์” ที่ทรงกล่าวถึงนั้น คือ ชุ่มประตูของวิหารด้านหน้าพระปราสาทประธาน มีลักษณะเป็นชุ่มจะมนำทรงบันแถลง²³ อย่างสถาปัตยกรรมไทยทั่วไป หากแต่มีความพิเศษที่การจัดวางเป็นการนำชุ่มจะมนำสามชุ่มเชื่อมติดกันเป็นชุ่มเดียว โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียกว่า “ชุ่มจะมนำตรีมุข”

คำว่า **กักขันตรัง** เป็นปริศนาจนจบพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก โดยไม่สามารถระบุได้ว่า เป็นชื่อของอาคารหรือองค์ประกอบ สรุปได้เพียงลักษณะ คือ (1) เป็นชุ่มจะมนำตรีมุข (2) เจาะช่องสามช่อง และ (3) สร้างก่อน พ.ศ. 2444 อันเป็นที่นิพนธ์ข้อความนี้ หากสรุปเพียงเท่านี้ในเฉพาะข้อ (1) จะพ้องกับอภิธานศัพท์ ฐานข้อมูลเรือนพื้นถิ่นศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ที่ให้นิยามคำว่า “กักขันตรัง” ในเชิงชื่อเรียกองค์ประกอบว่าคือชื่อเรียก “ชุ่มจะมนำตรีมุขหรือประตูเรียงติดกันเป็นสามชุ่ม”

สาส์นสมเด็จพระ เป็นพระนิพนธ์ลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่าง พ.ศ. 2457-2486 จำนวนกว่า 1,400 ฉบับ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ เรื่องราวในชีวิตประจำวันของทั้งสองพระองค์ ความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง สิ่งที่ทรงพบเห็น ซึ่งจะนำมาเล่าทูลถวายเป็นอันดี และต่อบทสนทนาเป็นองค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี ศิลปะ สถาปัตยกรรม โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษา และพบเนื้อความกล่าวถึงคำว่ากักขันตรังอีกครั้ง ในลายพระหัตถ์ พ.ศ. 2479 โดยขณะนั้นสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกำลังเสด็จประพาสประเทศพม่า และได้มีลายพระหัตถ์มาเล่าถวายเป็นระยะ ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้สนองลายพระหัตถ์ลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2479 ความว่า

“...กราบทูล สมเด็จพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาทลายพระหัตถ์ลงวันที่ 18 เดือนนี้ ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์ เล่าเรื่องเกี่ยวเมืองพม่า ก่อน 4 ตอน 4 ประกอบด้วยรูปฉาย 6 แผ่น ได้รับประทานแล้วด้วยดี เปนพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ... **อ่านพระดํารัสอธิบายถึงศาลาลูกขุน ทำให้นึกถึง “กักขันตรัง” ของเรา...**

นริศ...”²⁴

จึงเป็นการพบคำว่ากักขันตรังอีกครั้งในพระนิพนธ์ แม้จะมีการสะกดต่างกันเล็กน้อยเป็นกักขันตรัง หากแต่หลักฐานนี้ ทำให้สามารถระบุถึงลักษณะกักขันตรังเพิ่มอีก 2 ประการ คือ (1) “ของเรา” แสดงว่าอาคารนี้ต้องมีความเกี่ยวกับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ (2) มีลักษณะเหมือนกับศาลาลูกขุนพม่า ตามที่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในลายพระหัตถ์ฉบับก่อน คือ ฉบับวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2479 ซึ่งได้ทรงอธิบายไว้ว่า

“...**ศาลาลูกขุนที่พม่า** เรียกว่า “หลุดตอ” นั้น สร้างติดกับกำแพงวังด้านในที่ตรงหน้ามหาปราสาท เห็นจะมีประตูลับสำหรับเอนทางเสด็จออกด้วย เพราะมีอธิบายว่าที่ในศาลาหลุดตอนั้นมีรัตนสิงหาสนสำหรับพระเจ้าแผ่นดินประธานในที่ประชุม ... หลุดตอเป็นที่ประชุมพวกหัวหน้าในแผนกราชการแผ่นดิน (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Ministers) ยังมีศาลาในลานวังชั้นกลางใกล้ราชมนเทียรอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่า “บายเดก” Bye Daik เป็นที่ประชุมพวกหัวหน้าราชการส่วนราชสำนัก (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Privy Councillors) สองพวกนี้พิเคราะห์ดูจะตรงกับ “เสนาบดี” และ “มนตรี” ของไทยเรา...”²⁵

ดังนั้นเมื่อสรุปคุณลักษณะของ กักขันตรังหรือกักขันตรัง ตามพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกและสาส์นสมเด็จพระ จะพบว่ามีลักษณะ คือ (1) เป็นผลงานออกแบบของสมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2) มีลักษณะที่เป็นชุ่มจะมนำสามชุ่มติดกัน (3) ทั้งสามชุ่มเจาะช่องโปร่ง (4) สร้างก่อน พ.ศ. 2444 (5) มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (6) ลักษณะคล้ายศาลาลูกขุนของพม่า คือ (7) สร้างติดกำแพงวังด้านในหน้าพระมหาปราสาท (8) มีประตูลับสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จออกเป็นประธานการประชุม และ (9) มีหน้าที่ใช้สอยเป็นที่ประชุมหลุดตอ ที่เทียบได้กับการประชุมเสนาบดี

ผู้วิจัยพบว่ามีสถาปัตยกรรมชิ้นหนึ่งที่สอดคล้องกับคุณสมบัติทั้งหมด คือ พระที่นั่งราชกรัณยสภา ในพระบรมมหาราชวัง แม้ในการศึกษาที่ผ่านมา เช่น พระมหาปราสาทและพระราชมนเทียรสถานในพระบรมมหาราชวัง โดย ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ (2514) และสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง โดย ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี (2531) ไม่เคยระบุผู้ออกแบบมาก่อน หากแต่มีการระบุครั้งแรกในบทความ เรื่อง พระที่นั่งราชกรัณยสภา (2555) ของ พิศศรี โปวาทอง ว่าพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นผลงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในระหว่างดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ โดยอาศัยหลักฐาน คือ เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดีสภา ร.ศ. 111²⁶

พระที่นั่งราชกรัณยสภา เริ่มต้นออกแบบใน พ.ศ. 2435 เพื่อเป็นที่ประชุมสำหรับเสนาบดีสภา ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่สถาปนาขึ้นใหม่ ทำให้ขณะนั้นเสนาบดีสภาไม่มีที่ประชุมประจำ การประชุมจึงต้องย้ายไปตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น मुखกระสันพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและหอพระสมุดวชิรญาณ ที่ประชุมเสนาบดีสภาประกอบด้วยเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ฯลฯ จึงได้ปรึกษาร่วมกันและพร้อมกันทูลเกล้าฯ เสนอความเห็นให้สร้างพระที่นั่งสำหรับประชุมเสนาบดีสภา บนตำแหน่งของเรือนจันทน์เดิมติดประตูพรหมโสภา บนกำแพงเขตพระราชฐานชั้นในระหว่างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและหมู่พระมหาปราสาทโดยให้สร้างเป็นอาคาร 2 ชั้น ขนาบพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คู่กันกับหอพระธาตุมณฑล (Fig. 4) ชั้นบนเป็นห้องประชุมแบบตะวันตก พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวก ชั้นล่างเป็นห้องพักผ่อนอาหาร ทั้งยังมีการทำทางลับชั้นสองต่อกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (Fig. 5) สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับเป็นประธานการประชุมเสนาบดีสภา หรือเมื่อต้องการทอดพระเนตรการประชุมโดยไม่แสดงพระองค์ให้ที่ประชุมทราบ โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เป็นผู้ร่างแบบและควบคุมการก่อสร้าง²⁷ เมื่อแล้วเสร็จจึงใช้เป็นี่ประชุมของเสนาบดีสภา และยังใช้เป็นี่ประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2440 ด้วย

ภาพ 3-1 / Fig 3-1

ภาพ 3-2 / Fig 3-2

รูปแบบสถาปัตยกรรมพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น หลังคาเป็นมุขประเจิด มุงหินชนวน ไม่ซ้อนชั้นหลังคา มีกันสาครอบอาคาร หน้าจั่วประดับเครื่องลายทอง หน้าบันประดับรูปนารายณ์ทรงครุฑ อาคารชั้นบนมีส่วนสูงกว่าชั้นล่าง สี่มุมประดับเสาบัวจงกลสูงรวบทั้ง 2 ชั้น ในลักษณะ Colossal Order ชุมหน้าต่างชั้นบน ด้านเขตพระราชฐานชั้นกลางออกแบบเป็นชั้มนั้นแลลง ด้านหน้าออกแบบพิเศษเป็นชั้มนั้นแลลงสามชั้มนั้นเชื่อมติดกันเป็นชั้มนั้นเดียว เจาะช่องทั้งสามช่อง ด้านเขตพระราชฐานชั้นในออกแบบเป็นช่องแสง และปรากฏประตูทางเสด็จเข้าประชุมได้จากชั้น 2 ของอาคาร ชั้นล่างออกแบบชั้มนั้นต่างเป็นกรอบฐานรองรับชั้มนั้นแลลงด้านบน ฐานอาคารเป็นฐานสิงห์

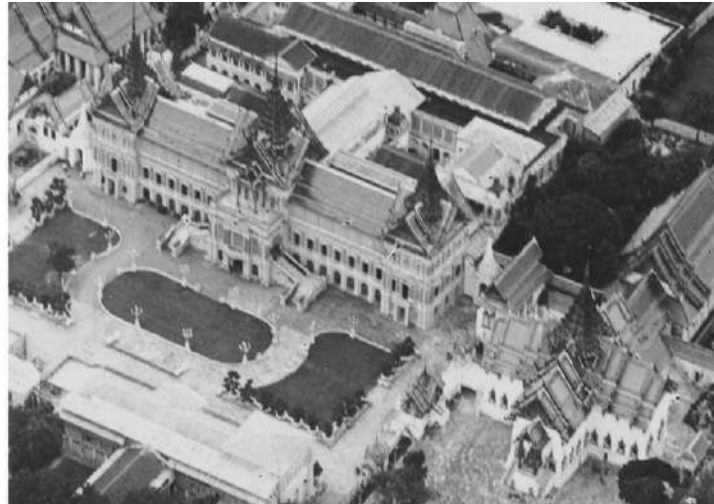
จากข้อมูลข้างต้นจึงเห็นว่า คุณสมบัติของกักขัณฑ์ตรึงที่ได้จากการศึกษาพระนิพนธ์ ล้วนแต่ตรงกับลักษณะของพระที่นั่งราชกรัณยสภาทุกประการ ผู้วิจัยจึงสรุปว่า **กักขัณฑ์ตรึง** หรือ **กักขัณฑ์ตรึง** ในพระนิพนธ์นี้ หมายถึง **พระที่นั่งราชกรัณยสภา** และเอกสารพระนิพนธ์นี้เองด้วยกักขัณฑ์ตรึงนี้ ยังนับว่าเป็นหลักฐานอีกชิ้นที่สนับสนุนว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบพระที่นั่งองค์นี้ และขั้บเน้นความสำคัญของ **ชั้มนั้นนำตรีมุข** ในฐานองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้น และออกแบบขึ้นใหม่ ซึ่งใช้ที่พระที่นั่งราชกรัณยสภาแห่งนี้เป็นแห่งแรกอีกด้วย (Fig. 3)

ภาพ 3
เปรียบเทียบชั้มนั้นนำตรีมุขวัดศรีสวาย (ภาพ 3-1) และชั้มนั้นต่างพระที่นั่งราชกรัณยสภา (ภาพ 3-2)

Fig 3
Comparing the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 3-1) and another one at Rajkaranyasabha Throne Hall (Fig 3-2)

ภาพ 4-1 / Fig 4-1

ภาพ 4-2 / Fig 4-2

ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 4

ภาพถ่ายเก่าแสดงตำแหน่ง และรูปแบบของพระที่นั่ง ราชกรัณยสภา (ภาพ 4-1) จากภาพจะเห็นทางเสด็จ จากชั้น 2 พระที่นั่งจักรีมหา ปราสาท ซึ่งภายหลังรื้อ ลงในรัชกาลที่ 7 (ภาพ 4-2)

Fig 4

Old photograph showing the location and style of Rajkaranyasabha Throne Hall (Fig 4-1); the photograph features the private walkway from the second floor of Chakri Maha Prasat Throne Hall. The walkway was later demolished during the reign of King Prajadhipok. (Fig 4-2)

ภาพ 5

ด้านหลังพระที่นั่ง ราชกรัณยสภา ยังคงปรากฏ ประตูทางเสด็จที่ชั้น 2 แม้ว่าทางเสด็จได้ถูกรื้อลง ไปในรัชกาลที่ 7

Fig 5

Although the walkway was removed during the reign of King Prajadhipok, there is still a doorway on the second floor behind Rajkaranyasabha Throne Hall.

ส่วนศัพท์คำว่า “**กักขັນตรัง**” นั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำแผลงจากศัพท์ ภาษาตะวันตกโดยคำว่า กักขັນ น่าจะมาจาก conseil [กงแซย์] ในภาษาฝรั่งเศส หรือ council [เคาซิล] ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่าสภา ส่วนคำว่า กักขັນตรัง สันนิษฐานว่าอาจมาจากคำว่า Conseil d'Etat [กงแซย์ เดตา] ในภาษาฝรั่งเศส แปลว่า สภาแห่งรัฐ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยรับรูปแบบ มาปรับใช้ และได้เลิกไปก่อนการสถาปนาเสนาบดีสภาโดยทรงเรียกว่า สภาที่ ประจักษ์ราชการแผ่นดิน²⁸

“กักขັນตรัง” ที่พระอุโบสถ วัดราชาธิวาส

จากการศึกษาข้อมูลจะนำตรัมข และกักขັນตรัง หรือพระที่นั่งราชกรัณยสภา ผู้วิจัยได้พิจารณาภาพถ่ายของหลักฐานใหม่ทั้งสองชิ้น นำมาถึการศึกษา ประเด็นต่อยอดที่หน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ซึ่งเป็นผลงานฝีพระหัตถ์ อีกชิ้นที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าน่าจะได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากข้อมูลนำ ตรัมขของวัดศรีสวาย

พระอุโบสถวัดราชาธิวาส (Fig. 6) เป็นหนึ่งในโครงการปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2451 โดยทรงเริ่มจาก การปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเก่าซึ่งชำรุดทรุดโทรม นำไปสู่การขยายโครงการ เป็นการบูรณะทั้งวัด ทั้งในระดับผังและสถาปัตยกรรม และพระอุโบสถหลังนี้ ก็เป็นผลงานการออกแบบชิ้นเอกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่มีความโดดเด่นในการใช้วัสดุคอนกรีต มีรูปแบบและรูปทรงอย่างขอมแตกต่าง จากอุโบสถหลังอื่นๆ ที่ร่วมสมัยกัน โดยทรงออกแบบหน้าบันเป็นประติมากรรม สามมิติรูปซุ้มจระนำสามซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูป แทนการใช้เครื่องลำยอง แบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี และด้วยความโดดเด่นเฉพาะตัวดังกล่าว ทำให้ปัจจุบัน มีการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส เรื่องแนวคิด ที่มาในการออกแบบ ในหลายลักษณะต่างกันตามหลักฐานและ ทรรศนะของผู้วิจัยแต่ละท่าน โดยแบ่งออกเป็นสามแนวทางในการอธิบาย ได้แก่

แนวทางแรก อธิบายว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรง ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและศิลปะเขมร ตัวอย่างเช่น บทความเรื่อง ผลงาน สถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตรของสมชาติ จึงสิริอารักษ์ (2543) อธิบายว่า หน้าบันพระอุโบสถนี้ มีความแปลกใหม่จากการที่ทรง ออกแบบระนาบ 2 มิติ ให้เป็น 3 มิติ พ้องกับแนวทางศิลปะแบบบาโรค

(Baroque) และการผสมผสานกับซุ้มคูหาแบบเขมร²⁹ วิทยานิพนธ์ การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดราชาธิวาสราชวรวิหาร (วัดสมอราย) ของอัครพันธ์ พันธุ์สัมฤทธิ์ (2551) แสดงความเห็นด้วยกับบทความแรกพร้อมขยายความว่าการสร้างระนาบมิติที่หน้าบันเป็นการแสดงออกถึงความเป็นแบบบาโรค (Baroque) อย่างชัดเจน มีตัวอย่างเปรียบเทียบ เช่น โบสถ์ซานตาซูซันนา กรุงโรม (Santa Susanna) ส่วนรูปแบบการทำซุ้มจรนำ 3 ซุ้ม ก็มาจากสถาปัตยกรรมตะวันตก มีตัวอย่างเช่น ประตูชัยคอนสแตนติน (Arch of Constantine)³⁰

แนวทางที่สอง อธิบายว่าเป็นศิลปะเขมรล้วน คือ วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของดวงกมล บุญแก้วสุข (2548) โดยวิเคราะห์ว่าการทำซุ้มจรนำที่หน้าบันพระอุโบสถนี้ มีแรงบันดาลใจจากการประดับซุ้มบันแถลงแบบปราสาทเขมร ซึ่งสัมพันธ์กับแนวความคิดโดยรวมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปฏิสังขรณ์วัดนี้ ดังพระราชนิพนธ์เรื่อง วัดสมอราย อันมีนามว่าราชาธิวาส ซึ่งได้มีพระบรมราชาธิบายถึงนามวัดที่เป็นภาษาเขมร สืบถึงภูมิหลังของวัดนี้ ว่าถูกสร้างมาตั้งแต่ยุคละโว้³¹

ภาพ 6
พระอุโบสถวัดราชาธิวาส

Fig 6
Ordnation Hall of
Rajadhivas temple

ภาพ 6 / Fig 6

แนวทางที่สาม อธิบายว่าเป็นการได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมไทย คือ งานวิจัยเรื่องงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของสมคิด จิระทัศนกุล (2556) อธิบายว่าการออกแบบหน้าบันเป็นการนำจิตรกรรมไทย 2 มิติ มาสู่สถาปัตยกรรม 3 มิติ โดยสันนิษฐานว่าได้รับแนวความคิดจากรูปปราสาทวิมาน 3 ช่อง ในจิตรกรรมไทยโดยการทำองค์ประกอบสถาปัตยกรรมรูปวิมาน มีการทำโดยช่างไทยมาก่อนแล้วที่ซุ้มประตูพระอุโบสถวัดเสนาสนาราม ซึ่งอาจเคยทอดพระเนตร บันทึกลง และนำมาใช้ที่วัดราชาธิวาสนี้ โดยแนวความคิดที่ใช้รูปวิมานมาจากการออกแบบให้สัมพันธ์กับจิตรกรรมในพระอุโบสถ ภาพพระพุทธรเจ้าทรงเหาะ และจินตลักษณ์ของสวรรค์³²

ด้วยหลักฐานจากพระนิพนธ์ “กักขันตรัง” และการใช้ซุ้มจรนำตรีมุขที่พระที่นั่งราชกรัณยสภาดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเลือกเสนอแนวทางอธิบายใหม่ คือ การออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ได้รับแรงบันดาลใจจากซุ้มจรนำตรีมุข วัดศรีสวาย มาเป็นแนวคิดที่สี่ โดยแนวคิดภาพรวมผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดที่สอง เรื่องการนำรูปแบบศิลปะเขมรมาใช้ในวัดราชาธิวาส เพื่อสื่อถึงประวัติความเป็นมาของวัดที่สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ หากทว่าเมื่อพิจารณาจะพบว่าลักษณะการทำหน้าบัน หรือ องค์ประกอบสถาปัตยกรรมรูปซุ้มจรนำสามช่องแบบที่ปรากฏที่วัดราชาธิวาสนี้ ไม่พบมาก่อนในหน้าบันของศิลปะเขมร เนื่องจากปราสาทเขมรก็นิยมใช้เครื่องลายอง หน้าบันตามปกติ จึงนำเสนอประเด็นคำถามว่า หน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ทรงได้รับแรงบันดาลใจมาจากที่ใด

ย้อนกลับมาศึกษาพระราชนิพนธ์ เรื่อง วัดสมอราย อันมีนามว่าราชาธิวาส ที่สันนิษฐานว่าเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยละเอียด จะพบว่าทรงอธิบายว่าวัดสมอรายนี้ นามน่าจะมาจากภาษาเขมรว่า ฌมอราย แปลว่า ศิลาราย ซึ่งการที่ชื่อภาษาเขมรแสดงว่าเดิมน่าจะอยู่ใต้ อิทธิพลกัมโพชประเทศ หากแต่กัมโพชประเทศนี้หาได้แปลว่า อาณาจักรเขมร พระนครในกัมพูชาอย่างที่เข้าใจกัน หากแต่หมายถึงอาณาจักรละโว้ ซึ่งใช้ชื่อว่ากัมโพชประเทศเช่นกัน โดยมีศูนย์กลางที่ลพบุรี ซึ่งภายหลังอาณาจักรนี้จะพัฒนาเป็นอาณาจักรอยุธยา โดยทั้งอาณาจักรพระนครหลวงและละโว้ ต่างเป็น 2 ใน 7 อาณาจักรที่ต่างเรียกตนว่ากัมโพชประเทศ และเป็นอิสระต่อกัน โดยมีความสัมพันธ์ห่าง ๆ อย่างเครือญาติเท่านั้น³³ ซึ่งพระราชนิพนธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามแบ่งแยกระหว่างความเป็นเขมรในพื้นที่กัมพูชา ซึ่งขณะนั้นตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสแล้ว กับวัฒนธรรมเขมร

ภาพ 7-1 / Fig 7-1

ภาพ 7-2 / Fig 7-2

ในพื้นที่สยามออกากันอย่างชัดเจน ทำให้ผู้วิจัยมองว่าการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมมาใช้ออกแบบ จึงน่าจะคำนึงถึงข้อสังเกตประการนี้ และหากทำการออกแบบตามพระราชดำริข้างต้น จะทำให้สอดคล้องกับเอกสารเรื่อง กระแสพระราชดำริการปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาสว่า “...รูปโบสถ์ เดิมเป็นตึกอย่างสามัญ จะได้โปรดให้แก้ไขตามพระราชดำริใหม่ให้งามขึ้น...”³⁴ ซึ่งสันนิษฐานว่าพระราชดำรินี้ที่น่าจะอนุวัติตามพระราชนิพนธ์นี้เอง

เมื่อพิจารณาในเชิงกายภาพของรูปแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสพบว่าสอดคล้องกับซุ้มจระนำตรีมุขวัดศรีสวายเป็นอย่างมากทั้งรูปด้าน รูปทรง และการใช้งาน ในรูปด้านเป็นซุ้มจระนำสามซุ้มเชื่อมติดกันเป็นซุ้มเดียว เช่นเดียวกัน เพียงแต่ที่วัดราชาธิวาสถูกยกขึ้นไปใช้ที่หน้าบัน ทำให้มีการจัดรูปทรงให้เข้าทรงหน้าจั่ว และลักษณะแบบจระนำสามซุ้มนี้ ตามพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกแสดงพรรณนาของพระองค์ว่าเป็นรูปแบบที่ไม่เคยทรงเห็นที่ไหนเลย นอกจากที่วัดศรีสวายและพระที่นั่งราชกรัณยสภาด้านรูปทรง ทั้งสองแห่งมีการออกแบบระนาบให้ซุ้มจระนำกลางอยู่หน้าสุด ขณะที่ซุ้มจระนำซ้ายขวาอยู่ในระนาบหลัง ทั้งยังออกแบบให้ซุ้มกลางขบกับซุ้มข้างเล็กน้อยเหมือนกัน ด้านการใช้งานทั้งสองแห่งมีลักษณะคือการประดับประติมากรรมในซุ้มจระนำเหมือนกัน โดยที่วัดศรีสวายจะปรากฏร่องรอยประติมากรรมปูนปั้นในซุ้ม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานไว้ว่าเป็นการประดิษฐานเทวรูป³⁵ ตามหน้าที่คือเทวสถานพราหมณ์ ส่วนที่วัดราชาธิวาสมีการประดับประติมากรรมในซุ้มจระนำเช่นกัน แต่เปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปและพระสาวก ตามหน้าที่ศาสนสถานในศาสนาพุทธ

ภาพ 7

ภาพถ่ายด้านของซุ้มจระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย (ภาพ 7-1) และหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส (ภาพ 7-2)

Fig 7

Photograph showing an elevation of the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 7-1) and pediment at Rajadhipas temple (Fig 7-2)

ภาพ 8-1 / Fig 8-1

ภาพ 8-2 / Fig 8-2

ในเชิงแนวความคิด สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้จำแนกฝีมือช่างพระปรางค์ของวัดศรีสวายไว้ว่า มีรูปแบบศิลปะ “ที่เขมรครึ่งไทย”³⁶ และยังพบโบราณวัตถุศิลปะเขมรตกประปรายในวัด³⁷ เป็นหลักฐาน แม้ว่าซุ้มจระนำตรีมุขของพระวิหารนี้จะเดิมของต่อเติมภายหลังไม่ได้สร้างพร้อมกันองค์พระปรางค์ แต่งานช่างของซุ้มจระนำตรีมุขนี้ พระองค์ก็ยังเรียกว่าเป็นงาน “แบบโบราณ”³⁸ และอยู่ในพื้นที่อิทธิพลขอมในอาณาจักรสยาม ดังนั้นในเชิงการแสดงออกถึงความเป็นอิทธิพลขอมในพื้นที่อาณาจักรสยามการนำรูปแบบศิลปะนี้มาใช้จึงนับว่าใกล้เคียงและเหมาะสมกว่าการนำรูปแบบศิลปกรรมขอมนอกอาณาจักรสยามมาใช้ และซุ้มจระนำตรีมุขนี้ยังเป็นสิ่งที่ทรงเคยเสด็จไปทอดพระเนตรจริง มีหลักฐานยืนยัน และเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นขึ้นใหม่ โดยไม่เคยทอดพระเนตรที่ใดทำมาก่อน และสอดคล้องกับงานช่างโบราณในอดีตอีกด้วย³⁹ (Fig. 7-8)

ด้วยความสอดคล้องของแนวคิด และรูปแบบ ผู้วิจัยจึงเสนอว่าการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสจัดในแบบ “ซุ้มจระนำตรีมุข” ตามพระนิพนธ์ โดยมีที่มาแรงบันดาลใจจากซุ้มจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย ที่เคยทอดพระเนตร ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดศิลปะเขมรในประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถึงแม้ว่าเป็นการได้รับแรงบันดาลใจ งานชิ้นนี้ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงลักษณะในการออกแบบของพระองค์ ในการนำรูปแบบในอดีตมาต่อยอดให้มีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น การเปลี่ยนองค์ประกอบนี้จากระดับประตูหน้าต่างกลับนำไปใช้ในระดับหน้าบันและจัดให้รูปทรงอยู่ในกรอบทรงหน้าจั่ว การแทนที่ประติมากรรมเทวรูปด้วยประติมากรรมพุทธศาสนา

ภาพ 8

รูปทรงของซุ้มจระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย (ภาพ 8-1) และหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส (ภาพ 8-2)

Fig 8

The three-dimensional forms of the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 8-1) and pediment at Rajadhipas temple (Fig 8-2)

ซึ่งสัมพันธ์กับหลักในการออกแบบของพระองค์ที่สรุปไว้ในปลายพระชนม์ชีพ ในบทความเรื่อง ช่าง ว่า “จะทำอะไรต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือกอบี) นั้นไม่ควร เพราะจะดีไม่ดี ถ้าหากดีคนที่คิดเดิมเขาก็เอาดีไปกินเสียช่างที่ดีก็ไม่ใช่ จะเป็นเทวดาเหาะมาแต่ไหน ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือกินของที่เขากำแล้วเข้าไป แล้วแตกเป็นเหงื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด” และ “จะทำอะไรต้องเดาน้อยที่สุด ที่ว่าเดาน้อยนั้นก็ต้องดู แต่จะดูก็ต้องเลือก คือถ้าจะทำของประจำบ้านเราจะต้องดูของในบ้านเรา...”⁴⁰

สรุปและเสนอแนะ

ด้วยพระคุณลักษณะที่ทรงเป็นทั้งสถาปนิกและนักเขียน ทำให้การศึกษาสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์ สามารถนำผลงานวรรณกรรมมาวิเคราะห์สถาปัตยกรรม และจากการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์ที่ได้พบในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก นำมาสู่การค้นหาความหมายของคำปริศนา “กักขันตรัง” และการคลี่คลายด้วยเอกสารสาสน์สมเด็จพระทำให้ผู้วิจัยสามารถระบุว่ กักขันตรัง คือ พระที่นั่งราชกรัณยสภา ซึ่งเป็นผลงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ยังไม่เป็นที่ทราบอย่างแพร่หลาย รวมถึงการข้บเน้นความสำคัญขององค์ประกอบ ชุ่มจระนำตริมุข ที่มีความสำคัญในฐานะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นใหม่ ซึ่งทั้งสองถือเป็นข้อเสนอใหม่ในการศึกษา นำมาสู่การทบทวนแนวคิดในการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ที่ใช้การวิเคราะห์กายภาพ รูปแบบ และแนวคิดเรื่องศิลปะขอมในพื้นที่อาณาจักรสยามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนได้ผลการวิเคราะห์ว่าหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส อาจได้รับแรงบันดาลใจจากชุ่มจระนำตริมุขของวัดศรีสวาย สุดท้ายการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าการศึกษาเกี่ยวกับผลงานสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ยังคงสามารถกระทำได้และในอีกหลายวิธีการ ซึ่งสัมพันธ์กับพระคุณลักษณะที่ทรงมีผลงานปรากฏในหลายแขนง โดยการศึกษาสถาปัตยกรรมผ่านวรรณกรรมเป็นหนึ่งในนั้น และการศึกษาของแต่ละบุคคลย่อมมีทรรศนะในการหยิบยกประเด็นและมุมมองที่ต่างกัน ทำให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ และวัตถุดิบใหม่ในการศึกษา และส่งเสริมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์และสถาปัตยกรรมไทยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในหัวข้อ แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

Acknowledgment

This article is part of a master’s degree thesis entitled ‘Architectural design method of H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse’ for the Master of Architecture Program in Architecture at the Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.

Notes

- Manop Isaradej, “Sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong [The Oeuveres of Architecture of H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 1990).
- Daungkamon Boonkaewsuk, “Nǎokhwāmkhit naingān sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofākromphrayā narisrā nuwattiwong [Concepts in the Architectural Design of H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2005).
- Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbǎp sathāpattayakam thai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrā nuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013).
- King Chulalongkorn, **Phrarātchahatthalēkhā Phrabāt Somdet Phra Čhunlačhōmklaao Čhaoyūhūa Songphra rātvičharnthiāplatthi phraphutsātsanā fālhīnnayān kapmahāyān læ rūangsāngphrabōṭhlūang [Royal Writings on Comparing Hinayana and Mahayana Buddhism and on making a Royal Buddhist Painting]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1966).

- Prince Damrong Rajanubhab, **Sānsomdet [Correspondences between Prince Narisanuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab]** (Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Mōmčhao yīng Philailēkhā disakun phim nūang nai wan prasūt khrop hok rōp Pǎet Singhākhom Sōngphanhārōisipsōng [H.S.H. Princess Philai-lekha Diskul, Printed on the Occasion of her 6th Cycle Birthday Anniversary, August 8, 1969]** (Phra Nakorn: Watcharin Press, 1969).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Banthuḥk khwām rū rūang tāng tāng [The Record of Various Knowledge]**, 3rd ed. (Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2009).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Lāiphrahat Somdet čhaofā kromphrayā naritsarā nuwattiwong song mī tōtōp kap Phra sǎn prasōt [Correspondences Letter between Prince Narisanuvattiwongse and Phrasarprasert]**, 2nd ed. (Bangkok: Sayam Press, 2012).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Banthuḥk rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphansīrōjčhetsiphok [Diary of H.R.H. Prince Narisanuwattiwongse, 2476 B.E.]**.
- Prince Narisanuvattiwongse, **Kānsadetpaidū kitčha kǎntāngtāngnai Lǎmmalāyū læ prathēt Phamā [Diary of H.R.H. Prince Narisanuvattiwongse Inspection Tour in Malay Peninsula and Burma]** (Bangkok: Prachak Press, 1973).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk [Journey to Phitsanulok]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1963).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng paimonthon Rātchaburī [Journey to Ratchaburi]** (Bangkok: Sivaporn Press, 1973).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng paitrūatrātchakān Lǎmmalāyū Ro.Sō. nūngrōjyīsip’et [Diary of the Inspection Tour in Malay Peninsula, 121 Rattanakosin Era]** (Bangkok: Prachachang Press, 1974).
- Prince Narisanuvattiwongse, **Banthuḥk rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphansīrōjčhetsiphok.**

15 Prince Narisaranuvattiwongse, **Rŭang paichawā [Going to Java]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1971).

16 King Chulalongkorn, **Pramŭanphrarāṭchaniphonbettalet nai Phrabātsomdet phra Čhunlačhōmklaočhaoyūhūa [Miscellaneous Royal Writings by King Chulalongkorn]** (Phra Nakorn: Fine Arts Department, 1965).

17 **Pramŭanēkkasānsamkhan nŭangnaikānsathāpanā watbēnčhamabōphitdusitwanārām [Collection of Significant Documents on the Inauguration of Benchama bophit Temple]** (Bangkok: Mahachulalongkorn Rajavidyalaya Press, 1992).

18 King Chulalongkorn, Prince Damrong Rajanubhab and Prince Narisaranuvattiwongse, **Rŭangthīeothītāngtāng phāk sōng [Travel Stories Part 2]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1962).

19 Prince Narisaranuvattiwongse, “Chāng [Craftsman],” **Silapin** 2 (August 1942), quoted in Chantish Krasaesind, “Somdet... čhōmsinlapin [His Royal Highness: The Great Artist],” **Chandrakasem** 51 (March-April 1963): 96-106.

20 Prince Narisaranuvattiwongse, **Latthithamniāmtāngtāng phāktḥī yīsip’et : rŭangphithī rāchāphisēk Somdet phramaniwongphračhaokrungKamphūchā [The Various of Traditions, Volume 21 The Coronation of King Monivong of Cambodia]** (Phra Nakorn: Sophon Phiphatthanakorn Press, 1929).

21 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk**, 90.

22 Somkid Jiratatsanakul, **‘Aphithān sap chāng sathā pattayakam Thai lem nŭng krabūankān ‘ōk bāp sathāpattayakam Thai [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: the Process of Designing Thai Architecture]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016), 36-37.

23 The term “čharanam” means an arched door or an arched window that is constructed by brick-and-mortar construction. It can be both a gable roof shape and a finial roof shape. Somkid Jiratatsanakul, **‘Aphithān sap chāng sathā pattayakam Thai lem sām ‘ong pra kōp sŭan rŭan [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 3: the Ornaments of the Body of the Building]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016), 252-253.

And the “čharanam” in gable roof shape can also be called “banthalǣng” shape. Mom Rajawong Naengnoi Suksri, **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātawang lem sōng [Grand Palace Architecture Volume 2]** (Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988), 460.

24 Prince Damrong Rajanubhab, **Sānsomdet Lēm Sām [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 3]** (Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020), 423.

25 Ibid., 397-398.

26 Pirasri Povatong, “Phrathīnang Rātnayōsaphā [Rajkaranya sabha Throne Hall],” **Chamchuri** 14, 3 (September-December 2012): 24-31.

27 The Royal Secretariat Office, **Rāingān kānprachumsēnābōdī saphā Ro.Sō. nŭngrōjisip’et [Minutes Meeting of the Ministers Council, 111 Rattanakosin Era]** (Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2007), 35-37.

28 Office of the Council of State, **Nŭngrōiyīsippī khao sil’ōf satēda čhāk sathāban thīpruksā rāṭchakān phændin mā pen khana kammakān kritsadikā Phō. Sō. Sōngphansīrōjisipčhet thŭng Phō.Sō. Sōngpha nhārōisāmsipčhet [120th Anniversary of Council of State, from Council of State to the Office of the Council of State, 1874 - 1994]** (Bangkok: Office of the Council of State, 1994), 20-21.

29 Somchat Chungsiriarak, “Phonngān sathāpattayakam bāp Modernism khōng Phraphōnmaphičhit [Modernism Works of Phraphrombhichitr],” **NAJUA** 17 (September 2000-August 2001): 22.

30 Akarapan Pansamrit, “Kānsŭksāsathāpattayakam Wat rāchāthiwāsrāṭchawōrawihān (watsamōrāi) [A Study of Architecture of Wat Rachathiwasrachaworawiharn (Wat Samorai)],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2002), 170-173.

31 Daungkamon Boonkaewsuk, “Nǎokhwāmkhit naingānsathā pattayakamfīphrahat Somdetčhaofākromphrayānarisrā nuwattiwong,” 58-89, 100.

32 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 562-566.

33 King Chulalongkorn, **Rŭangwatsamōrāi anmīnām wā rāchāthiwās [Samorai Temple that has named Rajadhipas]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1956), 1-8.

34 “Krasǣ phrarāṭchadamri kān patisangkhōn watrāchāthiwās [Royal Initiative for the Restoration of Rajadhipas Temple],” King Rama V, The Royal Secretariat Office’s Document, Ror 5 Bor/9 No. 3, National Archives of Thailand.

35 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk**, 90-91.

36 Ibid., 94.

37 Ibid., 92.

38 Ibid., 90.

39 Ibid.

40 Chantish Krasaesind, “Somdet... čhōmsinlapin,” 99-100.

Bibliography

Akarapan Pansamrit. “Kānsŭksāsathāpattayakam Watrāchā thiwāsrāṭchawōrawihān (watsamōrāi) [A Study of Architecture of Wat Rachathiwasrachaworawiharn (Wat Samorai)].”Master’s Thesis, Silpakorn University, 2002.

Chantish Krasaesind. “Somdet... čhōmsinlapin [His Royal Highness: The Great Artist].” **Chandrakasem** 51 (March-April 1963): 96-106.

Chulalongkorn, King. **Phrarāṭchahatthalēkhā Phrabāt Somdet Phra Čhunlačhōmklaō Čhaoyūhūa Songphrarāṭvicharnthiāplatthi phraphutsātsanā fālhīnnayān kapmahāyān lǎe rŭangsāngphra bōthlŭang [Royal Writings on Comparing Hinayana and Mahayana Buddhism and on making a Royal Buddhist Painting]**. Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1966.

_____. **Pramŭanphrarāṭchaniphonbettalet nai Phrabāt somdet phra Čhunlačhōmklaōčhaoyūhūa [Miscellaneous Royal Writings by King Chula longkorn]**. Phra Nakorn: Fine Arts Department, 1965.

_____. **Rŭangwatsamōrāi anmīnām wā rāchāthiwās [Samorai Temple that has named Rajadhipas]**. Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1956.

Chulalongkorn, King, Damrong Rajanubhab, Prince and Narisaranuvattiwongse, Prince. **Rŭangthīeothī tāngtāng phāk sōng [Travel Stories Part 2]**. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1962.

Damrong Rajanubhab, Prince. **Sānsomdet [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab]**. Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020.

_____. **Sānsomdet Lēm Sām [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 3]**. Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020.

Daungkamon Boonkaewsuk. “Nǎokhwāmkhit naingān sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofākrom phrayānarisrā nuwattiwong [Concepts in the Architectural Design of H.R.H. Prince Narisara nuvattiwongse].” Master’s Thesis, Silpakorn University, 2005.

“Krasǣ phrarāṭchadamri kān patisangkhōn watrāchāthiwās [Royal Initiative for the Restoration of Rajadhipas Temple].” King Rama V. The Royal Secretariat Office’s Document. Ror 5 Bor/9 No. 3. National Archives of Thailand.

Manop Isaradej. “Sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong [The Oeuvres of Architecture of H.R.H. Prince Narisaranuvat tiwongse].” Master’s Thesis, Silpakorn University, 1990.

Naengnoi Suksri, MR. **Sathāpattayakam Phrabōrommahā rātawang lem nŭng [Grand Palace Architecture Volume 1]**. Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988.

_____. **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātawang lem sōng [Grand Palace Architecture Volume 2]**. Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988.

Narisaranuvattiwongse, Prince. **Banthúk khwāmrū rŭang tâng tâng [The Record of Various Knowledge]**. 3rd ed. Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2009.

_____. **Banthúk rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphansīrōičhetsiphok [Diary of H.R.H. Prince Narisaranuwattiwongse, B.E. 2476]**.

_____. **Čhotmāirayathāng paimonthon Rāтчaburī [Journey to Ratchaburi]**. Bangkok: Sivaporn Press, 1973.

_____. **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk [Journey to Phitsanulok]**. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1963.

_____. **Čhotmāirayathāng paitrūtatrāчhakān Lāmmalāyū Ro.Sō. nŭngrōiyīsip‘et [Diary of the Inspection Tour in Malay Peninsula, 121 Rattanakosin Era]**. Bangkok: Prachachang Press, 1974.

_____. **Kānsadetpaidū kitčhakāntāngtāngnai Lāmmalāyū læ prathēt Phamā [Diary of H.R.H. Prince Narisara nuvattiwongse inspection tour in Malay Peninsula and Burma]**. Bangkok: Prachak Press, 1973.

_____. **Lāiphrahat Somdet čhaofā kromphrayā naritsarā nuwattiwong song mī tōtōp kap Phra sān prasēt [Correspondences Letter between Prince Narisara nuvattiwongse and Phrasarprasert]**. 2nd ed. Bangkok: Sayam Press, 2012.

_____. **Latthithamnīamtāngtāng phākthī yīsip‘et : rŭangphithī rāчāphisēk Somdetphramanīwong phračhaokrungKamphŭchā [The Various of Traditions, Volume 21 The Coronation of King Monivong of Cambodia]**. Phra Nakorn: Sophon Phiphatthanakorn Press, 1929.

_____. **Mōmčhao ying Philailēkhā disakun phim nŭang nai wan prasūt khrop hok rōp Pēt Singhākhom Sōngphanhārōisipsōng [H.S.H. Princess Philai-lekha Diskul, Printed on the Occasion of her 6th Cycle Birthday Anniversary, August 8, 1969]**. Phra Nakorn: Watcharin Press, 1969.

_____. **Rŭang paichawā [Going to Java]**. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1971.

Office of the Council of State. **Nŭngrōiyīsipī khao sil‘ōf satēda čhāk sathāban thīpruksā rāчhakān**

phændin mā pen khana kammakān kritsadīkā Phō.Sō. Sōngphansīrōisipčhet thŭng Phō.Sō. Sōngphanhārōisāmsipčhet [120th Anniversary of Council of State, from Council of State to the Office of the Council of State, 1874 - 1994]. Bangkok: Office of the Council of State, 1994

Pirasri Povatong. “Phrathīnang Rātnayōsaphā [Rajkaran yasabha Throne Hall].” **Chamchuri** 14, 3 (September-December 2012): 24-31.

Pramūanēkkasānsamkhan nŭangnaikānsathāpanā watbēnčhamabōphitdusitwanārām [Collection of Significant Documents on the Inauguration of Benchamabophit Temple]. Bangkok: Mahachula longkorn Rajavidyalaya Press, 1992.

Somchat Chungsiriarak. “Phonngān sathāpattayakam bāep Modernism khōng Phraphōnmaphičhit [Modernism Works of Phraphrombhichitr].” **NAJUA** 17 (September 2000-August 2001): 19-28.

Somkid Jiratatsanakul. **‘Aphithān sap chāng sathāpattayakam Thai lem nŭng krabūankān ‘ōk bāep sathā pattayakam Thai [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: the Process of Designing Thai Architecture]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

_____. **‘Aphithān sap chāng sathāpattayakam Thai lem sām ‘ong pra kōp sŭan rŭan [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 3: the Ornaments of the Body of the Building]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

_____. **Ngān‘ōkbāep sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuvattiwongse]**. Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013.

The Royal Secretariat Office. **Rāingān kānprachum sēnā bōdī saphā Ro.Sō. nŭngrōisip‘et [Minutes Meeting of the Ministers Council, 111 Rattanakosin Era]**. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2007.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 1 “Somdet čhaofā krom phrayā narisrānuwattiwong [H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse],” Ministry of Education’s Document, Phor Chor Sor Tor 0701/32, National Archives of Thailand.

Fig. 4-1 “(Čhāk sāi) Phra thīnang Čhakrī mahā prāsāt (muk tawantok) phra thīnang Rāt kā ran ya saphā phra thīnang Dusit mahā prāsāt læ phra thīnang ‘āphōn phi mōk prāsāt phra bōrom mahārāt wang [(From left to right), Chakri Maha Prasat Throne Hall (west side), Rajakanyasapa Throne Hall, Dusit Maha Prasat Throne Hall and Aphonphimokkha Prasat Hall],” The Royal Vajirayana Library’s Document, Hor Wor Yor 27/43, National Archives of Thailand.

Fig. 4-2 “Phra thīnang Čhakrī mahā prāsāt wat phra sī rattana sātsadā rām [Chakri Maha Prasat Throne Hall, Wat Phra Sri Rattana Satsadaram],” 1921-1923. The Royal Vajirayana Library’s Document, Pho 002 HorVorYor 3/21, National Archives of Thailand.

Fig. 5 Mom Rajawong Naengnoi Suksri, **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātwang lem nŭng [Grand Palace Architecture Volume 1]** (Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988), 43.

Fig. 8-1 Fine Arts Department, **Wat Si Sawai Sukhothai**, Accessed August 8, 2023. Available from <https://finearts.go.th/main/view/15864-วัดศรีสวาย-เมืองสุโขทัย>.

ป้อมปราการทางทะเลของสยาม
ในช่วงความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยาม:
สมุทรปราการ พ.ศ. 2436

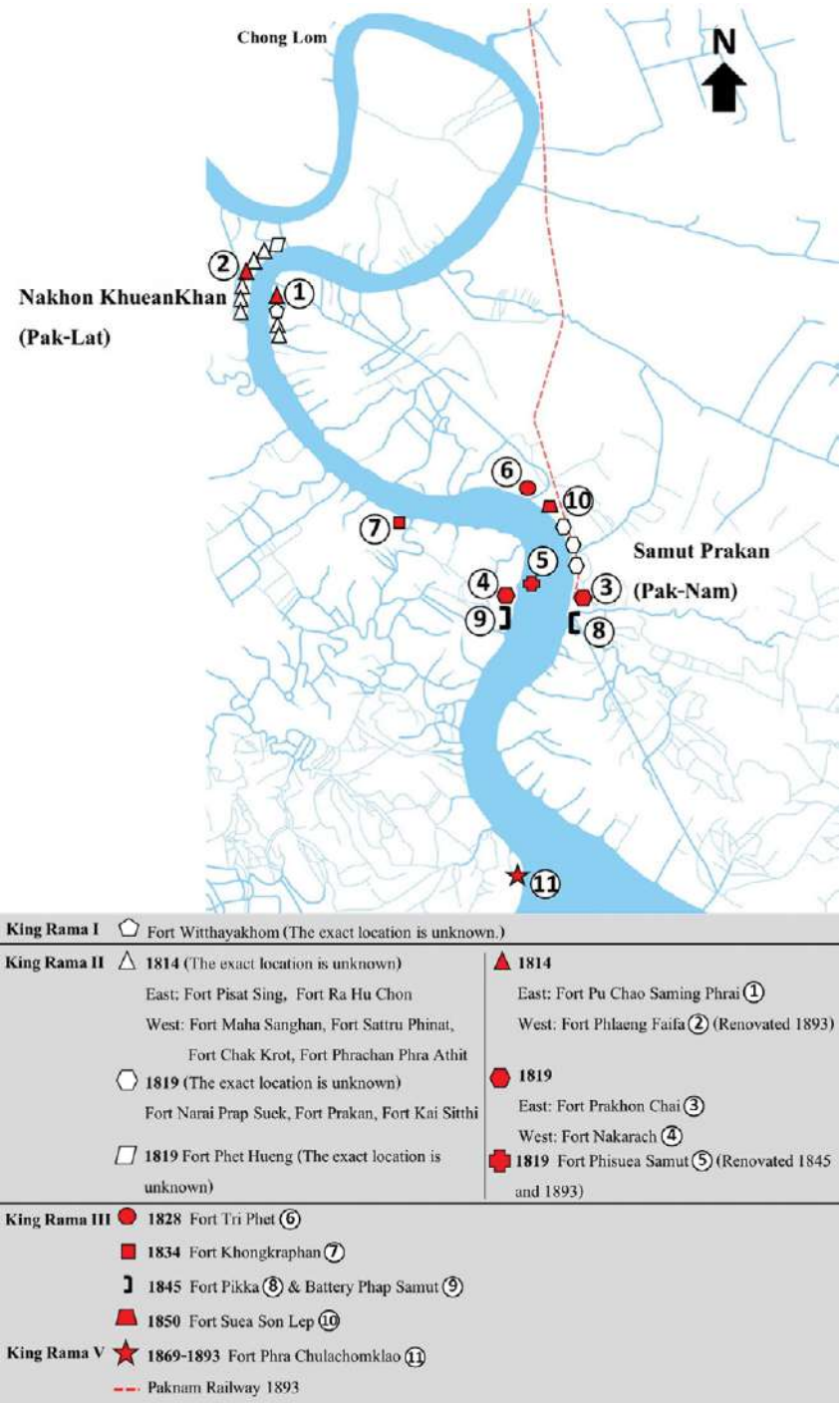
Siamese Naval Fortification During
the Franco-Siamese Conflict:
Samut Prakan 1893

กฤษฎา สว่างวันชัย
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย
Kritsada Sawangwanchai
Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand
k.sawangwanchai1@gmail.com

Received 15 - 08 - 2023
Revised 11 - 11 - 2023
Accepted 15 - 11 - 2023

บทคัดย่อ

ในเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสช่วง พ.ศ. 2436 หรือที่รู้จักกันในชื่อวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นั้น รัฐบาลสยามได้มีการก่อสร้างป้อมปราการต่าง ๆ เพิ่มเติมในพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการในปัจจุบันเพื่อป้องกันเรือรบต่างชาติที่อาจรุกล้ำเข้ามาทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา ป้อมเหล่านี้ต่อมาได้มีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการยืนต่อสู้กันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสและกองกำลังของสยามในวิกฤตการณ์ปากน้ำ (Paknam Incident) อย่างไรก็ตามแม้ว่าป้อมเหล่านี้จะมีบทบาทและความสำคัญอย่างมากในเหตุการณ์ช่วง พ.ศ. 2436 แต่กลับไม่มีการศึกษาที่เจาะลึกถึงป้อมปราการเหล่านี้โดยเฉพาะเลย

ตำแหน่งป้อมในพื้นที่
จังหวัดสมุทรปราการช่วง
พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2453

Locations of forts in Samut
Prakan Province during
the years 1782-1910.

บทความวิจัยชิ้นนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาป้อมปราการดังกล่าว ในมิติ ด้านรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เปรียบเทียบกับเทคโนโลยี การสร้างป้อมที่ร่วมสมัยกัน ทั้งนี้ขอบเขตการศึกษานั้นจะเจาะจงที่ป้อมซึ่งถูก สร้างและปรับปรุงขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วง พ.ศ. 2436 เป็นหลัก อันเป็นช่วงที่เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยาม และฝรั่งเศสดำเนินมาถึงจุดสูงสุด ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความขัดแย้ง ระหว่างฝรั่งเศสและสยามนั้นส่งผลให้ชนชั้นนำของสยามจำเป็นต้องเร่งรัด การเสริมการป้องกันต่าง ๆ ตามลำน้ำเจ้าพระยา โดยป้อมที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ สามารถแบ่งตามรูปแบบการวางผังออกได้เป็นสองกลุ่ม คือป้อมที่มีผังป้อม แบบสมัยใหม่ผสมป้อมรูปดาว และป้อมที่มีผังซึ่งดัดแปลงจากป้อมเก่าสมัย รัชกาลที่ 2 และ รัชกาลที่ 3 ป้อมทั้งสองแบบล้วนแสดงให้เห็นถึงความพยายาม ของสยามในการรับเอาวิทยาการการก่อสร้างป้อมปราการแบบสมัยใหม่เข้ามา ภายใต้อำนาจจำกัดต่าง ๆ ในช่วงที่กำลังมีการปฏิรูปประเทศ ซึ่งได้ส่งผลให้ป้อม เหล่านั้นมีความแตกต่างไปจากป้อมแห่งอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกัน เช่น ลักษณะลูกผสมระหว่างป้อมแบบเก่าและป้อมแบบใหม่ การวางแผนป้อมที่ส่งผล ต่อมุนยิมของป้อม หรือการออกแบบเพื่อปกป้องส่วนต่าง ๆ ของป้อมที่ไม่มี ประสิทธิภาพเท่าที่ควร เป็นต้น

ภายหลัง พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา สยามก็ยังคงมีแนวคิดในการป้องกันปากแม่น้ำ เจ้าพระยาด้วยระบบป้อมปราการต่างๆอยู่เรื่อยมา จนกระทั่งล่วงเข้าสู่รัชกาล ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยข้อบกพร่องและข้อจำกัดต่างๆ ของป้อม ประกอบกับการที่สยามได้หันไปให้ความสำคัญกับการเสริมสร้าง กำลังรบทางเรือมากขึ้น ทำให้ป้อมปราการเริ่มหมดความสำคัญลงไปที่สุดใน

คำสำคัญ: ป้อมปราการทางทะเล, ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยาม, สมุทรปราการ

Abstract

During the Franco-Siamese conflict in 1893, Siam erected a system of fortifications in Samut Prakan province today to safeguard the capital from any potential foreign warships attack from the mouth of the Chao Phraya River. These forts later played a significant role in engaging French warships during the Paknam Incident. However, a comprehensive exploration of these fortifications needs to be included.

Therefore, this research paper seeks to examine these fortifications in terms of their design and architectural elements through a comparative study of contemporary fortifications and military technology of that era. The study will focus on forts constructed or refurbished during the reign of King Chulalongkorn in 1893 when the conflict between Siam and France was at its peak. The research findings reveal that during the Franco-Siamese strife, there was an urgent requirement for the Siamese elite to strengthen the defense system along the Chao Phraya River, especially before the Paknam Incident on July 13, 1893. The forts constructed during this period can be categorized into two groups based on layouts. The first group is the blending of the modern fortification system and bastioned fortification, and the other one is refurbished from old forts built during the reigns of King Rama II and Rama III. These fortifications demonstrated Siam's endeavor to adopt modern fortification systems and technologies amidst any constraints during the reformation. As a result, these forts possessed unique designs that were not found in others that were built in the same period, such as a mixing of old and modern styles of fortification, fort orientations that impact firing direction, and the design of the protective area in some forts that is inefficient.

After 1893, Siam still retained the concept of defending the Chao Phraya River using fortifications. However, during King Rama VI's reign, the Siamese navy changed its doctrine to focus on building its fleet rather than the fortifications, leading to a decline in the significance of fortification.

Keywords: Naval Fortification, Franco-Siamese Conflict, Samut Prakan

1. บทนำ

นับตั้งแต่มีการสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี สยามได้มีการก่อสร้างป้อมปราการต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการในปัจจุบัน เพื่อป้องกันเมืองหลวงจากเรือรบของต่างชาติ โดยการก่อสร้างเมืองป้อมยุทธศาสตร์อย่างเมืองนครเขื่อนขันธ์ (เมืองพระประแดงในปัจจุบัน) และเมืองสมุทรปราการขึ้นอย่างมั่นคงแข็งแรง มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามเมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นยุคที่มหาอำนาจตะวันตกกำลังเข้ามาล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สยามจำเป็นต้องมีการสร้างป้อมเพื่อเตรียมการป้องกันเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่ง รวมไปถึงมีความพยายามในการเร่งจัดหาอาวุธสมัยใหม่เข้ามาประจำการในกองทัพบากขึ้น โดยป้อมปราการต่าง ๆ ที่มีการสร้างขึ้น และปรับปรุงใหม่จากป้อมเดิมประกอบด้วย ป้อมพระจุลจอมเกล้า ป้อมผีเสื้อสมุทร และป้อมแฉ่งไฟฟ้า ซึ่งได้ถูกเร่งรัดให้มีการก่อสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2436

ทั้งนี้ในงานศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436 หรือที่รู้จักกันในชื่อวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นั้น มักจะเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึงการก่อสร้างป้อมเพื่อรักษาปากแม่น้ำเจ้าพระยา และการสู้รบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 โดยในเหตุการณ์ครั้งนั้นป้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะป้อมพระจุลจอมเกล้าได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการรบซึ่งต่อมาได้เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสเข้ามาเป็นข้ออ้างในการเรียกร้องดินแดนและค่าปฏิกรรมสงครามจากสยาม อย่างไรก็ตามแม้ว่าป้อมเหล่านี้จะมีความสำคัญในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 แต่กลับยังไม่มียานศึกษาขึ้นใดที่ได้มีการศึกษาถึงลักษณะและรูปแบบของป้อมเหล่านี้โดยเฉพาะ

บทความวิจัยชิ้นนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะมุ่งศึกษาป้อมปราการเหล่านั้นผ่านการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบและลักษณะองค์ประกอบของป้อมที่สัมพันธ์กับมิติด้านประวัติศาสตร์ทางการทหารและเทคโนโลยีสงคราม โดยการศึกษาจะเริ่มจากการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารชั้นต้นซึ่งเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างป้อมเหล่านี้ พร้อมกับการลงพื้นที่สำรวจภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลป้อมที่อยู่ในขอบเขตการศึกษา ก่อนที่จะนำข้อมูลต่าง ๆ มาวิเคราะห์ถึงรูปแบบและความสัมพันธ์ในมิติด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีป้อมร่วมสมัย เพื่อหาว่าป้อมเหล่านี้มีความแตกต่างจากแม่แบบป้อมทั่วไปในยุคนั้นหรือไม่ และหากมีความแตกต่าง

สาเหตุเหล่านั้นขึ้นคืออะไร ทั้งนี้แม้ว่าบทความจะมุ่งศึกษาป้อมที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยามใน พ.ศ. 2436 เป็นหลัก แต่เพื่อที่จะให้เห็นภาพรวมของบทบาทของป้อมย่อมจำเป็นต้องอธิบายถึงเหตุการณ์ช่วงเวลาก่อนและหลัง พ.ศ. 2436 ด้วย เพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการเกิดขึ้นและการหมดยุคของป้อมเหล่านั้น

2. การขยายอำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนและการปฏิรูปประเทศของสยามในช่วงก่อน พ.ศ. 2436

ช่วงก่อน พ.ศ. 2436 เป็นช่วงเวลาที่ประเทศเพื่อนบ้านของสยามเริ่มเผชิญกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างหนัก ทางด้านตะวันตกภายหลังจากที่พม่าพ่ายแพ้ในสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 3 อังกฤษก็ได้เข้าครอบครองพม่าอย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2429 ส่วนทางด้านตะวันออกใน พ.ศ. 2427 ฝรั่งเศสได้บีบบังคับให้ราชสำนักเวียงจันทน์ในสนธิสัญญาให้อันนัมและตั้งเสียเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส¹ ก่อนที่ภายหลังสิ้นสุดสงครามจีน-เวียดนามใน พ.ศ. 2428 ฝรั่งเศสจึงได้เข้าควบคุมเวียดนามทั้งหมดได้อย่างสมบูรณ์ และเริ่มมีท่าทีสนใจดินแดนลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง โดยฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนเหล่านี้ในฐานะผู้สืบทอดสิทธิต่อจากญวน ครั้นต่อมาเมื่อพวกฮ่อ (กบฏไท่ผิงที่แตกทัพลงมาจากจีน) ได้เข้ามารุกรานดินแดนบริเวณนี้ รัฐบาลสยามจึงได้ถือโอกาสแสดงสิทธิเหนือดินแดนลาวโดยการส่งกองทัพไปปราบ ตลอดจนจัดการปกครองหัวเมืองชายแดนเหล่านี้ให้เป็นระเบียบ ซึ่งในเวลาเดียวกันนั้นเองฝรั่งเศสที่กำลังทำการปราบฮ่อในบริเวณตั้งเสียได้ถือโอกาสส่งกำลังเข้ามาในดินแดนเหล่านี้เช่นกัน โดยอ้างว่าเพื่อปราบฮ่อที่แตกกระจัดกระจายเข้ามาในบริเวณนี้² ด้วยเหตุนี้เองฝรั่งเศสและสยามจึงเริ่มมีปัญหาพิพาทเรื่องเขตแดนขึ้นจากการพยายามอ้างสิทธิเหนือดินแดนเหล่านี้ จนในที่สุดได้นำไปสู่การเผชิญหน้ากันด้วยกำลังทหาร

ภายใต้สถานการณ์เหล่านี้เอง สยามได้เริ่มปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นการริเริ่มให้มีการก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ หรือการปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีและการบริหารราชการแผ่นดินในช่วง พ.ศ. 2416 ถึง พ.ศ. 2435³ ส่วนการปฏิรูปกองทัพของสยามนั้นแม้ว่าสยามจะเริ่มมีการฝึกทหารตามแบบตะวันตกมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โดยการว่าจ้างครูฝึกทหารต่างชาติเข้ามาฝึกหัดทหาร แต่ระบบกองทัพของสยามยังคงใช้ระบบการเกณฑ์ไพร่พลแบบโบราณอยู่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้เริ่มมีการปฏิรูปกองทัพให้มีความทันสมัยมากขึ้น พร้อมกับได้เริ่มมี

การส่งพระบรมวงศานุวงศ์ไปศึกษาวิชาการทหารในทวีปยุโรป⁴ โดยในช่วง พ.ศ. 2430 ได้เริ่มมีการจัดตั้งกรมทหารอย่างใหม่ขึ้นประกอบด้วยกรมทหารบก 7 กรม และกรมทหารเรือ 2 กรม⁵ อย่างไรก็ตามผลจากการที่กรมทหารต่าง ๆ แยกเป็นอิสระต่อกันเช่นนี้ก่อให้เกิดความยุ่งยากในการบังคับบัญชา ทำให้ใน พ.ศ. 2433 จึงได้มีการจัดตั้งกระทรวงยุทธนาธิการขึ้น ก่อนที่ต่อมาใน พ.ศ. 2435 เมื่อมีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินและจัดระเบียบกระทรวงเสนาบดีเป็น 12 กระทรวง จึงได้ยุบกระทรวงยุทธนาธิการไปรวมกับกระทรวงกลาโหม โดยที่การบังคับบัญชาทหารบกให้ขึ้นกับกรมยุทธนาธิการ ภายใต้สังกัดกระทรวงกลาโหม ส่วนทหารเรือให้ขึ้นกับกระทรวงกลาโหม⁶ ทางด้านของทหารเรื่อนั้นเมื่อได้มีการตั้งขึ้นเป็นกรมทหารเรือแล้วก็ได้มีการปรับปรุงอาวุธยุทธภัณฑ์และป้อมต่าง ๆ ให้มีความทันสมัย และได้โอนมาอยู่ในสังกัดกรมทหารเรือ เพื่อรับมือกับภัยคุกคามที่ใกล้เข้ามา⁸

3. ความสำคัญของพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการในฐานะเมืองป้อมปราการทางทะเลของกรุงเทพฯ

ภายหลังการสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นเป็นราชธานีแห่งใหม่บทบาทของพื้นที่เมืองสมุทรปราการและพระประแดงในปัจจุบันได้ทวีความสำคัญขึ้นในฐานะปราการด่านสำคัญที่จะใช้ป้องกันข้าศึกที่มาจากทางทะเล ไม่ให้ผ่านขึ้นไปยังกรุงเทพฯ ได้ โดยมีแนวคิดริเริ่มอย่างน้อยตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ภายหลังเหตุการณ์ที่องเชียงสือ (ต่อมาขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิยาหลง ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เหิงยน) ได้หนีออกจากกรุงเทพฯ ส่งผลให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างเมืองขึ้นในพื้นที่ปากลัด แต่การดำเนินการไม่มีความคืบหน้ามากนัก

การก่อสร้างเมืองป้อมยุทธศาสตร์แห่งใหม่มาเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมจริง ๆ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยได้เริ่มมีการก่อสร้างเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ ขึ้นอย่างมั่นคงแข็งแรง ประกอบด้วยการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นใน พ.ศ. 2357 ที่บริเวณปากลัดหรือบริเวณตัวเมืองพระประแดงในปัจจุบัน⁹ และการสร้างป้อมปราการขึ้นจำนวน 9 ป้อม ตลอดสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณนี้ อย่างมั่นคงแข็งแรง ก่อนที่ใน พ.ศ. 2362 จะได้มีการสร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลเพิ่มอีกเมืองหนึ่ง พร้อมกับสร้างป้อมอีกจำนวน 6 ป้อม จนกระทั่งเมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ความสำคัญของการป้องกันภัย

คุกคามจากทางทะเลในพื้นที่แห่งนี้ได้ทวีความจำเป็นมากยิ่งขึ้นอีก จากสงครามระหว่างสยามและญวน รวมไปถึงความหวาดระแวงว่าจะมีการรุกรานจากอังกฤษ ในช่วง พ.ศ. 2388 ทำให้ตลอดรัชกาลของพระองค์ได้มีการสร้างเสริมป้อมเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นจำนวน 5 ป้อม จากการลงพื้นที่สำรวจในปัจจุบันพบป้อมที่มีรูปแบบป้อมสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ซึ่งหลงเหลือพอศึกษารูปแบบได้อยู่เพียงสองป้อม คือป้อมนาคราชและป้อมปู่เจ้าสมิงพราย (Fig. 1)

ความสำคัญของพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการในด้านยุทธศาสตร์ทางการทหารได้ทวีความสำคัญขึ้นอีกครั้งในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการสร้างและปรับปรุงป้อมต่าง ๆ ให้มีความทันสมัยขึ้น และเริ่มให้มีการสร้างทางรถไฟสายปากน้ำขึ้นใน พ.ศ. 2429 โดยรัฐบาลสยามได้อนุมัติสัมปทานแก่บริษัทชาวเดนมาร์ก ซึ่งนอกจากจะมีประโยชน์ในการคมนาคมและขนส่งสินค้าแล้วนั้น ยังมีประโยชน์ในด้านการขนส่งกำลังพลในยามสงครามอีกด้วย โดยทางรถไฟสายนี้ได้เริ่มเปิดใช้ใน พ.ศ. 2436⁹

นอกจากนี้ยังได้มีการวางระบบสื่อสารเพื่อแจ้งข่าวเรือเข้าออกปากแม่น้ำเจ้าพระยาใน พ.ศ. 2418 โดยมีการวางสายโทรเลขสายแรกจากกรุงเทพฯ ไปปากน้ำ และวางสายเคเบิลโทรเลขใต้น้ำต่อออกไปถึงกระโจมไฟนอกสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁰ ตามมาด้วยการติดตั้งโทรศัพท์สองเครื่องแรกในสยามเมื่อ พ.ศ. 2424 ที่กรุงเทพฯ และที่ปากน้ำ โดยใช้สายโทรเลขที่กรมกลาโหมได้วางไว้แต่เดิม¹¹ สิ่งเหล่านี้ประกอบกับการที่ชนชั้นนำสยามได้พยายามหาทางป้องกันปากแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงที่ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยามมาถึงจุดสูงสุดใน พ.ศ. 2436 ยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการในฐานะเมืองป้อมปราการทางทะเลของกรุงเทพฯ ได้อย่างชัดเจน

4. ป้อมปราการทางทะเลของสยามในระหว่างเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยาม

ป้อมปราการต่าง ๆ ของสยามซึ่งสร้างมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีลักษณะการใช้งานและการดูแลรักษาที่เป็นไปตามระบบโบราณ กล่าวคือไม่ได้มีกองทหารประจำการและการดูแลอย่างสม่ำเสมอ เนื่องด้วยกิจการทหารในสมัยนั้นยังไม่มีกองทัพประจำการ เมื่อมีเหตุการณ์คับขันเกิดขึ้นก็เรียกกระดมพลเมืองเข้ารับราชการทหารเป็นคราว ๆ ไป ทำให้ป้อมปราการต่าง ๆ นั้นมักจะได้รับการปรับปรุงให้มีความพร้อมรบก็ต่อเมื่อเกิดเหตุคับขัน

ภาพ 1 / Fig 1

ชั้นกำแพงเมืองเท่านั้น ส่วนลักษณะของป้อมนั้นก็ป้อมเดี่ยวที่ผนังประกอบด้วยระบบของป้อม (Bastion) และกำแพงป้อม (Curtain wall) ลักษณะเดียวกับที่พบได้ในระบบกำแพงเมืองของกรุงเทพฯ เพียงแต่มีพื้นที่ขนาดเหมือนค่ายค่ายหนึ่งเท่านั้น โดยแต่ละป้อมอาจมีการสร้างแนวกำแพงต่อยื่นออกมาจากป้อมหรือเชื่อมไปยังป้อมอื่น ๆ ซึ่งเรียกว่า “ปีกกา”

ระบบป้อมและรูปแบบการใช้งานป้อมของสยามนั้นเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อล่วงมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อภัยคุกคามจากลัทธิล่าอาณานิคมที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทำให้สยามจำเป็นต้องมีการปรับปรุงระบบทหารรวมไปถึงป้อมปราการต่างๆในพื้นที่เมืองสมุทรปราการและนครเขื่อนขันธ์ให้ทันสมัยและมั่นคงมากขึ้นโดยได้เริ่มมีแนวคิดที่จะสร้างป้อมปราการอีกแห่งขึ้นบริเวณแหลมฟ้าผ่า ซึ่งในช่วงเวลานั้นแผ่นดินบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาได้ยื่นออกไปจนพอที่จะสามารถก่อสร้างป้อมได้ จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีการเกณฑ์เลกอาสาปากน้ำและเลกเมืองพนัสนิคมมาเป็นแรงงานในการสร้างป้อมใหม่ รวมถึงซ่อมแซมป้อมอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วให้มั่นคงแข็งแรงใน พ.ศ. 2412 (จ.ศ. 1231)¹² ครั้นต่อมาในช่วง พ.ศ. 2422 ได้มีการซ่อมแซมป้อมต่าง ๆ อีกครั้ง และได้เริ่มให้มีการจัดซื้ออาวุธแบบใหม่เพื่อนำมาใช้ติดตั้งในป้อม แทนการใช้ปืนอย่างเก่าซึ่งใช้การบรรจุลูกกระสุนทางปากกระบอก นอกจากนี้ยังได้มีการสั่งซื้อทุ่นระเบิดแบบต่าง ๆ เข้ามาใช้สำหรับป้องกันปากน้ำอีกด้วย¹³

ภาพ 1

ป้อมที่เหลืออยู่ของ
ป้อมปู่เจ้าสมิงพราย
ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2

Fig 1

The Fort Pu Chao Saming
Phrai, built during
King Rama II's reign,
remains.

แนวทางการสร้างป้อมปราการของสยามในช่วง พ.ศ. 2436 ยังคงอยู่บนพื้นฐานแนวคิดในการสร้างป้อมหลาย ๆ ป้อม กระจายตัวลึกเข้ามาในลำน้ำ ซึ่งแม้ว่าขณะนั้นจะมีป้อมอยู่แล้วสองป้อม คือ ป้อมที่แหลมฟ้าผ่า เริ่มสร้าง พ.ศ. 2412-2436 และป้อมผีเสื้อสมุทรที่สร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2362 แล้วปรับปรุงใหม่ในช่วงก่อน พ.ศ. 2436 โดยยังคงมีการเสนอในที่ประชุมเสนาบดีสภาให้ก่อสร้างป้อมเพิ่มอีกสามป้อมคือ ป้อมปากน้ำบางปะกง¹⁴ ป้อมปีกกาที่บริเวณเมืองนครเขื่อนขันธ์ และป้อมบริเวณช่องลม¹⁵ อย่างไรก็ตามข้อเสนอให้สร้างป้อมเหล่านี้ไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติ และท้ายที่สุดในปัดังกล่าวจึงมีเพียงการปรับปรุงป้อมเพิ่มเติมในลำน้ำเจ้าพระยาอีกเพียงแห่งเดียว คือ ป้อมแฉ่งไฟฟ้าที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2357 (Opening figure on page 247)

ในด้านคติการตั้งชื่อนั้น เนื่องจากป้อมแฉ่งไฟฟ้าและป้อมผีเสื้อสมุทรเป็นป้อมเก่าและไม่ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ จึงยังคงใช้ชื่อแบบเดิมที่มักตั้งชื่อให้น่าเกรงขามหรือมีความเกี่ยวข้องกับตำนานต่าง ๆ ส่วนป้อมที่แหลมฟ้าผ่ามีการตั้งชื่อที่แตกต่างไปจากป้อมอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในยุคก่อนหน้า เพราะเป็นป้อมแห่งแรกที่นำคติในการตั้งชื่อป้อมแบบตะวันตกมาใช้ คือเป็นการนำพระนามของพระมหากษัตริย์มาตั้งเป็นชื่อป้อม โดยแนวคิดนี้เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเองที่จะให้มีการตั้งชื่อป้อมตามพระนามของพระองค์ แบบเดียวกับที่ป้อมวิลเลียม (Fort William) ณ เมืองกัลกัตตา ซึ่งพระองค์เคยเสด็จไปทอดพระเนตรใน พ.ศ. 2415¹⁶ โดยเมื่อสร้างป้อมแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2436 จึงได้ทรงพระราชทานนามป้อมแห่งใหม่นี้ว่า “ป้อมพระจุลจอมเกล้า”

ป้อมพระจุลจอมเกล้า ป้อมผีเสื้อสมุทร และป้อมแฉ่งไฟฟ้า มีลักษณะเป็นป้อมสมัยใหม่ (Modern Fortification) หากเทียบกับเหตุการณ์ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เทคโนโลยีอาวุธสมัยใหม่ได้เข้ามามีผลต่อการออกแบบป้อมมากขึ้น แม้ว่าป้อมทั้งสามจะมีความแตกต่างกันตรงที่ป้อมพระจุลจอมเกล้าเป็นป้อมที่ได้รับการออกแบบและสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด ส่วนอีกสองป้อมเป็นลักษณะของการปรับปรุงหรือรื้อสร้างใหม่บนแนวป้อมเดิม แต่ทั้งสามป้อมต่างก็มีหลักการ (Principle) ในการออกแบบที่เหมือนกัน คือถูกออกแบบให้มีการติดตั้งอาวุธที่ทันสมัยเช่นปืนใหญ่ชนิดบรรจุท้ายทุ่นระเบิดชนิดจุดชนวนด้วยระบบไฟฟ้า ฯลฯ รวมไปถึงมีการออกแบบให้โครงสร้างของป้อมส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนติดตั้งอาวุธหลักและคลังกระสุนสามารถที่จะต้านทานอำนาจของอาวุธในยุคนั้นได้

ทั้งนี้นิยามยุคสมัยของป้อมสมัยใหม่นั้นไม่ได้มีการกำหนดตายตัว เป็นไปได้ว่าอาจเริ่มขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 หรือต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มมีระบบป้อมแบบใหม่ขึ้นมาแทนระบบป้อมรูปดาว (Bastioned Fortification) ดังตัวอย่างในหนังสือ Observations on Modern Systems of Fortification โดยเซอร์โฮเวิร์ด ดักลาส ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. 1819 ได้อธิบายถึงระบบป้อมของ M.Carnot¹⁷ และระบบป้อมแบบ Polygonal¹⁸ ซึ่งเป็นระบบป้อมแบบใหม่ เปรียบเทียบกับระบบป้อมรูปดาวซึ่งเป็นระบบป้อมที่ใช้ต่อเนื่องมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 และได้รับการพัฒนามีความซับซ้อนและมีประสิทธิภาพสูงสุดในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยวิศวกรทหารชาวฝรั่งเศสชื่อ Sébastien Le Preste de Vauban อย่างไรก็ตามเมื่อมีป้อมแบบใหม่ที่ทันสมัยกว่า นิยามของป้อมสมัยใหม่ก็ย่อมเปลี่ยนไปตามเทคโนโลยีสงคราม ตัวอย่างเช่นในหนังสือ Encyclopaedia Britannica ฉบับตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1911 นั้นได้นิยามสิ่งที่เรียกว่าป้อมปราการสมัยใหม่ (Modern Fortification) ว่าเริ่มเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1885 ภายหลังจากการพัฒนาปืนใหญ่และกระสุนปืนใหญ่แบบใหม่ของเยอรมัน¹⁹ ซึ่งจะเห็นได้ว่านิยามความเป็น “สมัยใหม่” ใน ค.ศ. 1819 และ ค.ศ. 1885 นั้นมีความแตกต่างกันเนื่องจากเทคโนโลยีที่พัฒนาไป ดังนั้นในบทความวิจัยชิ้นนี้จึงกำหนดเรียกรูปแบบป้อมที่ทำการศึกษาว่า “ป้อมแบบสมัยใหม่ยุคปลายศตวรรษที่ 19” ตามช่วงเวลาที่ป้อมเหล่านี้ถูกสร้างและได้รับการออกแบบให้รองรับเทคโนโลยีอาวุธที่นับว่ามีความทันสมัยในช่วงเวลานั้น โดยรูปแบบของป้อมสามารถแบ่งตามลักษณะการวางผังได้เป็นสองกลุ่มหลักดังนี้

1) ป้อมที่มีผังป้อมแบบสมัยใหม่ผสมป้อมรูปดาว ป้อมในกลุ่มนี้ได้แก่ป้อมพระจุลจอมเกล้า (Fig. 2-4) ผังของป้อมประกอบด้วยสองส่วนหลัก ได้แก่ ส่วนติดตั้งอาวุธหลัก (Main Battery) ของป้อม และส่วนที่เป็นกำแพงเชิงเทินรอบป้อม โดยที่องค์ประกอบหลักทั้งสองนี้เป็นรูปแบบที่มาจากระบบป้อมคนละระบบกัน ส่วนติดตั้งอาวุธหลักนั้น ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าป้อมทางทิศใต้ ซ่อนอยู่ภายในแนวกำแพงเชิงเทินซึ่งเป็นส่วนที่ถูกออกแบบตามแบบป้อมสมัยใหม่ ส่วนกำแพงเชิงเทินรอบป้อมนั้นมีลักษณะการวางผังที่ถูกออกแบบตามรูปแบบป้อมรูปดาว (Bastioned Fortification) นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ลานภายในแนวกำแพงป้อมด้านหลังอันเป็นที่ตั้งของอาคารเรือนพักและสาธารณูปโภคอื่น ๆ ของป้อมอีกด้วย

ภายในส่วนติดตั้งอาวุธหลักของป้อมได้รับการออกแบบให้ติดตั้งปืนหลุมหรือปืนเสือหมอบ (Disappearing Gun) ขนาด 6 นิ้ว ผลิตโดยบริษัทเซอร์ ดับบลิว.จี. อาร์มสตรอง จำกัด (Sir W.G. Armstrong & Co.) ของประเทศอังกฤษ (Fig. 5) จำนวน 7 กระบอก โดยตัวปืนจะติดตั้งในหลุมปืน

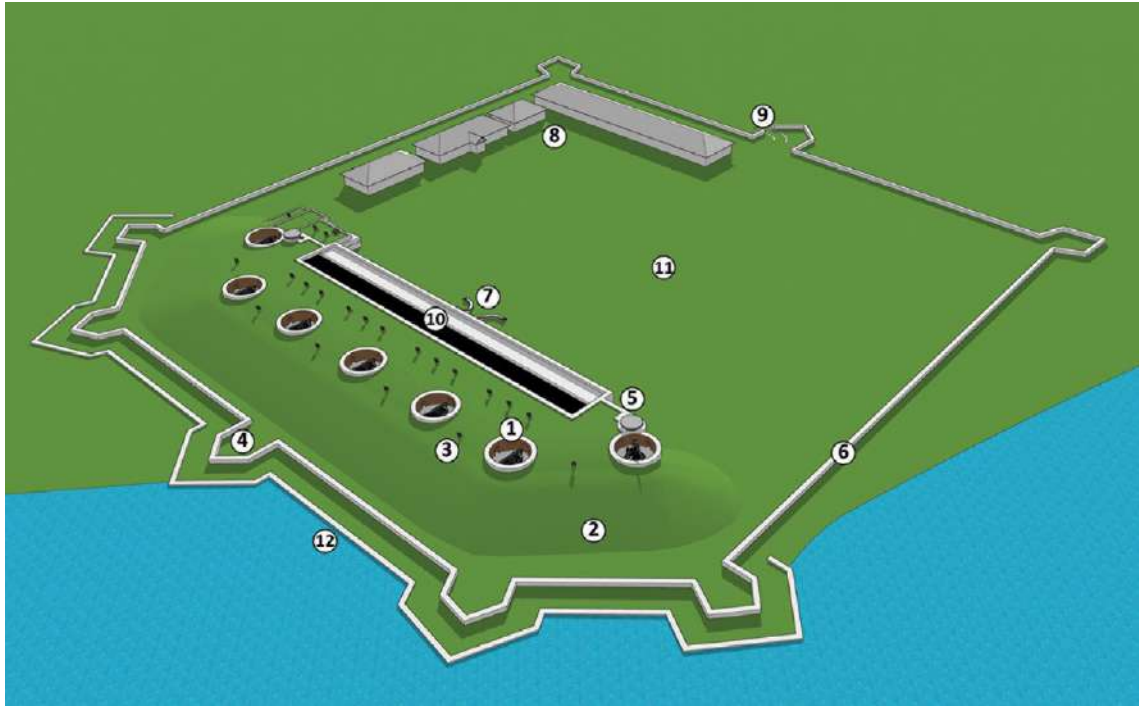

ภาพ 2 / Fig 2

(Gun Pit) ซึ่งอยู่ภายในแนวคันดินกำบัง (Glacis) เพื่อปกป้องตัวปืนจากกระสุนของเรือข้าศึก เมื่อจะทำการยิงปืนจะใช้ระบบที่เรียกว่าระบบไฮโดรนิวเมติก (Hydro- Pneumatic System) ในการยกลำกล้องปืนให้พ้นปากหลุมปืน และเมื่อยิงแล้วแรงสะท้อนถอยหลังจะดันปืนให้หมอบกลับมาอยู่ในหลุมดังเดิม ส่วนคลังกระสุน (Magazine) ของป้อมนั้นก็จะถูกปกป้องอยู่ใต้ดินโดยจะถูกแบ่งออกเป็นห้องย่อยหลาย ๆ ห้อง แต่ละห้องจะมีระบบระบายอากาศที่ใช้ปล่องระบายอากาศแบบที่เรียกว่า Cowl Vent ซึ่งในสยามนั้นมีพบใช้งานเพียงที่ป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทรเท่านั้น หลุมปืนและห้องเก็บกระสุนในส่วนนี้ของป้อมจะถูกเชื่อมต่อกันด้วยระบบทางเดินใต้ดิน และมีทางเข้าหลักเพียงทางเดียวคือที่ด้านหลังซึ่งเป็นทางออกไปสู่ลานกลางป้อม ด้านบนป้อมมีป้อมตรวจการณ์ (Observation Post) สำหรับใช้ตรวจการณ์การยิงปืนใหญ่ ลักษณะเป็นหลุมอยู่ข้างหลุมปืนด้านตะวันออกและตะวันตก มีหลังคาเป็นกระโจมเหล็กสำหรับกำบัง แต่กระโจมเหล็กเหล่านี้ทำด้วยเหล็กบางซึ่งแม้แต่กระสุนปืนเล็กก็สามารถจะยิงทะลุได้ทำให้ไม่อาจใช้ประโยชน์ในการเป็นที่ตรวจการณ์ข้าศึกได้มาก²⁰

ภาพ 2
ภาพถ่ายทางอากาศ
ป้อมพระจุลจอมเกล้า
วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2463
แสดงให้เห็นลานภายในป้อม
ยังมีการปลูกสร้างอาคาร
ทางฝั่งตะวันตกของป้อมอยู่

Fig 2
Aerial Map of Fort
Phra Chulachomklao
24 October 1920, showing
the parade ground and
buildings located on
the west side of the fort

ภาพ 3 / Fig 3

ภาพ 3

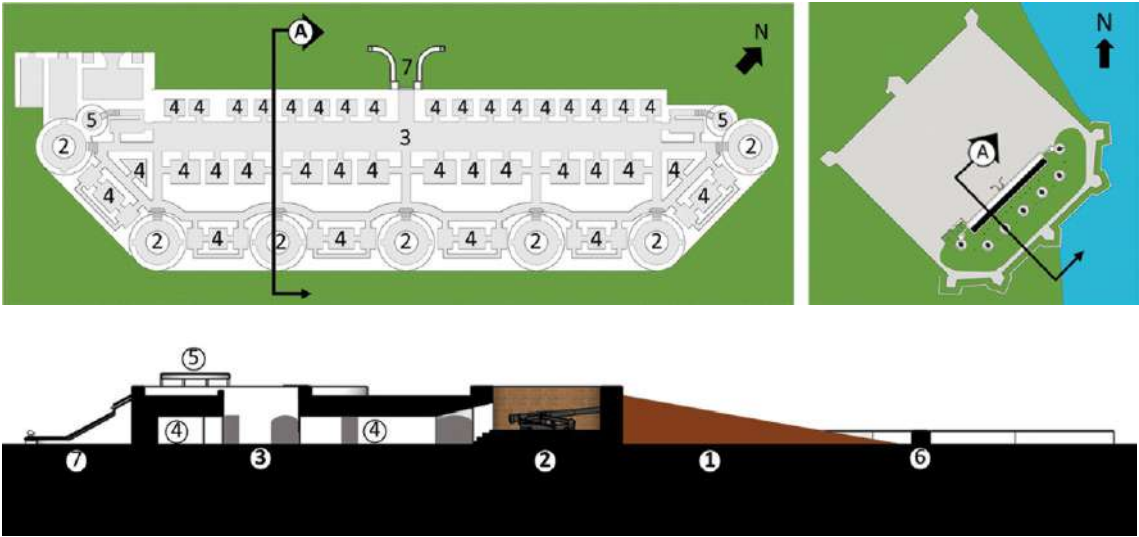
องค์ประกอบต่าง ๆ ของ
ป้อมพระจุลจอมเกล้า

1. หลุมปืน
2. เนินดินกำบัง
3. ปล่องระบายอากาศ
4. ป้อมผังรูปหัวธนู
5. ป้อมตรวจการณ์
6. กำแพงเชิงเก็นชั้นนอก
7. ทางเข้าส่วนติดตั้งอาวุธหลัก
8. กลุ่มอาคาร
9. ทางเข้า
10. คอร์ตยาร์ด
11. ลานสวนสนาม
(ลานกลางป้อม)
12. เขื่อนป้องกันตลิ่ง

Fig 3

Elements of Fort
Phra Chulachomklao

1. Gun Pit
2. Glacis
3. Cowl Vent
4. Bastion
5. Observation Post
6. Outer Rampart
7. Entrance to the Main Battery
8. Group of Utility Buildings within the Fort
9. Entrance
10. Courtyard
11. Parade Ground
12. Embankment

ภาพ 4 / Fig 4

Section A

ภาพ 4

ผังและรูปตัดส่วนติดตั้ง
อาวุธหลักของป้อม
พระจุลจอมเกล้า

1. เนินดินกำบัง
2. หลุมปืน
3. คอร์ตยาร์ด
4. คลังกระสุน
5. ป้อมตรวจการณ์
6. กำแพงเชิงเก็นชั้นนอก
7. ทางเข้าส่วนติดตั้งอาวุธหลัก

Fig 4

Plan and Section of
the Main Battery of Fort
Phra Chulachomklao

1. Glacis
2. Gun Pit
3. Courtyard
4. Magazine
5. Observation Post
6. Outer Rampart
7. Entrance to the Main Battery

ภาพ 5 / Fig 5

ลักษณะโครงสร้างส่วนหลักของป้อมเป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก หลังคาของคลังกระสุนและทางเดินก่อเป็นโครงสร้างแบบ Segmental Arch มีการฉาบปูนทั้งผนังและเพดานทั้งหมดยกเว้นบริเวณภายในของหลุมปืนที่ไม่มีการฉาบปูน ส่วนการประดับตกแต่งที่พบนั้นมีไม่มากนักนอกจากบริเวณซุ้มประตูทางเข้าที่มีการประดับด้วยลวดบัวต่าง ๆ ที่เลียนแบบมาจากสถาปัตยกรรมตะวันตก ทั้งนี้ในระหว่างการก่อสร้างภายหลังจากที่ก่อตัวโครงสร้างต่าง ๆ ของป้อมขึ้นมาเรียบร้อยแล้ว จะมีการคาดผิวภายนอกด้วยแอสฟัลท์ก่อนที่จะถมดินคลุมโครงสร้างที่ก่อขึ้นมา โดยจะถมเป็นช่วง ๆ เพื่อรอให้ดินยุบตัว ส่วนแรงงานหลักที่ใช้ในการก่อสร้างนั้นใช้การจ้างแรงงานชาวจีนมาเป็นแรงงานก่อสร้าง²¹

ภาพ 5

ปืนอาร์มสตรองขนาด
ลำกล้อง 6 นิ้ว ติดตั้งบน
Hydro-Pneumatic
Disappearing Carriage
ภายในหลุมปืน โดยมี
ปืนแบบนี้ติดตั้งที่ป้อม
พระจุลจอมเกล้า 7 กระบอก
และป้อมผีเสื้อสมุทรอีก
3 กระบอก

Fig 5

The 6-inch Armstrong gun is mounted on the Hydro-Pneumatic Disappearing Carriage inside the gun pits. Seven are mounted at Fort Phra Chulachomklao, and three more are at Fort Phisuea Samut.

ในด้านการออกแบบและควบคุมการก่อสร้างป้อมนั้น มีพระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ (ต่อมาคือพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์) และพระยาชลยุทธโยธิน เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง²² นอกจากนี้ยังมีผู้เกี่ยวข้องในการก่อสร้างอีกสามท่าน ประกอบด้วยนายวิลเลียม บุนยะกลิน ซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชาช่างกลจากประเทศอังกฤษเป็นผู้ควบคุมการติดตั้งปืนใหญ่ประจำป้อม นายพันตรีสมบุญ บุนยะกลิน เจ้ากรมเครื่องจักร และร้อยเอกวอนโฮลด์ ครูสอนวิชาการปืนใหญ่ (ต่อมาได้เป็นผู้บังคับการป้อมพระจุลจอมเกล้าคนแรก)²³ ทั้งนี้ไม่พบหลักฐานที่ระบุว่าได้มีการว่าจ้างวิศวกรทหารที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะเข้ามาช่วยในการออกแบบป้อมแต่อย่างใด

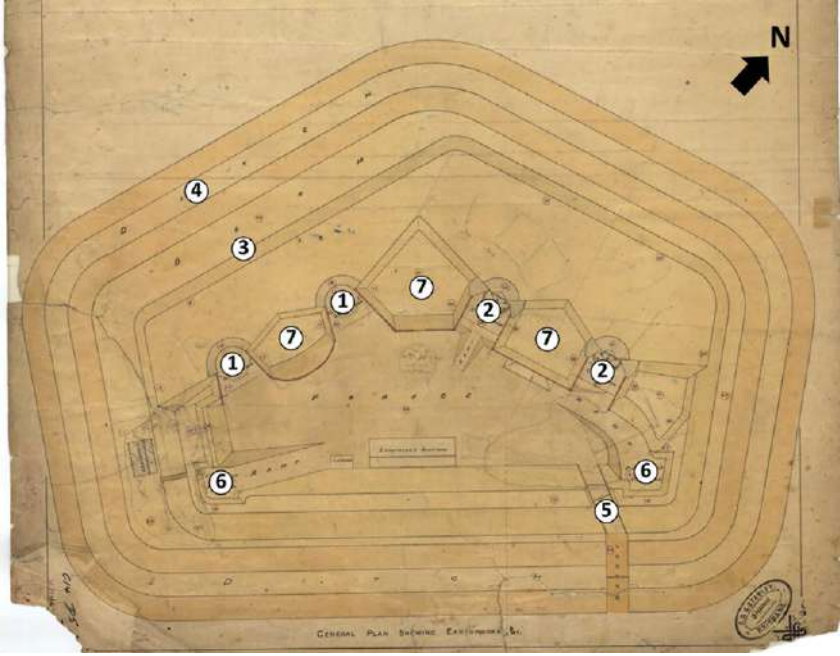
ส่วนรูปแบบของป้อมแม้ว่าจะเป็นป้อมที่ได้รับการออกแบบและสร้างใหม่ แต่กลับมีความแตกต่างไปจากป้อมซึ่งสร้างขึ้นร่วมสมัยกันแห่งอื่นๆ โดยเฉพาะการที่ผนังของป้อมมีลักษณะเป็นลูกผสมระหว่างระบบป้อมแบบใหม่กับระบบป้อมรูปดาว โดยในที่นี้จะขอนำกรณีศึกษาของป้อมลิตตัน (Fort Lytton) (Fig.6) ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองบริสเบนประเทศออสเตรเลียในปัจจุบันมาเปรียบเทียบกับป้อมพระจุลจอมเกล้า ป้อมแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2423 และได้รับการติดตั้งปืนอาร์มสตรองรุ่นเดียวกับที่ติดตั้งในป้อมพระจุลจอมเกล้าใน พ.ศ. 2428 จึงน่าจะเป็นตัวเปรียบเทียบที่มีความเหมาะสมมากที่สุดทั้งในด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างป้อม ซึ่งแม้ว่าป้อมทั้งสองแห่งจะได้รับการออกแบบให้ติดตั้งอาวุธที่ทันสมัยเหมือนกันแต่กลับมีความแตกต่างในออกแบบวางผังป้อมที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนหลายประการดังนี้

ประการแรก ผนังของป้อมลิตตันนั้นออกแบบเป็นป้อมรูปหลายเหลี่ยม (Polygonal) แทนที่จะเป็นป้อมรูปดาวซึ่งเป็นป้อมระบบเก่าและเริ่มล้าสมัยแล้ว ในขณะที่ป้อมพระจุลจอมเกล้านั้นยังมีการก่อแนวกำแพงเชิงเทินเตี้ย ๆ ที่ชั้นนอกซึ่งมีลักษณะคล้ายผนังในระบบป้อมรูปดาวขึ้นมัล้อมรอบกลุ่มอาคารทั้งหมดของป้อม อย่างไรก็ตามแนวกำแพงและป้อมเหล่านี้ก็ไม่ได้มีส่วน ขนาด การวางแนวกำแพงป้อม (Curtain Wall) และระยะระหว่างป้อม (Bastion) ที่ถูกต้องตามระบบของป้อมรูปดาว ลักษณะเป็นเพียงเชิงเทินเตี้ย ๆ ที่ไม่มีการทำใบเสมา (Merlon) หรือมีการประดับตกแต่งใด ๆ รวมทั้งไม่ได้มีการตอกเสาเข็มทำฐานรากด้วย²⁴

ประการที่สอง ลักษณะของป้อมลิตตันจะมีลักษณะที่เป็นส่วนติดตั้งอาวุธ (Battery) แยกต่างหากออกจากกลุ่มอาคารอื่น ๆ ของป้อม ไม่ได้รวมอยู่ในแนวกำแพงเชิงเทินเดียวกันซึ่งเป็นลักษณะที่มักจะพบในป้อมยุคหลัง ภายในแนวกำแพงจะมีเพียงหลุมปืนทั้งสี่หลุมและคลังกระสุนเท่านั้น ส่วนอาคารเรือนพักของทหารและอาคารสาธารณูปโภคอื่นๆ จะแยกออกไปอยู่ด้านนอก ไม่ได้ถูกปกป้องอยู่ภายในแนวกำแพงคันดินของป้อม ต่างจากป้อมพระจุลจอมเกล้าที่มีทั้งส่วนติดตั้งอาวุธและกลุ่มอาคารต่าง ๆ รวมอยู่ภายในแนวกำแพงป้อม

ประการที่สาม โดยปกติแล้วจะมีตัวป้อมซึ่งเป็นส่วนติดตั้งอาวุธของป้อม (Battery) มักจะล้อมรอบด้วยระบบของคูน้ำและคันดิน (Glacis) รอบป้อมในการป้องกันตัวป้อมแทนการทำกำแพงและป้อม (Bastion) โดยรอบตามระบบการวางผังป้อมรูปดาวดังที่ทำการในอดีต เนื่องจากไม่ต้องให้ความสำคัญกับการวางแนวกำแพงในมุมที่จะเล็งอาวุธไปในทิศต่าง ๆ ในขณะที่ป้อมพระจุลจอมเกล้านั้นใช้ระบบของคันดินเพื่อป้องกันเพียงส่วนด้านหน้าของส่วนติดตั้งอาวุธหลัก (Main Battery) เพียงอย่างเดียว และใช้ระบบกำแพงเชิงเทินรอบป้อมในการป้องกันพื้นที่ป้อมแทน

แม้ว่าป้อมพระจุลจอมเกล้าจะเป็นป้อมซึ่งสร้างขึ้นใหม่ และนับว่ามีความทันสมัยพอสมควรในช่วงเวลานั้นแต่ก็มีข้อบกพร่องอยู่บางประการ คือมีการทุดตัวของป้อมอันเป็นผลมาจากการที่ป้อมตั้งอยู่บนดินอ่อนและก่อสร้างอย่างเร่งรีบโดยมีรายงานซึ่งกล่าวถึงปัญหานี้ครั้งแรกใน พ.ศ. 2442²⁵ ความบกพร่องประการถัดมา คือการที่ปืนประจำป้อมใช้รางปืนซึ่งยกขึ้นได้ด้วยระบบไฮดรอนิวเมติก ทำให้ผู้เล็งปืนต้องขึ้นไปยืนอยู่บนปากหลุมปืนห่างจากปืนประมาณ 1 วา จึงเป็นการยากที่จะเล็งให้แม่นยำได้ อีกทั้งกลไกการเล็งปืนและยกปืนที่มีความซับซ้อนยุ่งยากนั้นก็ทำให้การเล็งปืนทำได้ช้า ดังนั้นแม้ว่าปืนเหล่านี้จะเป็นปืนที่มีกำลังแรงและยิงได้ไกลแต่ก็มีข้อด้อยตรงที่ยิงยากและช้า²⁶ นอกจากนี้ทิศทางการวางตัวของป้อมก็ไม่ได้มีการวางตำแหน่งในทิศทางที่เหมาะสมนัก ทำให้มีปัญหาในเรื่องมุมมองของป้อม เนื่องจากปืนประจำป้อมไม่สามารถยิงได้เต็มกำลังอย่างที่ควรจะเป็น²⁷ อีกทั้งยังส่งผลให้ในเวลาที่เราผ่านไปมาใกล้จะถึงปึกซ้าย (ทิศตะวันออก) ของป้อมแล้ว ก็สามารถยิงถล่มกลุ่มอาคารภายในป้อมได้หรือถ้าหากว่าเรือข้าศึกยังสามารถผ่านเลยเข้ามาได้ถึงด้านหลังป้อมก็สามารถยิงโรงเก็บกระสุนปืนภายในส่วนติดตั้งอาวุธหลักของป้อมให้เป็นอันตรายได้ เนื่องจากที่ด้านหลังของส่วนติดตั้งอาวุธของป้อมไม่ได้รับการปกป้องด้วยเนินดิน²⁸

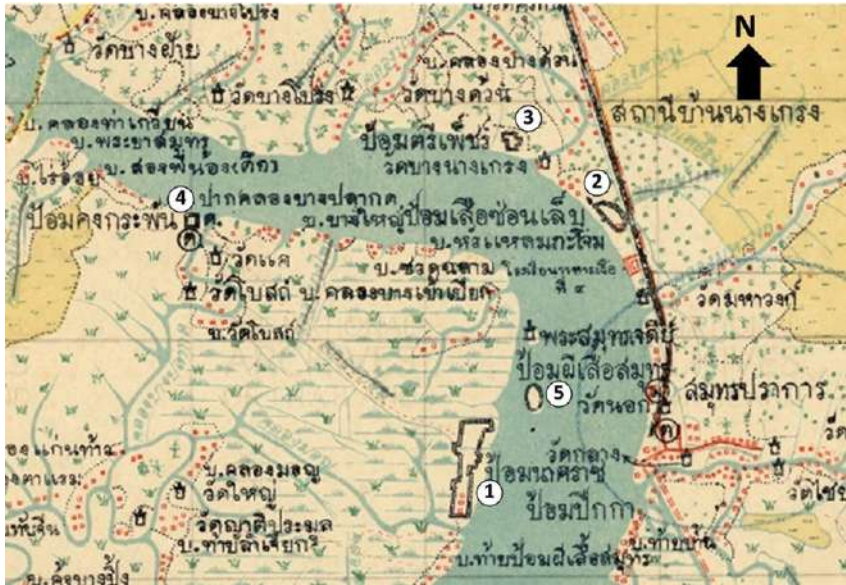

ภาพ 6 / Fig 6

2) ป้อมที่มีผังซึ่งดัดแปลงจากป้อมเก่าสมัยรัชกาลที่ 2 - รัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยป้อมสองป้อม คือป้อมແລງไฟฟ้าซึ่งสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2357 พร้อมกับการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ และป้อมผีเสื้อสมุทรซึ่งสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2362 พร้อมการก่อสร้างเมืองสมุทรปราการ (Fig. 7) โดยการปรับปรุงป้อมทั้งสองแห่งนั้นจะเป็นการรื้อป้อมเก่าเพื่อปรับปรุงเป็นป้อมสมัยใหม่ ตัวป้อมนั้นจะตั้งอยู่บนแนวเชิงเทินของป้อมเดิม และมีผังของป้อมที่ล้อไปกับฐานรากเดิม ผังของป้อมจึงเป็นผังซึ่งอิงตามผังของป้อมเดิมที่มีลักษณะเป็นรูปร่างอิสระ กล่าวคือไม่ได้มีระบบการวางผังที่เป็นระบบเรขาคณิต หรือสามารถจัดหมวดหมู่ลักษณะได้ชัดเจนเหมือนป้อมของตะวันตก ส่วนรูปแบบและอาวุธที่ติดตั้งที่ป้อมนั้นแม้จะได้รับการเปลี่ยนให้มีความทันสมัย แต่ก็ยังมีข้อจำกัดต่างๆอยู่มากเพราะปรับปรุงมาจากป้อมเก่า ซึ่งหากเทียบกับเทคโนโลยีป้อมซึ่งร่วมสมัยกันแล้วนั้นจะยังพบข้อแตกต่างมากกว่าที่ป้อมพระจุลจอมเกล้าที่ได้รับการสร้างขึ้นใหม่เสียอีก

ภาพ 6
ผังของป้อมลิตตัน
ประเทศออสเตรเลีย
เป็นป้อมที่ได้รับการ
ติดตั้งปืนแบบเดียวกับที่
ป้อมพระจุลจอมเกล้า แต่ไม่ได้
มีการทำเชิงเทินรอบป้อม
ตามอย่างลักษณะผัง
แบบป้อมรูปดาวแล้ว
1. หลุมปืน (ปืนขนาด
64 ปอนด์) 2. หลุมปืน
(ปืนอาร์มสตรองขนาด 6 นิ้ว
รุ่นเดียวกับที่ป้อม
พระจุลจอมเกล้า) 3. เนินดิน
กำบัง 4. คูน้ำ 5. ทางเข้า
6. ที่วางปืนใหญ่สนาม
7. คลังกระสุน

Fig 6
The Layout of Fort Lytton,
Australia. It is a fort that
has been equipped with
the same kind of guns as
Fort Phra Chulachomklao.
But the rampart that was
built around the fort was
no longer built in the style
of Bastioned Fortification.
1. Gun Pit (64-poundergun)
2. Gun Pit (A 6-inch
Armstrong gun, the same
model as the one at
Fort Phra Chulachomklao)
3. Glacis 4. Ditch
5. Entrance 6. Emplace-
ment for field gun
7. Magazine.

ภาพ 7 / Fig 7

ป้อมแรกที่จะกล่าวถึงในกลุ่มนี้คือ **ป้อมผีเสื้อสมุทร** (Fig. 8-9) ซึ่งจะได้รับการออกแบบให้ติดตั้งปืนหลุมแบบเดียวกับที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า ตัวป้อมตั้งอยู่บนเกาะกลางแม่น้ำ ทั้งนี้ตามหลักฐานในพระราชพงศาวดารระบุว่าแต่เดิมรูปแบบป้อมเป็นป้อมสองชั้นแต่ต่อมาได้รับการปรับปรุงให้เหลือชั้นเดียวและต่อแนวปีกกาออกไปสองข้างใน พ.ศ. 2388²⁹ เมื่อพิจารณาลักษณะผังป้อมที่ได้รับการปรับปรุงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้แล้ว ก็เป็นไปได้ว่าป้อมน่าจะถูกรังใหม่ตามแนวป้อมใน พ.ศ. 2388 ทั้งนี้จากข้อจำกัดที่แนวผังเดิมของป้อมมีการหันหน้าตรงออกไปทางปากแม่น้ำจึงส่งผลให้อาวุธหลักของป้อมไม่สามารถทำการยิงได้เต็มที่ทำให้เมื่อเรือข้าศึกแล่นผ่านเข้ามาถึงบริเวณด้านข้างของป้อมแล้ว ปืนหลักประจำป้อมทั้งสามจะไม่สามารถยิงเรือข้าศึกได้ เพราะเกยกันอยู่ นอกจากนี้เมื่อเรือแล่นผ่านตัวป้อมไปก็จะสามารถยิงโจมตีด้านหลังของป้อมที่เป็นจุดอ่อนได้

พื้นที่ป้อมผีเสื้อสมุทรประกอบด้วยสองส่วนหลัก คือป้อมส่วนที่ติดตั้งอาวุธ (Battery) ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเกาะ หันหน้าออกไปทางปากแม่น้ำ และส่วนที่เป็นเรือนพักทหารหรืออาคารสาธารณูปโภคต่างๆ ของป้อม แยกออกไปนอกพื้นที่กำแพงป้อมด้านทิศเหนือ โดยลักษณะการแยกพื้นที่เช่นนี้คล้ายคลึงกับป้อมลิตตัน และป้อมส่วนมากในยุคนั้นที่มักแยกตัวป้อมกับอาคารสาธารณูปโภคต่างๆ ออกจากกัน ซึ่งต่างจากป้อมพระจุลจอมเกล้าที่มีการสร้างกำแพงล้อมรอบกลุ่มอาคารทั้งหมด

ภาพ 7

แผนที่จังหวัดสมุทรปราการ
กรมแผนที่ทหารบกสำรวจ
เมื่อ พ.ศ. 2455 แสดงที่ตั้ง
และผังอย่างคร่าว ๆ ของ
ป้อมบางป้อมซึ่งเป็นป้อมที่
สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2
และรัชกาลที่ 3

1. ป้อมนาคราช
2. ป้อมเสือซ่อนเล็บ
3. ป้อมตรีเพชร
4. ป้อมคงกระพัน
5. ป้อมผีเสื้อสมุทร (บนเกาะ)

Fig 7

Map of Samut Prakan Province, surveyed by the Royal Thai Army Survey Department in 1912. The map displays locations and provides a rough layout of forts constructed during the reigns of King Rama II and King Rama III.

1. Fort Nakarach
2. Fort Suea Son Lep
3. Fort Tri Phet
4. Fort Khongkraphan
5. Fort Phisuea Samut (on the island)

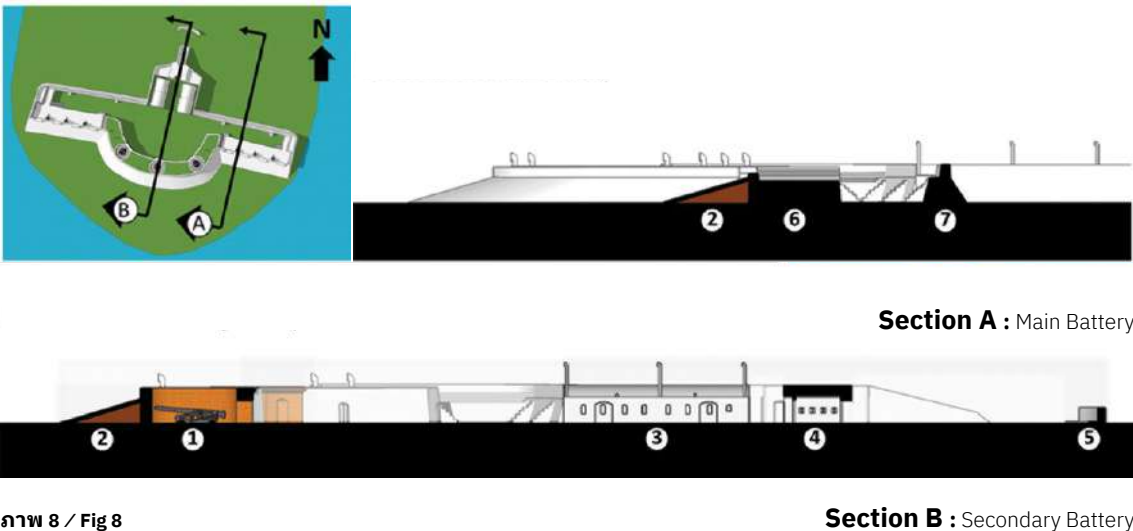
ป้อมส่วนติดตั้งอาวุธของป้อมผีเสื้อสมุทรได้รับการปกป้องโดยคันดิน (Glacis) ที่ด้านหน้าป้อมเพื่อป้องกันอันตรายจากกระสุนปืนใหญ่ แต่ด้วยข้อจำกัดที่ป้อมตั้งอยู่บนเกาะกลางแม่น้ำจึงทำให้ไม่สามารถขยายพื้นที่สำหรับทำคันดินป้องกันได้อย่างเต็มที่เหมือนที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า โดยเฉพาะด้านข้างของป้อมที่เป็นจุดอ่อน ประกอบกับปัญหาเรื่องแนวป้อมที่กล่าวไปก่อนหน้านี้ส่งผลให้การป้องกันด้านข้างป้อมด้อยกว่าด้านหน้ามาก นอกจากนี้การที่คันดินกำบังมีการบุแนวอิฐและหินคลุมหน้า ก็ทำให้มีความเสี่ยงที่หากส่วนประกอบของป้อมที่เป็นอิฐและหินจำนวนมากเหล่านี้ถูกยิงโดยกระสุนปืนใหญ่แล้วก็อาจทำให้เกิดเศษอิฐเศษหินต่าง ๆ กระเด็นไปทำอันตรายคนในป้อมได้ โดยส่วนติดตั้งอาวุธของป้อมผีเสื้อสมุทรประกอบด้วยสามส่วนหลัก ๆ ดังนี้

1. ส่วนติดตั้งอาวุธหลัก (Main Battery) ตั้งอยู่บริเวณตรงกลางป้อมที่มีผังเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมโอบล้อมลานกลางป้อมไว้ บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของหลุมปืนทั้งสามหลุม และมีห้องเก็บกระสุนสร้างคั่นระหว่างหลุมปืนแต่ละหลุม ตัวหลุมปืนและคลังกระสุนเหล่านี้มีประตูแยกต่างหากเป็นของตัวเอง ซึ่งเปิดออกสู่ลานตรงกลางป้อม ต่างจากป้อมพระจุลจอมเกล้าที่เชื่อมกันด้วยระบบทางเดินใต้ดิน
2. ส่วนติดตั้งอาวุธรอง (Secondary Battery) ของป้อม มีลักษณะเป็นเชิงเทินที่ต่อออกมาจากส่วนหลักของป้อมตรงกลางทั้งสองข้าง ซึ่งคาดว่าสร้างตามรูปผังของป้อมเดิมที่มีการต่อกำแพงปีกกาออกมาใน พ.ศ. 2388 เชิงเทินนี้เป็นที่สำหรับติดตั้งปืนขนาดย่อมลงมาซึ่งมีอยู่ในป้อมและมีทางลาดให้สามารถเข็นปืนใหญ่สนามขึ้นไปบนเชิงเทินได้
3. พื้นที่ทางเข้าด้านหลังป้อม เป็นส่วนที่ยื่นออกไปด้านหลัง ประกอบด้วยอาคารเพโรคอนกรีตสำหรับเก็บดินปืนสองหลัง และประตูทางเข้าป้อมด้านหลังซึ่งเปิดออกไปสู่กลุ่มอาคารเรือนพักทหารที่ด้านหลัง และมีการทำห้องยามขนานทั้งสองข้างของประตูด้วย ส่วนอาคารเก็บดินปืนสองหลัง (Fig. 10) ที่กล่าวไปข้างต้นถูกสร้างขึ้นใหม่ภายหลังเหตุระเบิดที่ป้อมใน พ.ศ. 2453 ลักษณะเป็นอาคารโครงสร้างคอนกรีตและมีระบบการระบายอากาศผ่านช่องระบายอากาศในกำแพงและปล่องระบายอากาศด้านบน

จะเห็นว่าแม้ป้อมผีเสื้อสมุทรจะได้รับการปรับปรุงในช่วงเวลาเดียวกันกับการสร้างป้อมพระจุลจอมเกล้า และได้รับการออกแบบให้ติดตั้งอาวุธแบบเดียวกัน แต่กลับมีรูปแบบที่ต่างกันมากเนื่องด้วยข้อจำกัดจากการที่เป็นการปรับปรุงป้อมเก่า และการที่ป้อมตั้งอยู่บนเกาะทำให้ไม่สามารถจะขยับขยายพื้นที่ได้มากนัก

ส่วน**ป้อมแฝดไฟฟ้า** (Fig. 11-12) นั้นเนื่องจากเป็นป้อมชั้นในที่มีความสำคัญ ร่องลงมาและถูกเร่งรัดให้มีการก่อสร้างในช่วง พ.ศ. 2436 ประกอบกับการที่ป้อมตั้งอยู่ในเขตเมืองจึงทำให้ไม่สามารถขยับขยายอะไรได้มากนัก ป้อมแห่งนี้ไม่ได้มีปัญหาในเรื่องมุมยิงของป้อมเหมือนป้อมผีเสื้อสมุทร แต่มีปัญหาเรื่องที่ป้อมตั้งอยู่ติดประชิดชุมชนมาก ส่งผลให้มีความกังวลเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยภายในป้อม นอกจากนี้ยังมีอาคารบางหลังที่ตั้งบังมุมมองจากตัวป้อมไปยังทิศทางที่เรือจะแล่นขึ้นมา³⁰ และมีส่วนอาคารเรือนพักทหารและอาคารสาธารณูปโภคส่วนใหญ่ของป้อมที่ตั้งอยู่นอกตัวป้อม คล้ายกับที่ป้อมผีเสื้อสมุทร โดยตัวป้อมประกอบด้วยสองส่วนหลัก ๆ คือ ส่วนเชิงเทินติดตึ่ป็นใหญ่ซึ่งหันหน้าออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และส่วนพื้นที่ลานด้านหลังที่มีแนวกำแพงเชิงเทินล้อมอยู่ โดยที่ป้อมจะมีประตูทางเข้าหลักของป้อมที่ด้านหลัง (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) อย่างไรก็ตาม ป้อมแห่งนี้มีลักษณะอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทร คือการที่ตัวป้อมมีแนวกำแพงปีกกาเชื่อมออกไปยังป้อมอื่น ซึ่งเป็นลักษณะที่ตกทอดมาจากป้อมเดิมซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2

นอกจากลักษณะผังแล้ว รูปแบบกำแพงป้อมก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แตกต่าง กล่าวคือ ป้อมบริเวณเชิงเทินที่ติดตึ่ป็นใหญ่นั้น การก่อกำแพงสองชั้นที่มีลักษณะเป็นคันกันดิน (Revetement) ตรงกลางระหว่างกำแพงทั้งสองถมด้วยดินเพื่อใช้ดินเป็นตัวดูดซับแรงจากกระสุนปืนเข้าศึก แทนที่จะใช้ระบบของคันดินกำบัง (Glacis) เหมือนที่พบในป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทร ซึ่งลักษณะกำแพงแบบนี้เป็นลักษณะที่มักจะพบได้ในป้อมแบบเก่าเช่นป้อมรูปดาว โดยที่โครงสร้างบางส่วนของกำแพงป้อมใช้โครงสร้างกำแพงป้อมเดิมที่มีอยู่แล้ว บางส่วนเป็นฐานราก ทั้งนี้เพื่อความรวดเร็วในการก่อสร้าง นอกจากนี้กำแพงสองชั้นดังกล่าวจะวางตัวโอบล้อมพื้นที่เชิงเทิน และคลังกระสุนของป้อมไว้เป็นรูปตัวยู โดยที่คลังกระสุนจะซ่อนอยู่ข้างใต้เชิงเทินป้อม ด้านบนเชิงเทินของป้อมจะมีกำแพงกำบังของเชิงเทิน (Parapet) ซึ่งก็คือตัวกำแพงสองชั้นของป้อมที่ยกสูงขึ้นมาอีกประมาณ 1 เมตร ให้พอกำบังปืนประจำป้อมได้ และไม่มี การทำไวยเสมา (Merlon) แต่อย่างใด

ภาพ 8 / Fig 8

ภาพ 8

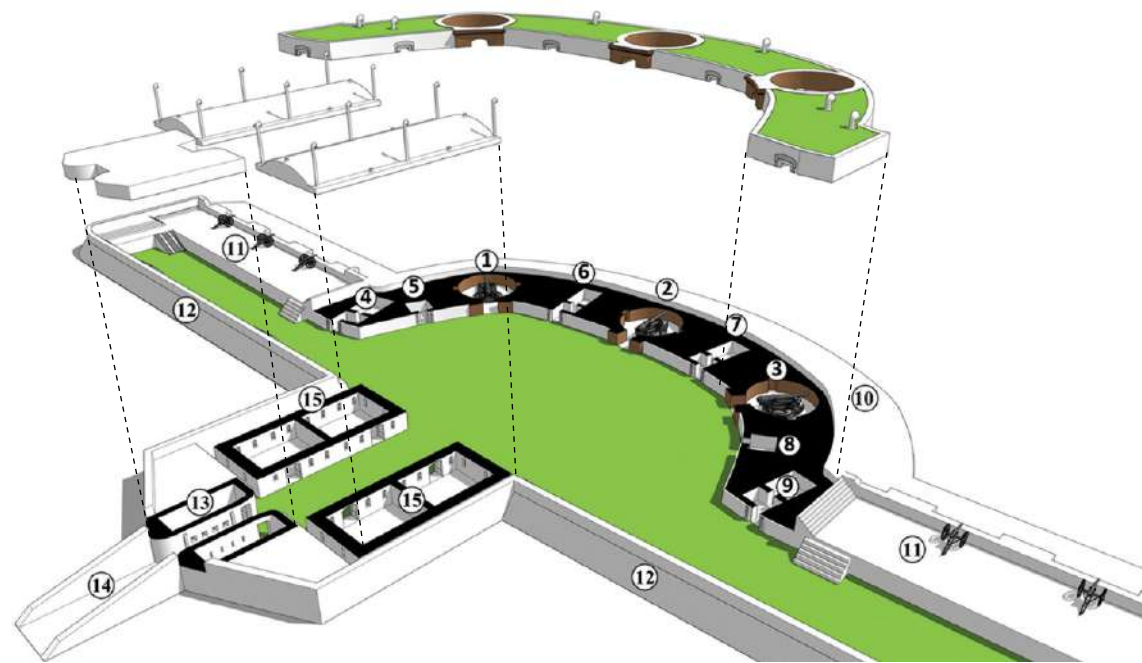
รูปตัดป้อมผีเสื้อสมุทร

1. หลุมปืน
2. เนินดินกำบังคลุมหน้าด้วยหินหรืออิฐ
3. อาคารเพโรคอนกรีตสำหรับเก็บดินปืน
4. ประตูทางเข้าป้อมและห้องยาม
5. กำแพงกำบัง
6. เชิงเทินสำหรับติดตั้งอาวุธรอง
7. กำแพงเชิงเทิน

Fig 8

Sections of Fort Phisuea Samut

1. Gun Pit
2. Glacis with brick or stone on top
3. Concrete Magazine
4. Gate House with Guard Rooms
5. Parapet
6. Rampart for mounting the secondary armament
7. Rampart

ภาพ 9 / Fig 9

ภาพ 9

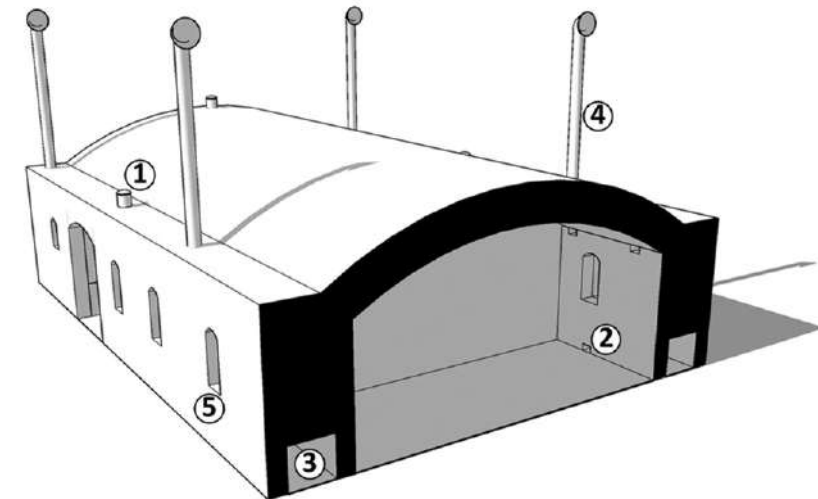
องค์ประกอบของป้อม
พิสัยสมุทร

- 1-3. หลุมปืน
- 4-9. ห้องเก็บดินปืน
10. เนินดินกำบัง
11. เชิงเทินทางด้านปีกซ้าย
และปีกขวาสำหรับติดตั้ง
ปืนใหญ่
12. กำแพงเชิงเทินรอบป้อม
13. ห้องยาม
14. ทางเข้าป้อม
15. ตึกเฟรคอนกรีตสองหลัง

Fig 9

Elements of Fort Phisuea
Samut

- 1-3. Gun Pit
- 4-9. Magazine
10. Glacis
11. Rampart for mounting
the secondary armament
12. Rampart
13. Guard Rooms
14. Entrance
15. Concrete Magazine

ภาพ 10 / Fig 10

ภาพ 10

รูปตัดแสดงองค์ประกอบ
ของอาคารเฟรคอนกรีต
สำหรับเก็บดินปืน
(หมายเลข 15 ในภาพ 9)

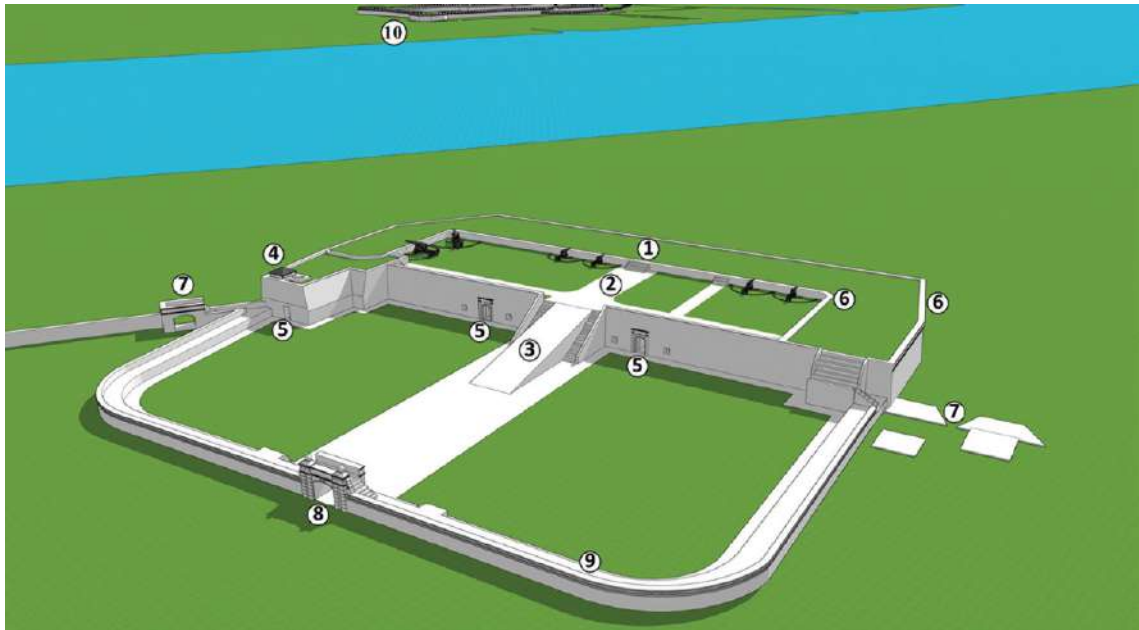
1. ปล่องระบายอากาศ
2. รูระบายอากาศจาก
ในห้องออกไปยังช่อง
ระบายอากาศในกำแพงและ
ปล่องระบายอากาศ
3. ช่องระบายอากาศใน
กำแพง
4. ปล่องระบายอากาศแบบ
Cowl Vent
5. หน้าต่าง

Fig 10

Section showing elements
of the Concrete magazine
(Number 15 in Fig 9)

ส่วนอาคารหลักประจำป้อมนั้นไม่ได้ใช้ปืนหลุมเหมือนที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า
และป้อมพิสัยสมุทร แต่จะใช้ปืนใหญ่บรรจุท้ายซึ่งนำมาจากที่มีอยู่แล้ว
ในกรมทหารเรือแล้วนำมาติดตั้งที่ป้อม ซึ่งในจำนวนนี้บางกระบอกถูกย้ายมา
จากเรือยงยศ³¹ และนอกจากปืนเรือเหล่านี้แล้วก็มีปืนใหญ่สนามซึ่งสามารถ
ใช้เข็นขึ้นไปบนเชิงเทินได้ ส่วนกระสุนและดินระเบิดของป้อมจะถูกเก็บไว้
ในคลังกระสุนซึ่งอยู่ใต้เชิงเทิน โดยมีประตูทางเข้าและช่องหน้าต่างในการ
ระบายอากาศซึ่งเปิดออกไปยังลานภายในป้อมด้านหลัง ส่วนการลำเลียง
กระสุนและดินปืนจากคลังกระสุนเหล่านี้ขึ้นไปบนเชิงเทินป้อม ทำโดยใช้
ทางลาดภายในป้อม ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแม้ป้อมแสงไฟฟ้าจะได้รับการออกแบบ
ให้ได้รับการติดตั้งอาวุธสมัยใหม่แต่ก็มีลักษณะบางประการที่ยังตกทอดมาจาก
รูปแบบป้อมยุคเก่าอยู่

1. Ventilation Chimney
2. Ventilation holes from
the room go out to the
vents in the walls and
chimneys
3. Wall Vents
4. Cowl Vent
5. Window

ภาพ 11 / Fig 11

ภาพ 11

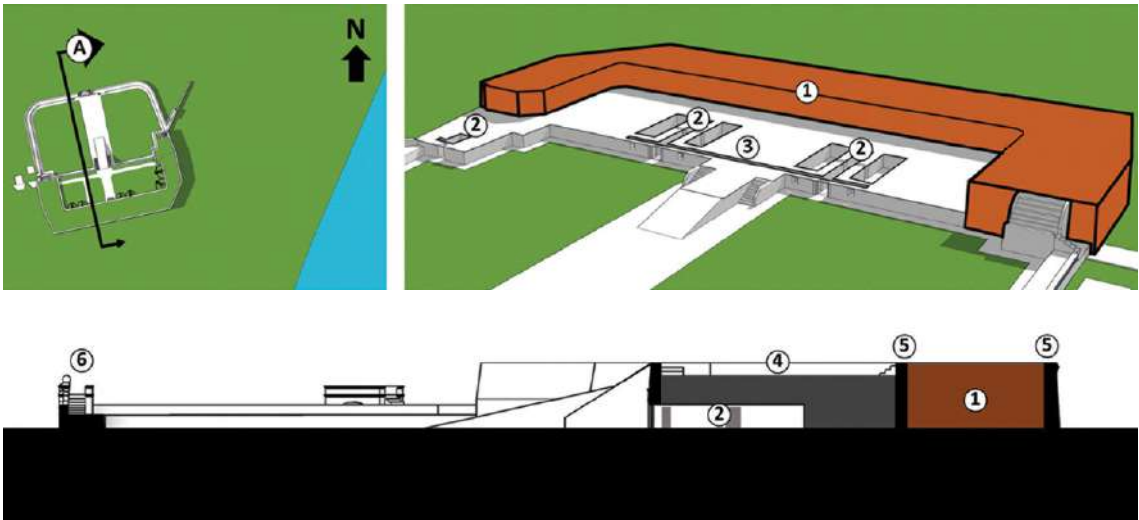
องค์ประกอบของป้อม
แฉลงไฟฟ้า ส่วนด้านตรง
ข้ามอีกฝั่งของแม่น้ำเป็นที่
ตั้งของป้อมปู่เจ้าสมิงพราย

1. กำแพงสองชั้น ประกอบ
ด้วยคันกันดินสองชั้นที่ถม
ด้วยดินตรงกลาง
2. เขิงเกนติดตั้งปืนใหญ่
3. ทางลาด
4. ป้อมตรวจการณ์
5. ทางเข้าคลังกระสุน
6. คันกันดิน
7. กำแพงปีกกาที่เชื่อมไปยัง
ป้อมอื่น
- 8 ประตูทางเข้า
9. กำแพงเชิงเกน
10. ป้อมปู่เจ้าสมิงพราย

Fig 11

Elements of Fort Phlaeng
Faifa. On the other side of
the river is Fort Pu Chao
Saming Phrai

1. The double-layered wall
comprises two layers of
revetment filled with dirt in
the middle
2. Emplacement for Artillery
3. Ramp
4. Observation Post
5. Entrance to the Magazine
6. Revetement
7. The wall connects to
other forts
8. Gate
9. Rampart
10. Fort Pu Chao Saming
Phrai

ภาพ 12 / Fig 12

Section A

ภาพ 12

รูปตัดของป้อมแฉลงไฟฟ้า
แสดงองค์ประกอบของ
กำแพงป้อม

1. กำแพงสองชั้น ประกอบ
ด้วยคันกันดินสองชั้นที่ถม
ด้วยดินตรงกลาง สร้างล้อม
พื้นที่คลังกระสุนและที่ติดตั้ง
ปืนใหญ่
2. คลังกระสุน
3. ทางเดินเชื่อมระหว่างคลัง
กระสุนสองแห่ง
4. เขิงเกนติดตั้งปืนใหญ่
5. คันกันดิน
6. ประตูทางเข้า

Fig 12

Sections of Fort Phlaeng
Faifa showing the
elements of the fort's wall.

1. The double-layered wall
comprises two layers of
revetment filled with dirt
in the middle was built
around magazine and
artillery emplacement
2. Magazine
3. The walkway connects
two magazines
4. Emplacement for
Artillery
5. Revetement
6. Gate

ตาราง 1 / Table 1

Name	Layout	Construction began		1 st Renovated		2 nd Renovated		Note
		Year	Conflicts	Year	Conflicts	Year	Conflicts	
1. Fort Phlaeng Faifa	Modified from the old fort Built during the reigns of King Rama I to King Rama III.	1814	Siamese- Vietnamese conflict	-	-	1893	Franco- Siamese conflict	
2. Fort Phisuea Samut	Modified from the old fort Built during the reigns of King Rama I to King Rama III.	1819	Siamese- Vietnamese conflict	1845	Preparation for the potential British invasion.	1893	Franco- Siamese conflict	
3. Fort Phra Chula- chomklao	Modern Fortification and Bastioned Fortification	1869 - 1893	Franco- Siamese conflict	-	-	-	-	Completed in 1893

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า แม้อ้อมทั้งสามแห่งจะสร้างขึ้นร่วมสมัยกัน และมีรูปแบบเป็นป้อมสมัยใหม่ด้วยกันทั้งสามแห่ง แต่ลักษณะการออกแบบ ประกอบกับข้อจำกัดในด้านต่าง ๆ ตลอดจนข้อจำกัดด้านเวลาในการก่อสร้าง ทำให้ป้อมเหล่านี้มีรูปแบบการวางผังที่ต่างไปจากรูปแบบป้อมทั่วไปที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกัน โดยเฉพาะลักษณะลูกผสมต่าง ๆ ที่ได้อธิบายไปก่อนหน้านี้ นอกจากนั้น ยังทำให้ป้อมแต่ละแห่งมีข้อบกพร่องที่แตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นการท่รดตัวที่พบในป้อมพระจุลจอมเกล้า แนวการวางตัวของป้อมบางแห่งที่มีปัญหา และการออกแบบเพื่อป้องกันส่วนต่าง ๆ ของป้อมที่ทำได้ไม่เต็มประสิทธิภาพ แต่อย่างไรก็ตามต้องถือว่าป้อมที่สร้างขึ้นในยุคนี้มีการนำลักษณะและระบบการก่อสร้างแบบใหม่เข้ามาใช้อยู่หลายประการด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการสั่งซื้ออิฐที่ใช้ก่อสร้างมาจากต่างประเทศซึ่งพบที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า และป้อมผีเสื้อสมุทร การใช้ระบบของการประมาณราคาและบริหารงานก่อสร้าง เข้ามาใช้ระหว่าง การก่อสร้างป้อมแพลงไฟฟ้าซึ่งมีเอกสารหลักฐานปรากฏชัดเจนใน พ.ศ. 2436³² ส่วนในด้านบทบาทการใช้งานป้อมแต่ละป้อมนั้น ในบรรดาป้อมเหล่านี้มีเพียงป้อมพระจุลจอมเกล้าเพียงแห่งเดียวที่ได้ใช้ในการรบจริง และภายหลังจากเหตุการณ์การรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ใน พ.ศ. 2436 ป้อมก็ถูกใช้งานเพียงในการยิงสลุต และฝึกซ้อมของทหารเรือเท่านั้น (Table 1)

ตาราง 1

เปรียบเทียบข้อมูลป้อม

ในขอบเขตการศึกษา

ประกอบด้วย 1. ป้อมแพลง

ไฟฟ้า 2. ป้อมผีเสื้อสมุทร

3. ป้อมพระจุลจอมเกล้า

Table 1

Comparing information on

forts in the study area,

including: 1. Fort Phlaeng

Faifa 2. Fort Phisuea

Samut 3. Fort Phra

Chulachomklao

5. แนวคิดเรื่องการสร้างป้อมหลัง พ.ศ. 2436 และการหมดบทบาทลงของป้อมปราการทางทะเลในสยาม

ภายหลังกการรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสและสยามยังคงมีปัญหาระื่องดินแดนต่างๆที่ยึดเอื้อมาจนถึง พ.ศ. 2450 เมื่อสยามทำสนธิสัญญายอมยกเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศสแลกกับการที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากเมืองตราด ในช่วงเวลานี้ แนวคิดในการป้องกันพระนครจากเรือรบต่างชาติของสยามยังจำเป็นต้องพึ่งพาป้อมปราการในการป้องกันเมืองหลวงอยู่มาก เนื่องจากยังไม่มีกองทัพเรือที่เข้มแข็งพอที่จะยกออกไปรับศึกในทะเลหลวงได้ ซึ่งเป็นผลมาจากตั้งแต่ช่วงก่อน พ.ศ. 2436 การต่อเรือเพื่อนำมาใช้ในราชการกองทัพเรือสยามนั้น มักจะไม่ค่อยได้รับการสนับสนุน โดยในช่วงที่พระยาชลยุทธโยธินดำรงตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารเรืออยู่นั้น ได้มีการโต้เถียงกับบุคคลหลายฝ่ายเพื่อให้กองทัพเรือได้มีโอกาสต่อเรือใหม่บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมองซิเออร์โรลิ่งยัคมินส์ (Gustave Rolin-Jacquemyns) ที่ปรึกษาราชการทั่วไปขณะนั้นซึ่งไม่สนับสนุนกองทัพเรือเลย ในที่สุดแล้วแม้ว่าจะสามารถขอต่อเรือได้ 2 ลำ แต่ก็ไม่ได้ช่วยให้กำลังรบทางเรือของสยามมีมากขึ้นนัก เพราะในการต่อเรือแต่ละคราวสามารถทยอยต่อได้เพียงสองลำเท่านั้น และแต่ละครั้งก็ห่างกันถึง 10 ปี เมื่อเรือใหม่ต่อเสร็จก็เป็นเวลาที่เรือเดิมชำรุดไปแล้วตามอายุขัย สภาพเช่นนี้เองที่ทำให้กองทัพเรือสยามไม่เคยมีเรือพอจัดเป็นหน่วยรบได้สมบูรณ์ตามโครงการได้เลยสักครั้งเดียว และส่งผลอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของกองทัพเรือ³³ ด้วยเหตุนี้จึงเลี่ยงไม่ได้ที่สยามยังจำเป็นต้องพึ่งพาป้อมปราการต่าง ๆ ในการป้องกันกรุงเทพฯ และยังมีแนวคิดที่จะเสริมสร้างระบบป้อมปราการที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่เรื่อย ๆ โดยใน พ.ศ. 2438 รัฐบาลสยามได้ส่งมองซิเออร์โรลิ่งยัคมินส์ไปปรึกษาเรื่องการป้องกันปากแม่น้ำเจ้าพระยากับนายพลโทบริอาลามองต์ (Lieutenant General Henri Alexis Brialmont) นายทหารชาวเบลเยียมผู้เชี่ยวชาญเรื่องการออกแบบป้อมให้ช่วยแนะนำแนวทางในการป้องกันแม่น้ำเจ้าพระยาโดยได้เสนอให้มีการสร้างป้อมแบบใหม่ขึ้นสามป้อมบริเวณโค้งของแม่น้ำตอนเหนือบริเวณเมืองปากน้ำ³⁴ อย่างไรก็ตามรัฐบาลสยามไม่ได้มีการนำข้อเสนอของนายพลโทบริอาลามองต์ไปดำเนินการอย่างใด

ถึงแม้ว่าแผนการก่อสร้างป้อมเพื่อป้องกันแม่น้ำเจ้าพระยาตามข้อเสนอของนายพลโทบริอาลามองต์จะไม่ได้รับการดำเนินการโดยรัฐบาลสยาม แต่ภายหลังก็ได้ปรากฏว่าได้มีการเสนอให้มีการปรับปรุงป้อมต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในความดูแลของกรมทหารเรืออีกอย่างน้อยสองครั้ง โดยแนวคิดแรกนั้นเป็นข้อเสนอของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ใน พ.ศ. 2443³⁵ ส่วนแนวคิด

ที่สองนั้นเป็นข้อเสนอของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ใน พ.ศ. 2447³⁶ โดยในข้อเสนอของทั้งสองพระองค์ ได้อธิบายถึงความบกพร่องของป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทร ที่ไม่น่าจะมีศักยภาพพอที่จะหยุดยั้งเรือข้าศึกได้ และได้เสนอให้ปรับปรุงป้อม เสือซ่อนเล็บให้เป็นป้อมใหม่ที่แข็งแรงกว่า รวมไปถึงการวางทุ่นระเบิดในลำน้ำ เจ้าพระยา อย่างไรก็ตามแนวคิดในการปรับปรุงการป้องกันปากแม่น้ำเจ้าพระยา เจ้าของทั้งสองพระองค์ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีการนำไปปฏิบัติแต่อย่างใด

ทั้งนี้ป้อมปราการถาวรนั้นมีข้อจำกัดอยู่ที่อาวุธของป้อมไม่สามารถเคลื่อนย้าย ไปใช้ต่อสู้ในพื้นที่อื่นๆ ได้ ป้อมจะมีความได้เปรียบก็ต่อเมื่อระยะยิงและอาณาพ อาวุธของป้อมมีความเหนือกว่าข้าศึก หรือโครงสร้างของป้อมได้รับการออกแบบ ให้สามารถต้านทานกำลังอาวุธของข้าศึกได้ ซึ่งหากกำลังอาวุธของเรือข้าศึก มีความเหนือกว่าอาวุธ และโครงสร้างการป้องกันของป้อม ป้อมก็จะตกเป็นฝ่าย เสียเปรียบทันที ตรงกันข้ามกับเรือรบที่สามารถเคลื่อนที่ได้อย่างอิสระ และสามารถออกไปตั้งรับการโจมตีของข้าศึกในทะเลได้ไม่จำเป็นต้องรอให้ข้าศึก เข้ามาใกล้บริเวณชายฝั่งหรือในแม่น้ำ ประกอบกับในเทคโนโลยีอาวุธยุคหลัง ที่เริ่มพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ป้อมต่างๆ ต้องมีการปรับปรุงอยู่เสมอเพื่อให้ สอดรับกับภัยคุกคามที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน การสร้างป้อมถาวร ที่ใช้เวลาและงบประมาณในการก่อสร้างมากจึงลดความได้เปรียบลง ซึ่งในกรณี ของสยามนั้นจากข้อบกพร่องต่าง ๆ ของระบบป้อมที่มีอยู่เดิมย่อมต้องใช้บ งบประมาณมากในการปรับปรุง ประกอบกับการที่มีงบประมาณจำกัด เมื่อเทียบกับ ประโยชน์ที่จะได้รับแล้วจึงต้องเลือกระหว่างการสร้างป้อมหรือการต่อเรือรบ

เมื่อเข้าสู่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เป็นที่ชัดเจน แล้วว่าการให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างกำลังรบทางเรื่อนั้นได้กลับขึ้นมา มีความสำคัญแทนการก่อสร้างป้อมปราการ ดังไม่พบหลักฐานว่าได้มีการเสนอ ให้สร้างหรือปรับปรุงป้อมอีกเลย แต่กลับมีการผลักดันให้มีการซื้อและต่อ เรือรบใหม่แทน เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผลักดัน ให้มีการซื้อเรือรบหลวงพระร่วงจากประเทศอังกฤษ ซึ่งเดิมเป็นเรือพิฆาตของ อังกฤษชื่อ HMS Radiant³⁷ หรือการที่สยามได้สั่งต่อเรือชั้นเรือหลวงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นเรือประเภทเรือปืนเบา (Armoured Gunboats) เข้ามาใช้สำหรับรักษา ปากน้ำและฝั่ง³⁸ เป็นต้น ครั้นเมื่อล่วงมาถึง พ.ศ. 2469 ด้วยเหตุที่รัฐบาลสยาม จำเป็นต้องมีการตัดลดงบประมาณรายจ่ายหลาย ๆ ส่วนลง จึงได้มีการยุบ กองป้อมซึ่งมีหน้าที่ดูแลป้อมต่างๆ ของกองทัพเรือลง³⁹ ยิ่งเป็นการตอกย้ำถึง บทบาทของป้อมปราการต่างๆ ที่ค่อย ๆ หมดความสำคัญลงไป

6. บทสรุป

ป้อมปราการทางทะเลของสยามซึ่งถูกสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการก่อรูปของระบบ ป้อมปราการสมัยใหม่มาจากความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยามโดยเฉพาะ อย่างยิ่งในช่วงก่อนจนกระทั่ง พ.ศ. 2436 ที่สถานการณ์และความตึงเครียดต่าง ๆ มาถึงจุดสูงสุด ทำให้โครงการก่อสร้างป้อมต่าง ๆ ที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ ช่วงปีแรก ๆ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องถูกเร่ง ดำเนินการก่อสร้างอย่างเร่งรีบพร้อม ๆ กับการปฏิรูปกองทัพให้ทันสมัย ป้อมทั้งสามที่สร้างขึ้นในยุคนี้ไม่ว่าจะเป็นป้อมที่สร้างใหม่ หรือป้อมเก่าที่นำมา ปรับปรุง ต่างก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามของสยามในการที่จะนำเอาอาวุธ และรูปแบบป้อมสมัยใหม่เข้ามาใช้ แม้ว่าจะมีข้อบกพร่องและลักษณะลูกผสม ต่าง ๆ อันเกิดจากข้อจำกัดในการก่อสร้างที่ทำให้ป้อมเหล่านี้แตกต่างไปจาก รูปแบบป้อมซึ่งสร้างขึ้นร่วมสมัยกันในยุคนั้นอยู่บ้าง เช่น การนำเอารูปแบบ ฝั่งป้อมรูปดาวซึ่งเริ่มล้าสมัยแล้วในยุคนั้นเข้ามาใช้ในการก่อสร้างเชิงเทิน ชั้นนอกของป้อมพระจุลจอมเกล้าหรือการที่ป้อมผีเสื้อสมุทรและป้อมແລງไฟฟ้า มีการออกแบบให้มีการป้องกันส่วนต่างๆ ของป้อมที่ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เป็นต้น

แม้ว่าภายหลังการรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาใน พ.ศ. 2436 จะผ่านพ้นไปแล้ว แต่แนวคิดในการสร้างป้อมเพื่อป้องกันเมืองหลวงก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ แต่ทั้งนี้ ด้วยข้อบกพร่องต่างๆ ของป้อมที่มี ประกอบกับข้อจำกัดของการสร้างป้อมเอง ที่อาจไม่มีประโยชน์ใช้สอยคุ้มค่าเมื่อเทียบกับงบประมาณที่ต้องเสียไป ทำให้ เมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามจึงเริ่มเปลี่ยน ไปให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างกำลังรบทางเรือมากกว่า ทำให้ท้ายที่สุด ป้อมปราการต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ หมดบทบาทลงไป ซึ่งทั้งหมดนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ป้อมเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบหรือฉาก ๆ หนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ ช่วงเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่อง สะท้อนถึงความพยายามปรับตัวเพื่ออยู่รอดของสยามซึ่งถูกกระตุ้นด้วย ภัยคุกคามต่าง ๆ ในยุคล่าอาณานิคม ผ่านการปฏิรูปประเทศและเสริมสร้าง กองทัพให้ทันสมัย สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง กับการสร้างป้อม และความพยายามนำเอาวิทยาการของตะวันตกเข้ามาปรับใช้ ภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ ในเวลานั้น ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความคาดหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การศึกษาป้อมปราการที่ได้เสนอในบทความ และการเชื่อมโยงไปยังมิติต่างๆ ซึ่งนอกเหนือจากการที่ป้อมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ใดเหตุการณ์ หนึ่ง ในหน้าประวัติศาสตร์จะได้รับการนำไปศึกษาต่อยอดอีกในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาบันพัฒนศิลปกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในหัวข้อ บัอมปรากการทางทะเลของสยาม พ.ศ. 2325 - 2453: กรุงเทพฯ – สมุทรปราการ

Acknowledgment

This article is part of a master’s degree thesis entitled ‘Siamese Naval Fortifications, 1782 -1910: Bangkok - Samut Prakan’ for the Master of Arts Program in History of Architecture at the Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand.

Notes

- 1 Nguyen Khac Vien, **Wĩatnām: prawattisāt chabap phitsadān [Vietnam: A Long History]**, trans. Petcharee Sumit, 3rd ed. (Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects, 2014), 150-151.
- 2 Jiraporn Sathapanawattana, **Wikrittakān Sayām Rō. Sō. nūngrōjīpsōng kān sĩa dīn dān fang sãi mǣnam không [Franco-Siamese Crisis 1893: the Loss of Territories on the Left Bank of the Mekong River]** (Bangkok: Sang Rung Printing, 1980), 1-6.
- 3 Kovit Wongsurawat, “Kan patirūp kān pokkhrōng nai ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmkḵlao čhao yū hūa : prasopkān čhāk sing khō pō Chawā læ ‘Indĩa Phō.Sō. sōngphansĩrōjīpsām thūng sōngphansĩrōjīsphā [Administrative Reform during the Reign of King Chulalongkorn: Experiences from Singapore, Java, and India, 1870-1872],” **Governance Journal** 6, 1 (January–June 2017): 22-23.
- 4 In 1885, King Chulalongkorn (King Rama V) sent Prince Chirapravati Voradej, Prince of Nakhon Chaisi to receive military education in Denmark, following an invitation from King Christian IX of Denmark. Thep Boontanondha, **Kānmũang nai kān thahān Thai samai ratchakān thĩ hok [Politics in the Thai Military during the Reign of King Rama VI]** (Bangkok: Matichon, 2016), 37-38.
- 5 Department of Education and Research, Royal Thai Armed Forces Headquarters, **Prawat kōngthap Thai nai rōp**

Sōngrōjī pĩ Phō. Sō. sōngphansām rōjīyīsiphā thūng sōngphanhārōjīyīsiphā [History of the Royal Thai Armed Forces in 200 Years, 1782-1982] (Bangkok: Royal Thai Armed Forces Headquarters, 1982), 109.

- 6 Ibid., 112-113.
- 7 Naval History Division, **Prawat sathānthĩ rātchakān thahān rũa læ prawat rũarop Thai yuk rũakonfai [History of Naval Places and History of Thai Warships in the Steamship Era]** (Bangkok: Naval Correspondence Department Publishing, 1966), 13.
- 8 This town was originally named Nakhon Khuean Khan until it was changed to Phra Pradaeng during the reign of King Vajiravudh (King Rama VI). “Plīan nām mũang Nakhōn Khũan Khan pen mũang Phra Pradǣng [Change the Name the City of Nakhon Khuean Khan to Phra Pradaeng],” June 8–July 11, 1914. King Rama VI, Ministry of Metropolitan’s Document, Ror 6 Nor 10.7Kor/14, National Archives of Thailand.
- 9 The Thai Encyclopedia for Youth Project Foundation, **Rotfai [Train]**, Accessed February 7, 2023. Available from https://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=4&chap=7&page=chap7.htm
- 10 Thai Encyclopedia for Youth Project Foundation, **Thōrakhamanākhom [Telecommunication]**, Accessed February 7, 2023. Available from https://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=7&chap=9&page=chap9.htm
- 11 Ibid.
- 12 “Sāntrā kēn lēk mũang Phanat Nikhom mā tham pō ‘om thĩ mũang Samut Prākān [Order to Recruit Men from Phanat Nikhom to Build Forts in Samut Prakan],” 1869. King Rama IV, Krom Phra Kalahom’s Document, Ror 4 Ror Lor- Kor Hor/38, National Archives of Thailand, 310-312.
- 13 Naval History Division, **Prawat sathānthĩ rātchakān thahān rũa læ prawat rũarop Thai yuk rũakonfai**, 14.
- 14 In 1893, a fort was constructed at the mouth of the Bang Pakong River. This earthen fort was built to guard the river’s entrance but was eventually abandoned and later demolished. “Rũang pōm pāk nam Bāng Pa Kong wāng yū [The Fort at the Mouth of the Bang Pakong River Was Abandoned],” January 26, 1899–February 26, 1900. King Rama V, Ministry of Defence’s Document, Ror 5 Kor 14/49, National Archives of Thailand.

- 15 The National Historical Commission of Thailand, Fine Arts Department, Ministry of Culture, **Rāingān kānprachum sēnābōdĩ saphā ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmkḵlao čhao yū hūa phāk thĩ sōng rāingān kānprachum sēnābōdĩ saphā Rō. Sō. nūngrōjīpsōng tōn nūng [Minutes of the Ministerial Meeting of the Council of the Reign of King Chulalongkorn Part 2, Minutes of the Ministerial Council Meeting, 1893 Part 1]** (Bangkok: Fine Arts Department, 2004), 98-116.
- 16 Sachchianand Sahai, **Yuwa Kasat Ratchakān Thĩ Hā Sadet ‘Indĩa [India in 1872: As Seen by The Siamese]**, trans. Kanthika Sriudom, 2nd ed. (Bangkok: Matichon, 2016), 72.
- 17 Howard Douglas, **Observations on Modern Systems of Fortification: Including that Proposed by M. Carnot, and a Comparison of the Polygonal with the Bastion System; to Which Are Added, Some Reflections on Intrenched Positions, and a Tract on the Naval, Littoral, and Internal Defence of England** (London: John Murray, 1859), 1-116.
- 18 Ibid., 117-170.
- 19 Louis Charles Jackson, “Fortification and Siegecraft,” in **Encyclopaedia Britannica**, 11th ed., Vol. 10., (New York: Cambridge University Press, 1911), 696-697.
- 20 “Rāingān truat pōm phra Čhunlačhōmkḵlao læ khwāmhen sāngo pōm [Report of Fort Phra Chulachomkḵlao Inspection and a Proposal to Build a Fort],” May 4, 1904. King Rama V, Ministry of Defence’s Document, Ror 5 Kor 14/94, National Archives of Thailand, 7.
- 21 Prasit Kovilaikool, **Pōm Phra Čhunlačhōmkḵlao [Fort Phra Chulachomkḵlao]** (Bangkok: Theeranat Printing Press Co., Ltd., 1993), 110.
- 22 “Rũang sāng pōm tăng tăng læ rũang sữ ‘āwut pũn kap kōsāng sãi thōrasap samrap pōm [The Construction of Forts, the Purchase of Firearms and the Construction of Telephone Lines for the Fort],” April 10, 1893–October 9, 1895. King Rama V, Ministry of Defence’s Document, Ror 5 Kor 14/4, National Archives of Thailand, 1-2.
- 23 Naval History Division, **Prawat sathānthĩ rātchakān thahān rũa læ prawat rũarop Thai yuk rũakonfai**, 16.
- 24 “Rũang sāng pōm tăng tăng læ rũang sữ ‘āwut pũn kap kōsāng sãi thōrasap samrap pōm,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 72.

- 25 “Rāingān phra’ong čhao ‘Āphākōn kīat wong pai truat lam nam čhaophrayā læ pōm tăng tăng thĩ pāknam [Reported to Prince Aphakornkiatwong to Inspect the Chao Phraya River and Fortification at the Mouth of the River],” June 28, 1900. King Rama V, Ministry of Defence’s Document, Ror 5 Kor 14/54, National Archives of Thailand, 2-4.
- 26 “Rāingān truat pōm phra Čhunlačhōmkḵlao læ khwāmhen sāngo pōm,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 6.
- 27 Ibid., 7-8.
- 28 “Rāingān wādūai rātchakān nai krom thahān rũa pračham sok nūngrōjīyīpsām [Report of the Naval Department, 1904],” April 11, 1905. King Rama V, Ministry of Defence’s Document, Ror 5 Kor 14/98, National Archives of Thailand, 43-45.
- 29 This fort underwent renovation due to concerns about a potential British invasion. Chaophraya Thiphakorawong, **Phrarātchaphongsāwadān Krung Rattanakōsin ratchakān thĩ sām [Royal Chronicle of the Kingdom of Rattanakosin: 3rd Reign]** (Phra Nakorn: Sri Hong Printing House, 1934), 279.
- 30 “Rāingān phra’ong čhao ‘Āphākōn kīat wong pai truat lam nam čhaophrayā læ pōm tăng tăng thĩ pāknam,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 3.
- 31 “Rũang sāng pōm tăng tăng læ rũang sữ ‘āwut pũn kap kōsāng sãi thōrasap samrap pōm,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 79.
- 32 The construction cost estimate documents were made by Prince Kachornchratwongse on May 12, 1893. Ibid., 35.
- 33 Maliwan Tangkaewfa, “Phrayā Chon Yut Yōthin: Phonprayōt rữ Khwām čhongrakphakdĩ [Phraya Chonlayutyothin: Benefit or Loyalty],” **Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University** 5, 1 (January-June 1982): 8.
- 34 “Rũang sāng pōm tăng tăng læ rũang sữ ‘āwut pũn kap kōsāng sãi thōrasap samrap pōm,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 121-123.
- 35 “Rāingān phra’ong čhao ‘Āphākōn kīat wong pai truat lam nam čhaophrayā læ pōm tăng tăng thĩ pāknam,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 4-5.

- 36 “Rāingān truat pōm phra Čhunlačhōmklaο lāe khwāmhen sāngo pōm,” King Rama V, Ministry of Defence’s Document, National Archives of Thailand, 7-8.
- 37 Thep Boontanondha, **Kānmŭang nai kān thahān Thai samai ratchakān thī hok**, 141-160.
- 38 “Rŭang sāng rŭa Rattanakōsin lāe rŭa pŭn samrap raksā pāknam lāe fang [Building of Rattanakosin Ship and Gunboats for the Estuary and Coastal Defence],” April 10, 1917–January 8, 1925. King Rama VI, Ministry of Defence’s Document, Ror 6 Kor 20.6/15, National Archives of Thailand.
- 39 Naval History Division, **Prawat sathānthī rāтчhakān thahān rŭa lāe prawat rŭarop Thai yuk rŭakonfai**, 10.

Bibliography

Chaophraya Thiphakorawong. **Phrarāтчchapongsāwadān Krung Rattanakōsin ratchakān thī sām [Royal Chronicle of the Kingdom of Rattanakosin: 3rd Reign]**. Phra Nakorn: Sri Hong Printing House, 1934. Department of Education and Research, Royal Thai Armed Forces Headquarters. **Prawat kōngthap Thai nai rōp Sōngrōi pī Phō. Sō. sōngphansām rōiyīsiphā thŭng sōngphanhārōiyīsiphā [History of the Royal Thai Armed Forces in 200 Years, 1782-1982]**. Bangkok: Royal Thai Armed Forces Headquarters, 1982.

Douglas, Howard. **Observations on Modern Systems of Fortification: Including that Proposed by M. Carnot, and a Comparison of the Polygonal with the Bastion System; to Which Are Added, Some Reflections on Intrenched Positions, and a Tract on the Naval, Littoral, and Internal Defence of England**. London: John Murray, 1859.

Jackson, Louis Charles. “Fortification and Siegecraft.” in **Encyclopaedia Britannica**. 11th ed. Vol. 10. New York: Cambridge University Press, 1911.

Jiraporn Sathapanawattana. **Wikrittakān Sayām Rō. Sō. nŭngrōisipsōng kān sīa dīn dāen fang sāi mǎenam khōng [Franco-Siamese Crisis 1893: the Loss of Territories on the Left Bank of the Mekong River]**. Bangkok: Sang Rung Printing, 1980.

Kovit Wongsurawat. “Kān patirŭp kān pokkhrōng nai ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaο čhao yŭ hŭa : prasopkān čhāk sīng khō pō Chawā lāe ‘Indīa Phō. Sō. sōngphansīrōisipsām thŭng sōngphansīrōisiphā [Administrative Reform during the Reign of King Chulalongkorn: Experiences from Singapore, Java, and India, 1870-1872].” **Governance Journal** 6, 1 (January–June 2017): 1-30.

Maliwan Tangkaewfa. “Phrayā Chon Yut Yōthin: Phonprayōt rŭ Khwām čhongrakphakdī [Phraya Chonlayutyothin: Benefit or Loyalty].” **Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University** 5, 1 (January-June 1982): 1–22. Naval History Division. **Prawat sathānthī rāтчhakān thahān rŭa lāe prawat rŭarop Thai yuk rŭakonfai [History of Naval Places and History of Thai Warships in the Steamship Era]**. Bangkok: Naval Correspondence Department Publishing, 1966.

“Plīan nām mŭang Nakhōn Khŭan Khan pen mŭang Phra Pradǎeng [Change the Name the City of Nakhon Khuean Khan to Phra Pradaeng].” June 8 – July 11, 1914. King Rama VI, Ministry of Metropolitan’s Document. Ror 6 Nor 10.7Kor/14. National Archives of Thailand.

Prasit Kovilaikool. **Pōm Phra Čhunlačhōmklaο [Fort Phra Chulachomklaο]**. Bangkok: Theeranat Printing Press Co., Ltd., 1993.

“Rāingān phra’ong čhao ‘Āphākōn kīat wong pai truat lam nam čhaophrayā lāe pōm tǎng tǎng thī pāknam [Reported to Prince Aphakornkiatwong to Inspect the Chao Phraya River and Fortification at the Mouth of the River].” June 28, 1900. King Rama V, Ministry of Defence’s Document. Ror 5 Kor 14/54. National Archives of Thailand.

“Rāingān truat pōm phra Čhunlačhōmklaο lāe khwāmhen sāngo pōm [Report of Fort Phra Chulachomklaο Inspection and a Proposal to Build a Fort].” May 4, 1904. King Rama V, Ministry of Defence’s Document. Ror 5 Kor 14/94. National Archives of Thailand.

“Rāingān wādūai rāтчhakān nai krom thahān rŭa pračham sok nŭngrōiyīsipsām [Report of the Naval Department,

1904].” April 11, 1905. King Rama V, Ministry of Defence’s Document. Ror 5 Kor 14/98. National Archives of Thailand.

“Rŭang pōm pāk nam Bāng Pa Kong wāng yŭ [The Fort at the Mouth of the Bang Pakong River Was Abandoned].” January 26, 1899 – February 26, 1900. King Rama V, Ministry of Defence’s Document. Ror 5 Kor 14/49. National Archives of Thailand.

“Rŭang sāng pōm tǎng tǎng lāe rŭang sŭ ‘āwut pŭn kap kōsāng sāi thōrasap samrap pōm [The Construction of Forts, the Purchase of Firearms and the Construction of Telephone Lines for the Fort].” April 10, 1893 – October 9, 1895. King Rama V, Ministry of Defence’s Document. Ror 5 Kor 14/4. National Archives of Thailand.

“Rŭang sāng rŭa Rattanakōsin lāe rŭa pŭn samrap raksā pāknam lāe fang [Building of Rattanakosin Ship and Gunboats for the Estuary and Coastal Defence].” April 10, 1917–January 8, 1925. King Rama VI, Ministry of Defence’s Document. Ror 6 Kor 20.6/15. National Archives of Thailand.

Sachchianand, Sahai. **Yuwa Kasat Ratchakān Thī Hā Sadet ‘Indīa [India in 1872: As Seen by The Siamese]**. Translated by Kanthika Sriudom. 2nd ed. Bangkok: Matichon, 2016.

“Sāntrā kēn lēk mŭang Phanat Nikhom mā tham pō ‘om thī mŭang Samut Prākān [Order to Recruit Men from Phanat Nikhom to Build Forts in Samut Prakan].” 1869. King Rama IV, Krom Phra Kalahom’s Document. Ror 4 Ror Lor- Kor Hor/38. National Archives of Thailand.

The National Historical Commission of Thailand, Fine Arts Department, Ministry of Culture. **Rāingān kānprachum sēnābōdī saphā ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaο čhao yŭ hŭa phāk thī sōng rāingān kānprachum sēnābōdī saphā Rō. Sō . nŭngrōisipsōng tōn nŭng [Minutes of the Ministerial Meeting of the Council of the Reign of King Chulalongkorn Part 2, Minutes of the Ministerial Council Meeting, 1893 Part 1]**. Bangkok: Fine Arts Department, 2004.

Thep Boontanondha. **Kānmŭang nai kān thahān Thai samai ratchakān thī hok [Politics in the Thai Military during the Reign of King Rama VI]**. Bangkok: Matichon, 2016.

The Thai Encyclopedia for Youth Project Foundation. **Rotfai [Train]**. Accessed February 7, 2023. Available from <https://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=4&chap=7&page=chap7.htm>

———. **Thōrakhamanākhom [Telecommunication]**. Accessed February 7, 2023. Available from <https://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=7&chap=9&page=chap9.htm>

Vien, Nguyen Khac. **Wiatnām: prawattisāt chabap phitsadān [Vietnam: A Long History]**. Translated by Petcharee Sumit. 3rd ed. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects, 2014.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 2 “Pō ‘om Phra Čhunlačhōmklaο [Fort Phra Chulachomklaο],” October 24, 1920. The Royal Vajirayana Library’s Document, Phor 002 Hor Wor Yor 3/16, National Archives of Thailand.

Fig. 6 Modified from School of Architecture, The University of Queensland, **Fort Lytton Historical Context for the Interpretation of Digital Imagery** (University of Queensland, 2017), 11.

Fig. 7 Modified from “Phǎenthī čhangwat Samut Prākān sadǎng thī tang wat , pō ‘om , sathānthī tǎng tǎng , sēnthāng khamanākhom , khēt tittō , khlōng , nā , pā krom phǎenthī thahān bok samrŭat mŭa Phō. Sō. sōngphansīrōjhāsiphā phīm thī krom phǎenthī thahān khrang thī sōng Phō. Sō. sōngphan sīrōjhoksipsām [Map of Samut Prakan Province Showing the Location of Temples, Forts, Various Places, Transportation Routes, Surrounding Areas, Canals, Rice Fields, Forests, Surveyed by the Royal Thai Army Survey Department in 1912, Printed at the Royal Survey Department for the 2nd Time in 1920],” 1920. Ministry of Foreign Affairs’s Document, Pho. Kor Tor. 135, National Archives of Thailand.

สถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร่

The Architecture of Khum Chao Nai, the House of the City Governor, in Phrae Province

นันทพร พุ่มมณี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Nantaporn Poommanee

Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University, Bangkok, 10200, Thailand

nantaporn.p@rumail.ru.ac.th

Received 21-08-2023
Revised 28-11-2023
Accepted 12-12-2023

บทคัดย่อ

การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร่ช่วงรัชกาลที่ 5-7 กรณีศึกษากลุ่มอาคารคุ้มเจ้านาย บ้านเจ้านาย บ้านคหบดี ในอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ซึ่งมีลักษณะร่วมกันคืออาคารประดับลวดลายไม้ฉลุ ได้แก่ คุ้มเจ้าหลวง คุ้มวงศ์บุรี คุ้มวิชัยราชา คุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์ คุ้มวงศ์พระถาง บ้านขัติยะวงษา บ้านหลวงศรีนครานุกุล และเรือนรับรองหลวงศรีนครานุกุล นั้นว่ามีความน่าสนใจในแง่ของรูปแบบเรือนไม้ประดับลายฉลุโดยได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมจากภายนอกทั้งอิทธิพลตะวันตกจากกรุงเทพมหานคร แนวคิดและเทคนิคการก่อสร้าง¹ และอิทธิพลจีนในเรื่องการประดับลวดลาย มาผสมผสานให้เข้ากับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนาของเมืองแพร่ การศึกษาวิจัย เน้นการสำรวจข้อมูลภาคสนาม รูปแบบสถาปัตยกรรมในปัจจุบันร่วมกับการทบทวนวรรณกรรม งานวิจัยและเอกสารต่าง ๆ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ เปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมและจัดกลุ่มจำแนกประเภทและลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมคุ้มเมืองแพร่

ผลลัพธ์จากการศึกษาสถาปัตยกรรมคุ้มที่เมืองแพร่แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ สันนิษฐานว่าเกิดจากการรับอิทธิพลจากภายนอก ทั้งสถาปัตยกรรมตะวันตก ลวดลายอิทธิพลจีน และความเป็นพื้นถิ่นล้านนา ซึ่งจัดกลุ่มจำแนกประเภทสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประดับลายฉลุเมืองแพร่ ได้ 3 กลุ่ม คือ 1) อาคารตึกก่ออิฐถือปูนหลังคาจั่วประดับลวดลายไม้ฉลุ 2) อาคารเครื่องไม้ล้วนประดับลายฉลุที่หน้าจั่ว 3) อาคารเครื่องไม้ประดับลายฉลุระยะหลัง ซึ่งในกลุ่มนี้พบว่ามีความสัมพันธ์กับบ้านในจังหวัดพะเยา ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ยังสามารถจัดแบ่งลวดลายไม้ฉลุที่พบในเรือนดังกล่าวได้เป็น 4 ประเภท คือ 1) ลายฉลุพรรณพฤกษาหรือลายเครือเถา 2) ลายฉลุพรรณพฤกษาผสมลวดลายสัตว์ประจำปีนักษัตร 3) ลายฉลุมงคลจีนตัวอักษร ตัวเลข 4) ลายฉลुरुปรักษาคนิต

ผนังประดับลวดลายฉลุ

Wall fretwork of Stick Style house

นอกจากนี้งานสถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายที่ปรากฏในเมืองแพร่ในช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้การปกครองจากส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีนัยสำคัญทางการเมือง การปกครอง รวมถึงการขยายตัวทางเศรษฐกิจสังคม

และปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อรูปแบบงานสถาปัตยกรรม² สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองแพร่ ดังเห็นได้จากรูปแบบอาคารที่นิยมสร้างเรือนประดับลายฉลุ การใช้วัสดุและเทคนิคการก่อสร้าง ผังอาคาร ลวดลายฉลุประดับตามหน้าจั่วและเชิงชาย ผสมผสานความเป็นอาคารไม้แบบล้านนากับการสร้างสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกได้อย่างลงตัว

คำสำคัญ: เรือนไม้ประดับลายฉลุ, คຸ່ມเจ้านาย, แพร่, ล้านนา

Abstract

The architectural study of Khum Chao Nai, the House of the City Governor in Phrae Province, delves into the distinctive characteristics prevalent during the reigns of King Rama V through King Rama VII. This research encompasses eight case studies: Khum Chao Luang, Khum Wong Buri, Khum Wichai Racha, Khum Chao Nan Chaiwong, Khum Wong Phra Thang, Ban Khattiyawara, Ban Luang Sri Nakaranukun, and Luang Sri Nakaranukun's Residence. These structures, influenced by Western architectural concepts and construction techniques, as well as Chinese stick-style elements, showcase a harmonious integration with the local Lanna culture. The study employs a comprehensive methodology involving field surveys, literature reviews, research, and archive examinations. The objective is to analyze Khum architecture, comparing and contrasting its characteristics with other structures in the northern region during the same historical period.

The research further extends to comparing Khum architecture in Phrae Province with the residences of Chao Nai and the affluent in Bangkok from the same era. Emphasizing field research, the study seeks to uncover the origins and characteristics of Khum architecture in Phrae Province. The Stick Style architecture in Phrae Province is classified into three categories: Stick Style Wallbearing Structure, Stick Style Wooden Structure with Fretwork-Decorated Gable, and Late Stick Style Wooden Structure. The evolution of late wooden structures draws inspiration from ancient houses in Phayao Province. Additionally, the ornamental fretwork on late Stick Style wooden structures is categorized into Floral pattern fretwork,

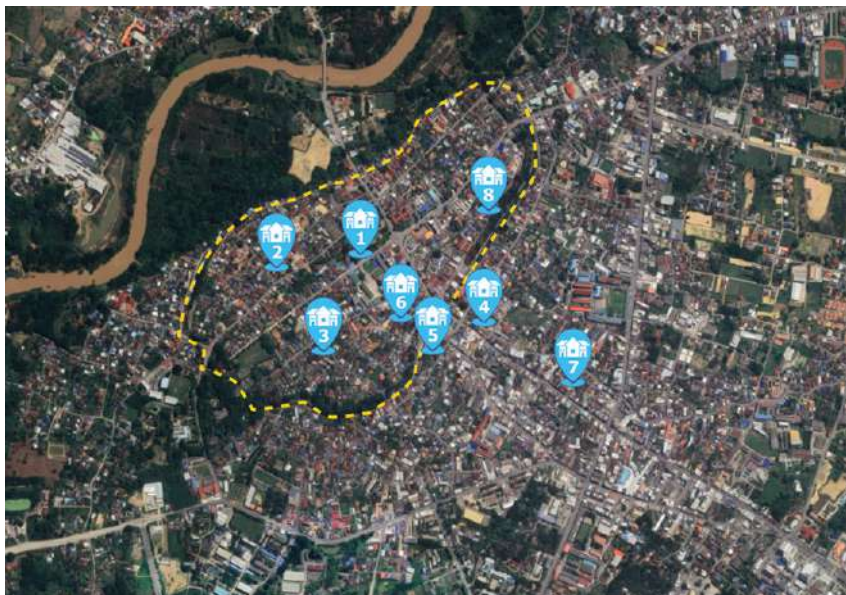
Floral patterns combined with zodiac animal fretwork, Auspicious Chinese fretwork, and Geometric fretwork.

The Khum architecture in Phrae Province during the Rattanakosin Era, when Phrae was under central administration (Bangkok), holds significance in political, administrative, economic, and societal contexts. This architectural style, blending Western influences with Lanna culture, symbolizes the transformative period in Phrae Province, particularly the widespread adoption of the Stick Style. Materials, building techniques, plans, and fretwork details on gables and eaves serve as indicators, demonstrating a brilliant fusion of Lanna's wooden architecture with Western design.

Keywords: Stick-Style, Khum Chao Nai, Phrae Province, Lanna

บทนำ

เมืองแพร่เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาอย่างยาวนาน รูปแบบงานสถาปัตยกรรมมีความน่าสนใจไม่ว่าจะเป็นงานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา เจดีย์ โบสถ์ วิหาร และเรือนพื้นถิ่นล้านนา³ โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมประเภทคຸ່ມ ซึ่งเป็นที่พักอาศัยของเจ้าผู้ครองนครและเครือญาติในอาณาจักรล้านนา จากรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทคຸ່ມที่ปรากฏ มีการเน้นการประดับตกแต่ง ลวดลายไม้ฉลุตามองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมส่วนต่าง ๆ ทั้งอาคารเครื่องไม้และอาคารเครื่องปูน ก่อให้เกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว มักพบสถาปัตยกรรมดังกล่าวในบริเวณเขตเมืองเก่า คือ อำเภอเมืองในปัจจุบัน (Fig. 1) สถาปัตยกรรมประเภทคຸ່ມและบ้านเจ้านาย ปรากฏหลายลักษณะ เช่น อาคารประยุกต์อิทธิพลศิลปะตะวันตก กล่าวคือ มีรูปแบบเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ตกแต่งองค์ประกอบและลวดลายแบบตะวันตก อาคารโครงสร้างไม้ และอาคารก่ออิฐถือปูนผสมเครื่องไม้ประดับด้วยลวดลายไม้ฉลุ ที่เรียกว่า เรือนไม้ประดับลายฉลุ (stick style) ซึ่งเป็นการเรียกศัพท์วิชาการทางสถาปัตยกรรมของอาคารไม้สมัยศตวรรษที่ 19 ที่สร้างด้วยโครงสร้างไม้ขนาดเบา หรือที่เรียกอย่างคุ้นเคยในประเทศไทยว่า เรือนขนมปังขิง (gingerbread house) ซึ่งมีลักษณะการใช้โทนสีเหลืองไข่ไก่ สีครีม สีเขียวอ่อน สีชมพู⁴ สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลโดยตรงจาก

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 1

แผนที่แสดงตำแหน่งคุ้มและบ้านเจ้านายเมืองแพร่ในขอบเขตการศึกษา

1. คุ้มเจ้าหลวง
2. คุ้มวงศ์บุรี
3. คุ้มวิชัยราชา
4. บ้านหลวงศรีนครานุกุล
5. เรือนรับรองศรีนครานุกุล
6. คุ้มเจ้านานไชยวงศ์
7. คุ้มวงศ์พระถาง
8. บ้านขัติยวงศา

เส้นประสีเหลืองแสดงแนวเขตกำแพงเมืองเก่าเป็นรูปหอยสังข์

Fig 1

Map showing locations of the eight case studies of Khum Chao Nai, houses of the Phrae city governors

1. Khum Chao Luang
2. Khum Wong Buri
3. Khum Wichai Racha
4. Ban Luang Sri Nakaranukun
5. Luang Sri Nakaranukun's Residence
6. Khum Chao Nan Chaiwong
7. Khum Wong Phra Tang
8. Ban Khattiyawara

Note: Yellow dotted line shows the old city wall.

กรุงเทพฯ ซึ่งอาคารรูปแบบดังกล่าวเป็นที่นิยมตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา⁵ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในเมืองแพร่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและเทคโนโลยีการก่อสร้างในช่วงเวลาที่เมืองแพร่มีการติดต่อสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ถือได้ว่ามีความน่าสนใจยิ่งทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมและอิทธิพลทางศิลปะจากรัตนโกสินทร์หรือแม้กระทั่งรูปแบบเรือนแบบล้านนาที่ผ่านการประยุกต์จนเกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่มีการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยเพิ่มเติมจากเดิม

การศึกษาครั้งนี้มี**วัตถุประสงค์**เพื่อศึกษาคุ้มเจ้านายในเมืองแพร่ และศึกษาอิทธิพลด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านศิลปะสถาปัตยกรรม ด้านการเมืองการปกครอง จากส่วนกลาง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแพร่และหัวเมืองเหนืออื่นๆ ที่ส่งอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม โดยมี**วิธีดำเนินการวิจัย**เริ่มจากการทบทวนวรรณกรรม รวบรวมและจัดหมวดหมู่ข้อมูล เก็บข้อมูลภาคสนาม นำไปสู่การนำเสนอรูปแบบสถาปัตยกรรม องค์ประกอบ โครงสร้าง และการประดับตกแต่งเพื่อจำแนกกลุ่มลวดลายไม้ฉลุ และการประดับตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ลำดับต่อมาจึงศึกษาความสัมพันธ์และอิทธิพลจากส่วนกลางและหัวเมืองเหนืออื่นๆ ที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม และอิทธิพลรูปแบบเรือนไม้ประดับลายฉลุที่เข้ามาสู่กลุ่มเชื้อสายเจ้านายเมืองแพร่ที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมบ้านเจ้านายระยะหลัง โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การแบ่งกลุ่มคุ้มเจ้านายเมืองแพร่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรม โครงสร้าง และการประดับตกแต่ง

กลุ่มที่ 1 อาคารตึกก่ออิฐถือปูนหลังคาจั่วประดับลวดลายไม้ฉลุ ได้แก่ คุ้มเจ้าหลวง (Fig. 2) สันนิษฐานว่าสร้างราว พ.ศ. 2435 โดยเจ้าหลวงพิริยะ เทพวงศ์ (เจ้าหลวงองค์สุดท้ายของเมืองแพร่) ลักษณะอาคารแสดงถึงความมีอำนาจและความเป็นทางการ เนื่องจากเป็นอาคารตึกแบบตะวันตกแบบสมมาตร และมีการประดับตกแต่งที่สวยงาม พื้นที่บางส่วนใช้เป็นสถานที่ราชการสำหรับว่าราชการ และคุกชั่วคราวเพื่อใช้คุมขังนักโทษ ส่วนที่พักอาศัยของเจ้าหลวง แบ่งเป็นห้องต่าง ๆ อยู่ด้านบน ลักษณะของอิทธิพลตะวันตกที่ชัดเจนคือการเน้นรูปด้านหน้าในลักษณะของหน้าจั่วขนาดใหญ่ตรงกลางมีปีกอาคารออกมาทั้งสองข้าง (Fig. 3) มีผังแบบสมมาตร และที่สำคัญ คุ้มเจ้าหลวงยังเป็นอาคารก่ออิฐสองชั้น แตกต่างไปจากเรือนไม้ประดับลายฉลุโดยทั่วไปที่พบในเมืองแพร่ นับเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนเพียงหลังเดียวที่ใช้การประดับลวดลายไม้ฉลุ ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมดังที่กล่าวมานี้เป็นอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก (Neo-Classic)⁶ นอกจากนี้คุ้มเจ้าหลวงยังมีลักษณะโดดเด่นและแตกต่างจากอาคารกลุ่มอื่นค่อนข้างชัดเจน ตั้งแต่ฐานรากไม่ได้ใช้เสาเข็มแต่ใช้ขี้ผึ้งทั้งท่อนฝังไว้เป็นฐานรากเพื่อความมั่นคง ตัวอาคารเป็นผนังก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ในรูปแบบของผนังรับน้ำหนัก⁷ การออกแบบรูปด้านเน้นมุขทางเข้าด้านหน้าบริเวณกลางอาคาร ต่อเนื่องไปถึงการประดับลวดลายฉลุที่หน้าจั่วซึ่งมีจุดเด่นเป็นวงโค้งวงเดียวต่างจากอาคารในกลุ่มอื่น ปีกอาคารทั้งสองข้างใช้รูปแบบหลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องอนึ่ง จากภาพถ่ายเก่าคุ้มเจ้าหลวง (Fig. 2-1) จะเห็นได้ว่าส่วนมุขด้านหน้าแต่เดิมมีบันไดทอดยาวลงมาจากชั้นสองถึงพื้นหน้าอาคารทั้งสองข้างซึ่งปัจจุบันได้รื้อทิ้งแล้ว แต่ทั้งนี้ยังคงเหลือซุ้มประตูทางเข้าอยู่ตรงกลางมุขของชั้นที่ 1 และประตูทางเข้ารองที่ปีกอาคารทั้ง 2 ด้าน การตกแต่งรูปด้านได้รับอิทธิพลตะวันตก เช่น การใช้บัวปูนปั้นแนวนอนประดับผนังด้านนอกที่ตรงกับระดับพื้นแต่ละชั้น การใช้เสาตกแต่งติดผนังจากพื้นถึงชายคา (pilaster) และในแต่ละชั้นจะใช้รูปแบบหน้าต่างเหมือนกัน แต่ต่างชั้นกันจะใช้รูปแบบหน้าต่างที่ต่างกัน โดยหน้าต่างชั้นล่างมีลักษณะเป็นหน้าต่างบานเปิดติดลูกกรงเหล็ก ตอนบนประดับซุ้มปูนปั้นที่มีลักษณะโค้งแบบเสี้ยววงกลม (segmented arch) ส่วนหน้าต่างชั้นที่สองประดับด้วยซุ้มปูนปั้นทรงจั่ววิหารกรีก (pediment) นอกจากนี้ยังพบการประดับตกแต่งลวดลายอิทธิพลจีน เช่น บริเวณเหนือช่องหน้าต่างตรงกลางเป็นตัวอักษรจีนคำว่า “ซังอี” หมายถึงความเป็นมงคล และล้อมรอบด้วยลายพันธุ์พฤกษาอย่างจีน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการผสมผสานอิทธิพลจีนในขณะนั้น

ภาพ 2-1 / Fig 2-1

ภาพ 2-2 / Fig 2-2

ภาพ 3 / Fig 3

ภาพ 2

ภาพถ่ายเปรียบเทียบ
คัมเจ้าหลวงในอดีต
(ภาพ 2-1) กับภาพถ่าย
สภาพปัจจุบัน (ภาพ 2-2)

Fig 2

Khum Chao Luang:
past (Fig 2-1) and
present (Fig 2-2)

ภาพ 3

ส่วนปีกอาคารคัมเจ้าหลวง

Fig 3

A close-up of one of
the sections of
Khum Chao Luang

กลุ่มที่ 2 อาคารเครื่องไม้ล้วนประดับลายฉลุที่หน้าจั่ว ได้แก่ คัมวงศ์บุรี (Fig. 4-1) คัมวิชัยราชา (Fig. 4-2) คัมเจ้าหนานไชยวงศ์ (Fig. 4-3) คัมวงศ์พระถาง (Fig. 4-4) บ้านขัติยะวรา (Fig. 4-5) เป็นกลุ่มที่พบมากที่สุดและมีลักษณะใกล้เคียงกัน จัดเป็นกลุ่มอาคารที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของเรือนไม้ประดับลายฉลุที่พบในเมืองแพร่ ซึ่งได้รับการออกแบบผสมผสานระหว่างผังอาคารและการเน้นหน้าจั่วอิทธิพลตะวันตกเข้ากับเรือนท้องถิ่นแบบล้านนาที่เรียกว่า “เฮือนป่าเก่า”⁸ มีลักษณะสำคัญ คือการตกแต่งด้วยการประดับลวดลายไม้ฉลุที่หน้าจั่วมีความอ่อนช้อยและละเอียดอ่อน ต่างจากเรือนสามัญชนทั่วไปสะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพของเจ้าของเรือน ด้วยลักษณะของอาคารในกลุ่มนี้เป็นโครงสร้างไม้ 2 ชั้น ทำให้เรือนมีความรู้สึกเบา อาคารบางหลังใช้งานที่ชั้นบน ส่วนชั้นล่างทำเป็นใต้ถุนโล่ง เช่น คัมวิชัยราชา บ้านขัติยะวรา ซึ่งในบางคัมมีการต่อเติมชั้นล่างเพื่อใช้งานเพิ่มเติม เช่น คัมวงศ์บุรี คัมวงศ์พระถาง วัสดุในการก่อสร้างโดยมากใช้ไม้สักตามฐานะของเจ้าของบ้าน เนื่องจากเมืองแพร่มีไม้สักเป็นจำนวนมาก หลังคามีทั้งมุงแบบเกล็ดหรือกระเบื้องแผ่นดินเผา นอกจากนี้การประดับตกแต่งลวดลายไม้ฉลุ

ภาพ 4-1 / Fig 4-1

ภาพ 4-2 / Fig 4-2

ภาพ 4-3 / Fig 4-3

ภาพ 4-4 / Fig 4-4

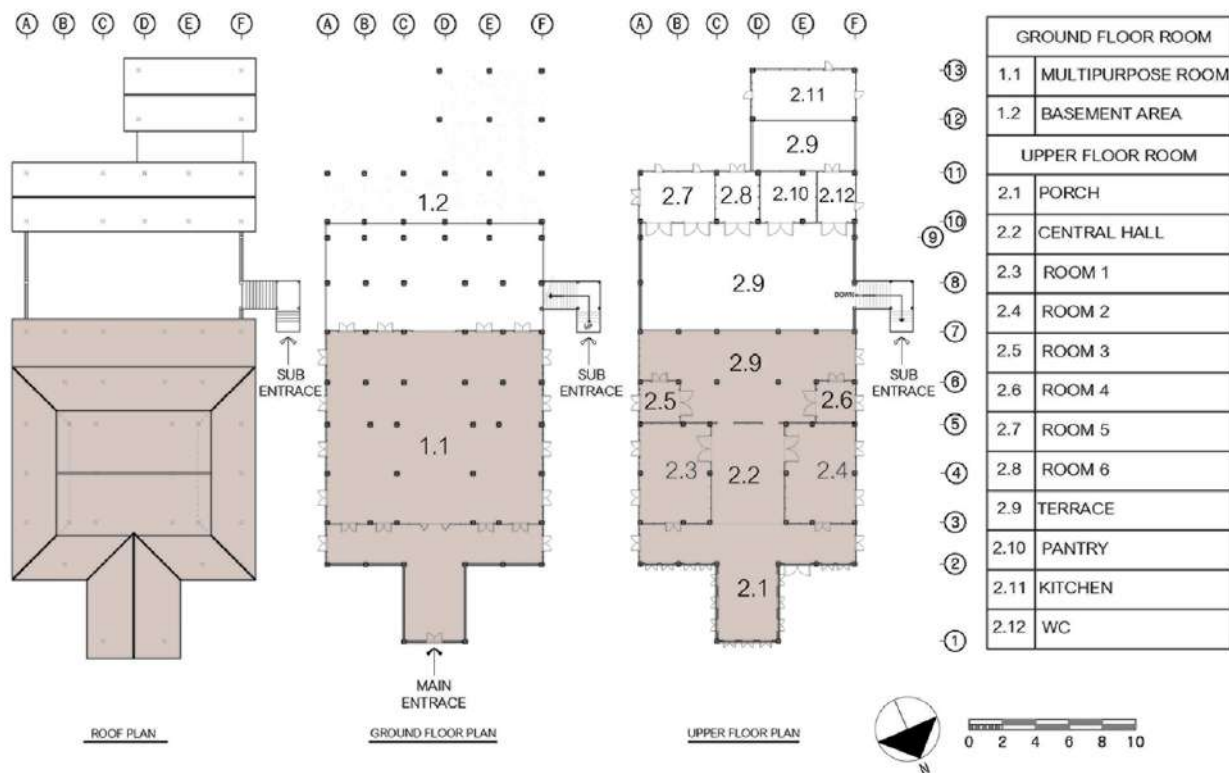
ภาพ 4-5 / Fig 4-5

ภาพ 4

กลุ่มอาคารเครื่องไม้ล้วน
ประดับลายฉลุที่หน้าจั่ว
4-1. คัมวงศ์บุรี
4-2. คัมวิชัยราชา
4-3. คัมเจ้าหนานไชยวงศ์
4-4. คัมวงศ์พระถาง
4-5. บ้านขัติยะวรา

Fig 4

Stick Style Wooden
Structures with
fretwork-decorated gable
4-1. Khum Wong Buri
4-2. Khum Wichai Racha
4-3. Khum Chao Nan
Chaiwong
4-4. Khum Wong Phra
Thang
4-5. Ban Khattiyawara

ภาพ 5 / Fig 5

บริเวณหน้าจั่วทำเป็นวงโค้งวงเดียวและแบบ 3 วงเรียงกันเป็นรูปดอกจิก และประดับลวดลายในหลายองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม เช่น ช่องลมเหนือกรอบประตู-หน้าต่าง ราวระเบียงบันได โถง ท้าวแขน ชายคา แป้นน้ำย้อย เป็นต้น

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยภาพรวมใช้คุ้มวิชัยราชาเป็นตัวแทนของกลุ่มที่ 2 เนื่องจากเป็นอาคารที่มีการปรับเปลี่ยนน้อยและคงสภาพเดิมมากที่สุด (Fig. 5) ทั้งนี้หากพิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรม ฟังอาคาร และการใช้งานสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนหลัก ได้แก่

ส่วนที่ 1 ส่วนหน้า มีลักษณะเป็นอาคารแบบสมมาตร มีปีกอาคารซ้าย-ขวาเท่ากัน โดยมีมุขยื่นด้านหน้าในแนวกึ่งกลางทำเป็นหลังคาจั่วประดับลวดลายไม้ฉลุ ส่วนของทางเข้าบริเวณมุขยื่นมีการประดับตกแต่งลวดลายไม้ฉลุเช่นเดียวกัน พื้นที่ชั้นล่างของคุ้มวิชัยราชาเปิดโล่งและมีการใช้งานเป็นที่อเนกประสงค์ แต่ในส่วนอาคารหลังอื่นในกลุ่มที่ 2 นั้น จะมีการปรับปรุงต่อเติมการใช้งานเป็นห้องรับแขกหรือห้องโถง เช่น คุ้มวงศ์บุรี คุ้มวงศ์พระถาง ส่วน

ภาพ 5

ผังหลังคาและผังพื้น
คุ้มวิชัยราชา

Fig 5

Roof plan and ground and
upper floor plans, Khum
Wichai Racha

พื้นที่ชั้นบนใช้เป็นส่วนพักอาศัย มีประตูและหน้าต่างที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเรือนไม้ประดับลายฉลุ กล่าวคือ ส่วนหน้าต่างทำเป็นบานเปิดคู่แบบมีลูกฟักไม้และบานเกล็ดโดยที่ส่วนล่างทำเป็นบานกระทุ้ง บริเวณช่องลมเหนือประตูและหน้าต่างประดับลวดลายไม้ฉลุในกรอบวงโค้งหรือกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า

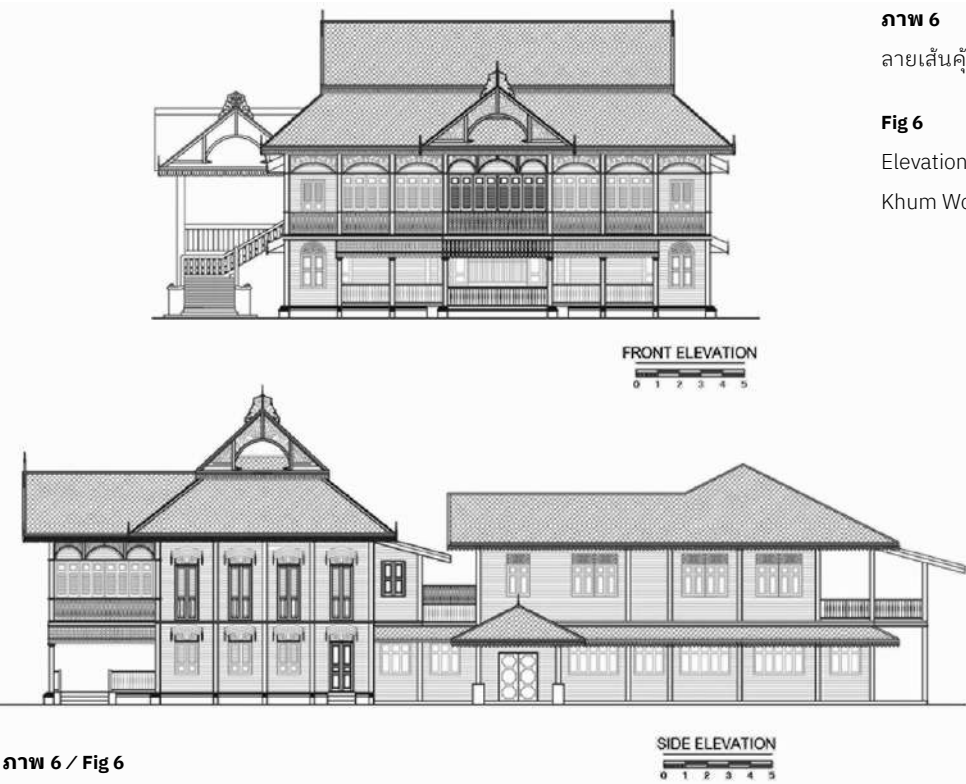
ส่วนที่ 2 ส่วนหลัง จะมีเต็นของส่วนหน้าซึ่งมีหลังคาคลุม ต่อไปยังส่วนหลังซึ่งเป็นชานเปิดโล่งเป็นตัวเชื่อมทั้งสองส่วนเข้าด้วยกันตามลักษณะของเรือน “บ้านเก่า” ลักษณะของอาคารส่วนหลังนี้ไม่เน้นรูปด้านอาคารหรือไม่มีการประดับตกแต่งลวดลายไม้ฉลุมากนัก มีการใช้งานเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น ห้องนอน ห้องนั่งเล่น ส่วนครัว และเตรียมอาหาร และมีการปรับปรุงให้เข้ากับการใช้งานในปัจจุบัน เช่น คุ้มวงศ์บุรีได้ต่อเติมส่วนใต้ถุนเป็นส่วนจัดแสดง คุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์ต่อเติมส่วนใต้ถุนเป็นส่วนพักอาศัย ส่วนอาคารบางหลังยังคงเป็นชานเปิดโล่ง เช่น คุ้มวิชัยราชา ส่วนบ้านขัติยะวงษาและคุ้มวงศ์พระถางนั้น เดิมเป็นชานเปิดโล่ง แต่ในปัจจุบันต่อเติมเป็นอาคารมีหลังคาคลุมใช้เป็นส่วนครัวและเตรียมอาหาร

รูปแบบหลังคาของอาคารกลุ่มที่ 2 แบ่งออกเป็น 2 ส่วนได้แก่ “ส่วนหน้า” ผังแบบสมมาตรลักษณะหลังคาเป็นแบบมะนิลา คือ ส่วนบนเป็นหลังคาจั่วและส่วนล่างเป็นหลังคาปีกนกหรือหลังคาคลุมระเบียงที่มีลักษณะเหมือนหลังคาปั้นหย่า การประดับตกแต่งหน้าจั่วเน้นการประดับลวดลายฉลุ มีหน้าจั่ว 3 ด้าน หน้าจั่วด้านหน้าจะมีความโดดเด่นที่สุด และมีขนาดย่อมลงมาจากหน้าจั่วด้านข้าง เนื่องจากกระยะความกว้างของช่วงเสามีขนาดเล็กกว่า โดยใช้ความลาดเอียงประมาณ 40-45 องศา ส่วนหลังคาปีกนกคลุมโดยรอบให้ความลาดเอียงประมาณ 30 องศา ในส่วนของหลังคา “ส่วนหลัง” หากดูที่รูปด้านข้างนั้นจะเห็นว่าหลังคาส่วนหน้าและส่วนหลังดูแยกออกจากกันอย่างชัดเจน (Fig. 6-8) หลังคาส่วนหลังนี้ขึ้นอยู่กับการใช้งานของอาคารแต่ละหลัง เช่น คุ้มวงศ์บุรีและคุ้มวงศ์พระถาง มีลักษณะหลังคาปั้นหย่าและหน้าจั่วมีขนาดใหญ่ ส่วนคุ้มวิชัยราชามีชานเปิดโล่ง และหลังคาของส่วนด้านหลังที่ใช้เป็นห้องเก็บของขนาดเล็กจึงมีหลังคาจั่วแบบเรียบง่ายจากรายละเอียดที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะของเรือนไม้ประดับลายฉลุ ซึ่งมีรูปแบบหลังคากลุ่มนี้จะแตกต่างจากเรือนล้านนาแบบเรือนบ้านเก่าที่พยายามแยกโครงสร้างหลังคาออกจากกัน

สถาปัตยกรรมภายในของอาคารกลุ่มนี้ได้รับการดูแลและซ่อมแซมปรับเปลี่ยนบ้างในบางองค์ประกอบ ภายในอาคารประดับลวดลายไม้ฉลุเช่นเดียวกับภายนอกพบที่บริเวณช่องลมเหนือประตู-หน้าต่าง และลายฉลุวงโค้งระหว่างเสาดาวเพดานลายฉลุซ้อนชั้น และค้ำยัน โทนสีภายในอาคารนิยมใช้สีโทนเดียว

กับภายนอก เช่น ด้านในของคุ้มวงศ์บุรีใช้สีโทนชมพู-ครีม-ขาว (Fig.4-1, Fig. 9) คุ้มวงศ์พระถาง ด้านในใช้สีโทนครีม-เขียว ซึ่งสอดคล้องกับโทนของอาคาร ภายนอกที่ใช้สีฟ้า การใช้งานในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นที่พักอาศัยไม่เปิด เป็นสาธารณะ เช่น คุ้มวงศ์พระถาง คุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์ บ้านขัติยะวงรา บ้านหลวงศรีนครานุกุล และเรือนรับรองหลวงศรีนครานุกุล ส่วนคุ้มวงศ์บุรี ปัจจุบันเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์เล่าเรื่องประวัติของคุ้ม และคุ้มวิชัยราชาที่แม้ว่า ไม่ได้ใช้เป็นที่พักอาศัย แต่เปิดพื้นที่เฉพาะบริเวณใต้ถุนให้เป็นสาธารณะ ในบางโอกาสสำหรับจัดนิทรรศการหรือทำกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับ เมืองแพร่⁹

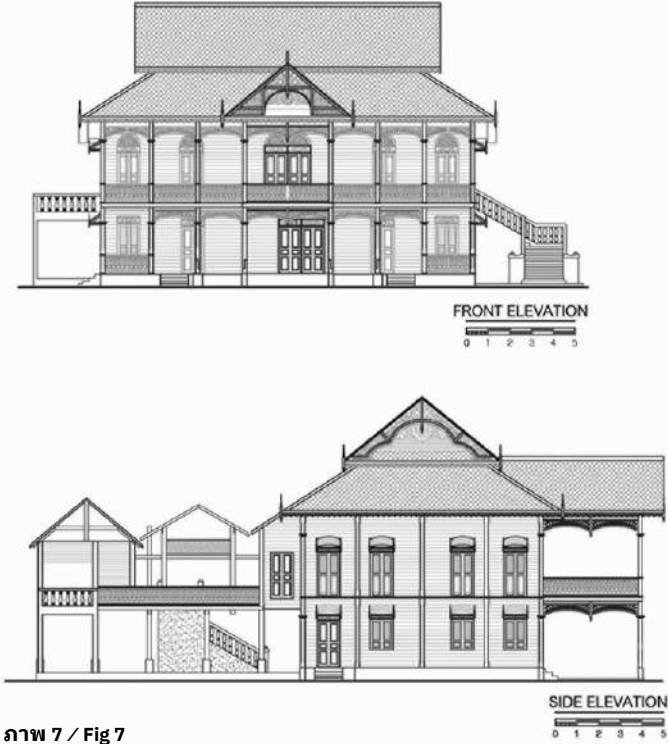
ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งของอาคารกลุ่มนี้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือการเริ่มก่อสร้างอาคารเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และใช้ช่างฝีมือ ในกลุ่มเดียวกันถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นได้แก่ สล่าพื้นเมืองร่วมกับกลุ่มช่างชาวจีน ที่มาจากชุดเดียวกัน เช่น ช่างที่ก่อสร้างคุ้มวงศ์พระถางใช้ช่างในกลุ่มที่แนะนำ กันมาจากคุ้มวงศ์บุรี¹⁰ อีกประเด็นหนึ่ง คือลำดับการสร้างก่อน-หลัง อาคาร ที่สร้างก่อนจะถูกนำมาเป็นต้นแบบในการสร้างอาคารหลังต่อไป ทั้งในเรื่อง แนวคิดและรูปแบบ เห็นได้จากคุ้มวงศ์พระถางได้รับแรงบันดาลใจทางรูปแบบ สถาปัตยกรรมจากคุ้มวงศ์บุรี แต่มีขนาดย่อมลงมา

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 6
ลายเส้นคุ้มวงศ์บุรี

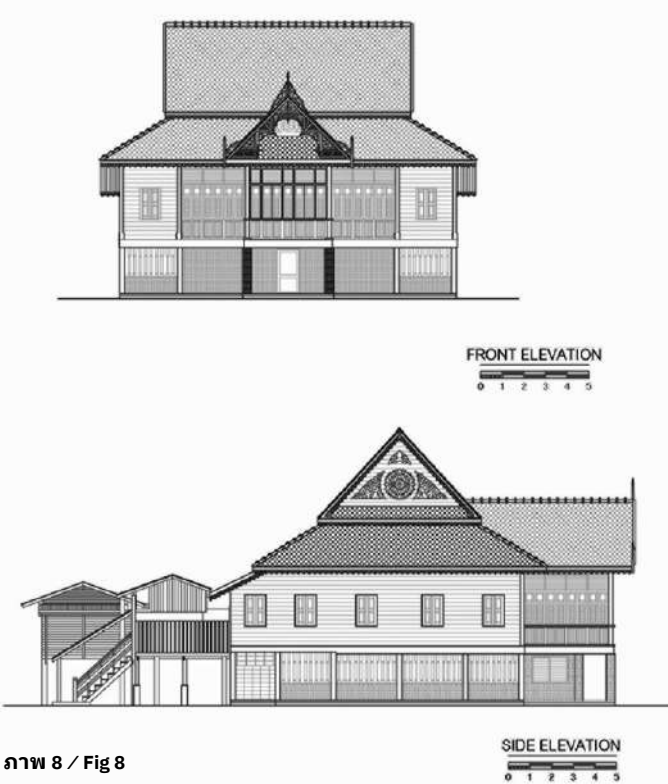
Fig 6
Elevation drawings of
Khum Wong Buri

ภาพ 7 / Fig 7

ภาพ 7
ลายเส้นคุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์

Fig 7
Elevation drawings of
Khum Chao Nan Chaiwong

ภาพ 8 / Fig 8

ภาพ 8
ลายเส้นคุ้มวงศ์พระถาง

Fig 8
Elevation drawings of
Khum Wong Phra Thang

ภาพ 9 / Fig 9

กลุ่มที่ 3 อาคารเครื่องไม้ประดับลายฉลุระยะหลัง มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างอย่างชัดเจน ทั้งเรื่องของแผนผังและการประดับลายไม้ฉลุ ได้แก่ บ้านหลวงศรีนครานุกุล (หลังใหญ่) (Fig. 10) เรือนรับรองหลวงศรีนครานุกุล (เรือนหลังเล็กหลังโรงพัก) (Fig. 11) โดยหลวงศรีนครานุกุล คหบดีที่เข้ามารับราชการในเมืองแพร่เป็นผู้ออกแบบและก่อสร้าง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและโครงสร้างเป็นอาคารโครงสร้างไม้ 2 ชั้น อาคารกลุ่มนี้มีลักษณะโดยรวมแตกต่างจากกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 กล่าวคือ ตัวอาคารมองจากทางด้านหน้ามีลักษณะไม่สมมาตร ไม่มีมุขยื่นบริเวณแนวกึ่งกลางเพื่อเน้นทางเข้า แต่ยังคงพบลักษณะของมุขหน้าอาคารเป็นหลังคาจั่วแบบมีปีกนกด้านใน หลังคาส่วนอื่นเป็นหลังคาปั้นหย่า และปรับเปลี่ยนการตกแต่งจากลายฉลุไม้หน้าจั่ววงโค้งเป็นแผ่นไม้ฉลุลายโปร่งในกรอบสามเหลี่ยม ตัวอาคารลดการประดับลวดลายไม้ฉลุลง และมีลักษณะเรียบง่าย เช่น ช่องลม

ภาพ 9

ภายในคุ้มวงศ์บุรี

Fig 9

Interior of
Khum Wong Buri

ภาพ 10 / Fig 10

ภาพ 10

บ้านหลวงศรีนครานุกุล

Fig 10

Ban Luang Sri Nakananukun

ภาพ 11 / Fig 11

ภาพ 11

เรือนรับรอง

หลวงศรีนครานุกุล

Fig 11

Luang Sri Nakananukun's
residence

ภาพ 12 / Fig 12

เหนือประตู-หน้าต่างไม่มีลวดลายฉลุโค้ง แต่เปลี่ยนเป็นแผงไม้ตีเป็นซี่ลูกกรงตามแนวตั้ง-แนวนอน และเริ่มมีการนำลวดลายเรขาคณิตมาใช้ หรือเปลี่ยนจากช่องลมลายฉลุเป็นช่องกระจก ลักษณะของหลังคาเป็นทรงปั้นหยาขนาดใหญ่ มีการลดระดับของหลังคาตามระยะเสาและผนัง และผสมหน้าจั่วในบางด้าน ซึ่งเป็นการออกแบบลดขนาดของหลังคาให้เล็กลง หลังคามุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ (Fig. 12)

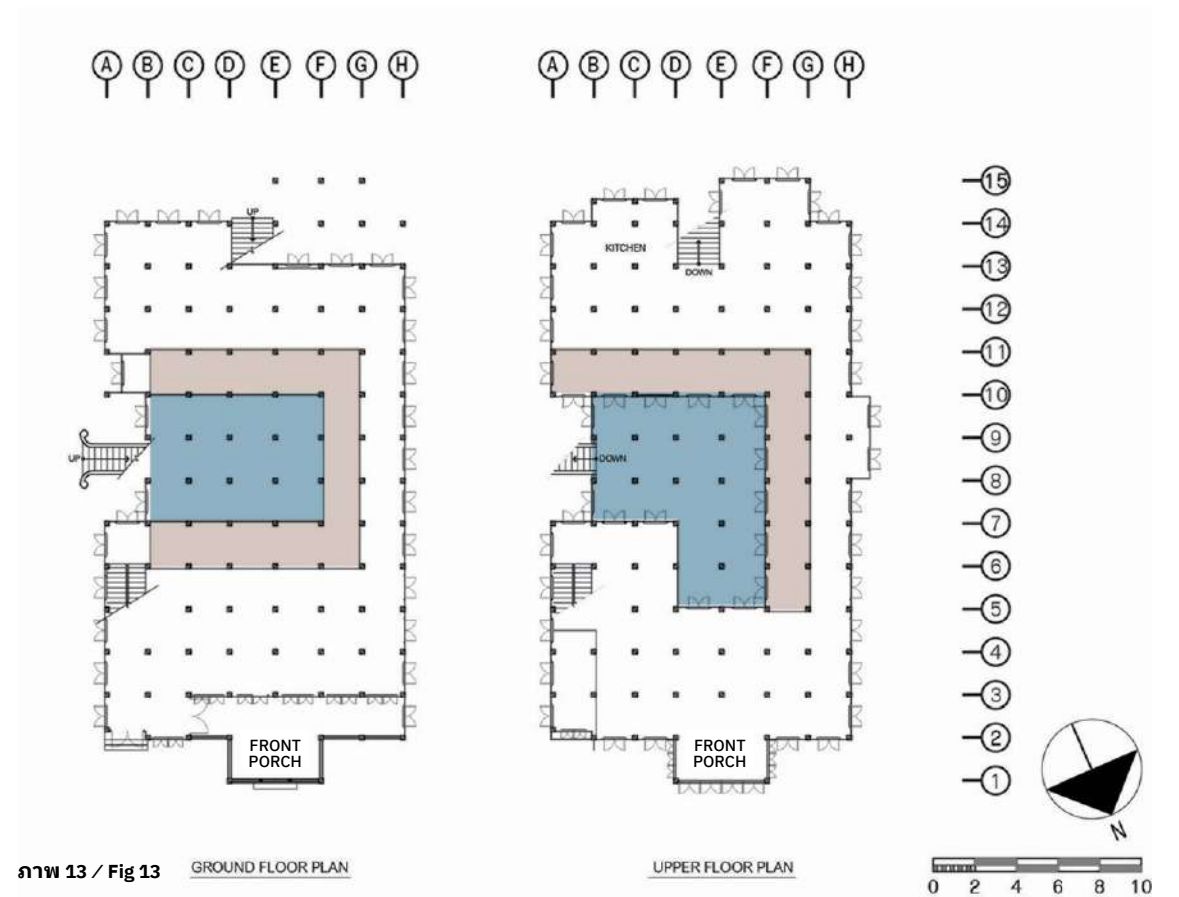
ภาพ 12

รูปด้านข้าง
บ้านหลวงศรีนครานุกุล

Fig 12

Elevation of Ban Luang Sri Nakaranukun

แผนผังของอาคารและการใช้สอยได้รับอิทธิพลจากบ้านสมัยนิยมภาคกลางที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก โดยเฉพาะการใช้พื้นที่เปิดโล่งภายในอาคาร (court) (Fig. 13-14) จากบริเวณชั้นล่างถึงชั้นสอง มีระเบียงทางเดินโดยรอบที่ใช้เป็นส่วนพักผ่อน และแจกไปยังห้องต่าง ๆ การใช้งานพื้นที่ชั้นล่างส่วนด้านหน้าเป็นส่วนรับแขกและเอนกประสงค์ ส่วนด้านหลังเป็นบริเวณพื้นที่ส่วนตัว ชั้นบนกันเป็นห้องส่วนบุคคล การตกแต่งภายในได้รับการดูแลและซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดี เนื่องจากยังคงใช้งานเป็นบ้านพักอาศัยและไม่เปิดเป็นสาธารณะ นอกจากนี้ยังพบอาคารอื่นๆ ที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับอาคารกลุ่มนี้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลวงศรีนครานุกุลที่อื่น ได้แก่ ภู่วัดเมธังกราวาส จังหวัดแพร่ และกลุ่มบ้านโบราณกว๊านพระยา อำเภอมือเมือง จังหวัดพะเยา¹¹

ภาพ 13 / Fig 13 GROUND FLOOR PLAN

UPPER FLOOR PLAN

ภาพ 14-1 / Fig 14-1

ภาพ 13

ผังพื้นบ้านหลวงศรีนครานุกุล

Fig 13

Floor plans of
Ban Luang Sri Nakaranukun

ภาพ 14-2 / Fig 14-2

ภาพ 14

คอร์ทภายในอาคาร
บ้านหลวงศรีนครานุกุล
มุมมองจากชั้นที่ 1
(ภาพ 14-1) และมุมมองจาก
ชั้นที่ 2 (ภาพ 14-2)

Fig 14

Courtyard of Ban Luang Sri Nakaranukun, view from the ground floor (Fig 14-1) and from the upper floor (Fig 14-2)

2. รูปแบบลวดลายและการประดับตกแต่งในเรือนไม้ประดับลายฉลุ

จากการศึกษาลวดลายการประดับตกแต่งของคุ้มเจ้านายเมืองแพร่ ถือได้ว่ามีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในการตกแต่งเรือนไม้ประดับลายฉลุในกลุ่มของเมืองแพร่พบการตกแต่งลวดลายในหลายองค์ประกอบ สะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลตะวันตกและอิทธิพลจีนมาผสมผสานกับลวดลายท้องถิ่นแบบล้านนา¹² โดยประเภทของลวดลายลายฉลุที่พบในเมืองแพร่นั้น สามารถแบ่ง 4 ประเภท 1) ลายฉลุพันธุ์พฤกษาหรือลายเครือเถา เลียนแบบความโค้งและความอ่อนช้อยจากธรรมชาติ มีดอกไม้และผลไม้มงคลอิทธิพลจีน เช่น ดอกทิวลิป ดอกโบตั๋น สับปะรดโดยมากดอกไม้และผลไม้จะอยู่ตรงกลาง และออกซ่อเป็นลายเครือเถา เช่น หน้าบันลายสับปะรดที่คุ้มวงศ์บุรี 2) ลายฉลุพันธุ์พฤกษาผสมลวดลายสัตว์ประจำปีนักษัตร เป็นสัตว์มงคลประจำปีเกิดของเจ้าของบ้าน เช่น ลวดลายฉลุรูปไก่ที่คุ้มวิชัยราชาบริเวณโถงเหนือประตูห้องนอน (Fig. 15) หรือสัตว์ที่มีความเกี่ยวพันกับการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพของเจ้าของบ้าน เช่น

ภาพ 15
ลายฉลุคุ้มวิชัยราชา

Fig 15
Fretwork of
Khum Wichai Racha

ภาพ 15 / Fig 15

ลายฉลุ ช้าง วัว ไก่ ในลายพันธุ์พฤกษาที่คุ้มวงศ์พระถาง¹³ หรือลายตกแต่งปูนปั้นรูปแพะที่คุ้มวงศ์บุรี 3) ลายฉลุมงคลจีน ตัวอักษร และตัวเลข พบที่คุ้มเจ้าหลวง 4) ลายฉลุเรขาคณิต นิยมใช้เป็นลายสี่เหลี่ยม ลายวงกลม และลายลูกกรง และมีการประดับกระจกร่วมด้วย พบในกลุ่มของบ้านหลวงศรีนครานุถและเรือนรับรอง

ตำแหน่งการประดับตกแต่งลวดลายไม้ฉลุนั้น พบในหลายองค์ประกอบของอาคาร ดังนี้

- 1) หน้าจั่ว (Fig. 16) เป็นบริเวณที่โดดเด่นและมีความสวยงามที่สุด มี 2 ตำแหน่ง คือ บริเวณริมนอกใต้โถงหน้าจั่วมีลักษณะเป็นลายฉลุโปร่ง รูปวงโค้งวงเดียวหรือวงโค้ง 3 วงรูปดอกจิก และบริเวณหน้าบันที่มีลักษณะเป็นลายฉลุไม้ซ้อนชั้นตรงกลางทำเป็นลายดอกพุดตาน สันนิษฐานว่าอาจจะได้รับอิทธิพลศิลปะจีนโดยคลี่คลายมาจากดอกโบตั๋น¹⁴ มีবাদ้านข้างในโครงกรอบจั่วแบบ neo-classic (Fig. 16-1) ในส่วนปลายยอดหน้าจั่วด้านบนประดับเสาสาระไน และปีกผีเสื้อฉลุลายพันธุ์พฤกษา (Fig. 16-2) ทั้งนี้จากกรณีศึกษาหน้าจั่วของคุ้มและบ้านเจ้านายเมืองแพร่แบ่งได้เป็น 4 รูปแบบ คือ 1. ลายฉลุริมนอกใต้โถงหน้าจั่วเป็นวงโค้ง 3 วง มีการทำไม้คั่นมารองรับวงโค้งในแต่ละวง ได้แก่ คุ้มวงศ์พระถาง, คุ้มวิชัยราชา, บ้านขัตติยะวรา (Fig. 16-1) 2. ลายฉลุริมนอกใต้โถงหน้าจั่วเป็นวงโค้งวงเดียวตรงกลาง มีการทำไม้จั่วเป็นมุมฉากเพื่อรองรับวงโค้ง ได้แก่ คุ้มเจ้าหลวง, คุ้มวงศ์บุรี, คุ้มเจ้านานไชยวงศ์ (Fig. 16-2) 3. ลายฉลุประดับมุมบนจั่ว ลักษณะเป็นลายในกรอบสามเหลี่ยม 2 ชั้น พลิกซ้าย-ขวาชนกัน ได้แก่ บ้านหลวงศรีนครานุถ (Fig. 16-3) 4. ไม่มีลายฉลุประดับที่หน้าจั่ว แต่มีการทำช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมปาดมุมบนแทนได้แก่ เรือนรับรองหลวงศรีนครานุถ (Fig. 16-4)
- 2) มุข รูปแบบของมุขสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. มุขยื่นเป็นห้อง ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นมุขกึ่งที่มีหน้าต่างบานกระทุ้ง ทำเป็นลูกฟักและช่องลมบานเกล็ดไม้ และมีการประดับลวดลายฉลุเต็มผนัง พบที่คุ้มวงศ์บุรี (Opening figure on page 281) และคุ้มวิชัยราชา และ 2. มุขโถงบริเวณด้านหน้าพบเพียงหลังเดียว คือ คุ้มเจ้านานไชยวงศ์

ภาพ 16-1 / Fig 16-1

ภาพ 16-2 / Fig 16-2

ภาพ 16-3 / Fig 16-3

ภาพ 16-4 / Fig 16-4

ภาพ 16

ลวดลายฉลุไม้ประดับหน้าจั่ว

Fig 16

Gable fretwork of
Stick Style houses

3) **เชิงชาย** แผ่นไม้ฉลุใต้ชายคา (ล้านนาเรียกหยदन้าหรือแป้นน้ำย้อยมีลักษณะคล้ายน้ำฝนไหลลงจากหลังคา) พบทั้งลายฉลุโปร่งและลายติด (ลายฉลุต่อเนื่อง) ปัจจุบันยังพบของเดิมที่คุ้มวิชัยราชาและคุ้มวงศ์บุรี ส่วนอาคารอื่น ๆ นั้น ทำขึ้นใหม่โดยเลียนแบบลายเดิมและบางหลังเป็นลวดลายใหม่

4) **ฝาผนัง** ลายฉลุโปร่งติดทับลงบนผนังจริง พบบริเวณใต้หน้าต่างของมุขด้านหน้าที่มีลักษณะเป็นแผ่นไม้ฉลุลายพบที่คุ้มวงศ์บุรีและคุ้มวิชัยราชา

5) **ประตูและหน้าต่าง** ติดตั้งลายฉลุช่องลมเหนือประตู-หน้าต่าง เป็นลวดลายฉลุโปร่ง พบ 2 ลักษณะ คือ 1. ลายฉลุในกรอบวงโค้ง พบที่คุ้มวงศ์บุรีและคุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์ 2. ลายฉลุในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลวดลายที่พบเป็นลายพันธุ์พฤกษาโดยมีลายฉลุดอกไม้ตรงกลางและเถาเลื้อยแผ่ขยายออกด้านข้างแบบสมมาตร ลวดลายอีกรูปแบบหนึ่ง คือ ลายเรขาคณิตในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำเป็นเส้นตรง เส้นตั้ง หรือลายวงโค้งแบบจีนในรูปแบบการใช้เส้นที่เรียบง่าย พบที่บ้านหลวงศรีนครานุกุล และเรือนรับรองหลวงศรีนครานุกุล

6) **ลูกกรงและราวระเบียง** พบในหลายบริเวณ ได้แก่ ลูกกรงกันตกสำหรับหน้าต่างที่เปิดถึงพื้น ราวบันได ราวระเบียง ลักษณะเป็นแผ่นไม้ฉลุวางชิดตามแนวตั้ง ส่วนลวดลายพบ 2 ลักษณะ ได้แก่ ลายฉลุโปร่ง และลายฉลุขาดเป็นลวดลายดอกไม้และพันธุ์พฤกษา ทั้งนี้ไม่พบลายฉลุราวระเบียงที่บ้านหลวงศรีนครานุกุลและเรือนรับรอง

7) **บังเงา** ลักษณะเป็นแผ่นไม้ฉลุวางเพื่อบังแดดติดบริเวณด้านบนระหว่างช่วงเสา พบที่คุ้มวงศ์บุรี (Opening figure on page 281) และบังเงารูปวงโค้งระหว่างเสาที่คุ้มวิชัยราชา

8) **ท้าวแขน, ค้ำยัน** มีแผ่นไม้ฉลุวางในโครงกรอบสามเหลี่ยมทาบบนผนังและคานรับหลังคา พบทั้งส่วนที่รองรับหลังคาปีกนกและหลังคากันสาดของหน้าต่างพบที่คุ้มวงศ์บุรีและคุ้มเจ้าหนานไชยวงศ์ภายในพบการตกแต่งบริเวณช่วงเสาของห้องโถง 2 ลักษณะ คือกรอบสามเหลี่ยมแบบมุมฉาก และกรอบสามเหลี่ยมที่มีส่วนโค้ง

9) **ลายฉลุลายดาวเพดาน** ลักษณะเป็นลายฉลุไม้รูปดอกไม้หลายขนาดซ้อนชั้นลดหลั่นกัน มักพบบริเวณที่มีการติดตั้งพัดลมหรือโคมไฟ มีการทาสีให้เกิดความโดดเด่น

3. ความสัมพันธ์ของรูปแบบเรือนไม้ประดับลายฉลุภาคกลาง ล้านนา และเมืองแพร่

สถาปัตยกรรมเรือนไม้ประดับลายฉลุที่พบในเมืองแพร่นั้นจะปรากฏในกลุ่ม
เจ้าเมืองที่มีเชื้อสายเจ้านายของเมืองแพร่ที่สืบต่อมา และกลุ่มข้าราชการที่เข้ามา
ปฏิบัติงานและทำการค้าขายในเมืองแพร่และจังหวัดใกล้เคียง ความสัมพันธ์
ของรูปแบบสถาปัตยกรรมเมืองแพร่ได้รับอิทธิพลจากทางกรุงเทพฯ โดยตรง
เนื่องจากการติดต่อในกลุ่มของเจ้านายเมืองแพร่กับกลุ่มเจ้านายในกรุงเทพฯ
ซึ่งมีการติดต่อกันผ่านบริบทด้านการเมืองการปกครอง โดยมีคุ้มเจ้าหลวง
เป็นอาคารรูปแบบตะวันตกที่มีลักษณะของเรือนไม้ประดับลายฉลุหลังแรก
จากนั้นจึงเป็นต้นแบบและส่งอิทธิพลให้กับอาคารหลังอื่นแต่มีการปรับเปลี่ยน
วัสดุจากอาคารก่ออิฐ 2 ชั้น เป็นอาคารไม้ 2 ชั้น ตามวัสดุไม้สักที่มีจำนวนมาก
ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงฐานะของเจ้าของเรือน นอกจากนี้รูปแบบของ
คุ้มเจ้าหลวงยังมีลักษณะคล้ายกับกลุ่มของตำหนักฝ่ายใน เช่น พระตำหนัก
สมเด็จพระศรีสุริยราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า หรืออาคารแบบ
ครึ่งตึกครึ่งไม้ที่มีการประดับลวดลายไม้ฉลุ¹⁵ เช่น วังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ปัจจุบันคือโรงเรียนตะละภักศึกษา¹⁶ ในกลุ่มของ
อาคารเครื่องก่อนี้ คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่เลือกการตกแต่งหน้าจั่วแบบลวดลาย
ไม้ฉลุโปร่ง แทนการใช้ปูนปั้นประดับบริเวณหน้าจั่ว ซึ่งลักษณะนี้ได้ส่งต่อให้
กับกลุ่มอาคารเครื่องไม้ล้วนประดับลายฉลุที่หน้าจั่ว และกลุ่มอาคารเครื่องไม้
ประดับลายฉลุระยะหลัง

ส่วนเรือนไม้ประดับลายฉลุอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นอาคารโครงสร้างไม้ประดับลวดลาย
ฉลุโปร่ง จากการศึกษาที่มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มอาคารสำคัญทางภาคกลาง
ไม่เฉพาะตำหนักรูปแบบเรือนไม้ประดับลายฉลุในวังเท่านั้น ยังพบอาคารที่มี
ลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มอาคารเครื่องไม้ประดับลายฉลุเมืองแพร่ คือ กลุ่มกุฏิ
วังเจ้านายเรือนขุนนาง ข้าราชการและคหบดีที่นิยมสร้างเรือนไม้ประดับลายฉลุ
เช่น กุฏิวัดสวนพลู กุฏิวัดเทวราชกุญชร กุฏิวัดปทุมคงคา คณะ 10 บ้านพระยา
ประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)¹⁷ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของเมืองแพร่กับรูปแบบอาคารไม้ประดับลายฉลุในล้านนานั้น
พบหลายหลังกระจายอยู่ทั่วล้านนา และรับอิทธิพลตะวันตกเช่นเดียวกัน
แต่ลักษณะและรูปแบบนั้นหากเทียบกับอาคารที่มีสถานภาพเดียวกันจะมี
รูปแบบที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก เช่น คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) จังหวัด

เชียงใหม่ มีลักษณะเป็นอาคาร 2 ชั้น หลังคาทรงมะนิลาแผนผังอยู่ในรูป
ตัวแอล¹⁸ คุ้มเจ้าราชสัมพันธ์ราช (สิงห์แก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ ที่เป็นเรือนไม้สัก
ขนาดใหญ่ เสารองรับเรือนเป็นเสาก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องดินขอ
มีการตกแต่งด้วยซุ้มโค้งเป็นแบบอิทธิพลตะวันตก ชั้นบนเป็นไม้ ลักษณะการ
ใช้งานแบ่งสัดส่วนชัดเจน และมีชานแดดสำหรับทำกิจกรรมกลางแจ้ง คุ้มเจ้า
หลวงน่าน จังหวัดน่าน (หอคำ) เป็นอาคารทรงไทยผสมศิลปะตะวันตก แบบตรีมุข
2 ชั้น เป็นทรงของอาคารเครื่องก่อ หน้าบันประดับลวดลายปูนปั้น จากกรณี
ตัวอย่างที่กล่าวมานั้น อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการผสมผสานอิทธิพลตะวันตก
ทั้งเมืองแพร่และหัวเมืองอื่นของล้านนาได้ปรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและ
เลือกใช้องค์ประกอบบางส่วนตามความถนัดทางเชิงช่างในแต่ละพื้นที่ของ
ตนเอง ซึ่งทางเชียงใหม่นั้นจะมีความเข้มข้นทางอิทธิพลตะวันตกมากกว่า
เมืองแพร่ กล่าวคือมีการรับอิทธิพลตะวันตกจากต่างชาติโดยตรงด้วย ส่วน
คุ้มเจ้านายเมืองแพร่มีลักษณะคลี่คลายทางองค์ประกอบศิลปะตะวันตกและ
นำมาประยุกต์ใช้กับเรือนท้องถิ่นของเมืองแพร่

4. อิทธิพลรูปแบบเรือนไม้ประดับลายฉลุสู่กลุ่มเชื้อสายเจ้านาย เมืองแพร่ และรูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านเจ้านายระยะหลัง (ตั้งแต่ช่วงสมัยรัชกาลที่ 7 ลงมา)

จากการศึกษาความเป็นมาของอาคารและข้อมูลด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม
ยังพบความสัมพันธ์ของเรือนไม้บ้านเจ้านายในระยะหลังที่ว่าส่วนใหญ่เป็นบ้าน
ของผู้สืบทอดเชื้อสายมาจากเจ้านายหรือคหบดี มีลักษณะเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น
และลดทอนการสร้างด้วยไม้ประดับลายฉลุอย่างในสมัยก่อนหน้า (รัชกาลที่
5-6) แต่ยังคงปรากฏลักษณะที่แตกต่างจากเรือนประชาชนทั่วไปที่มีลักษณะ
แบบพื้นถิ่น เช่น การสร้างซุ้มประตูเป็นซุ้มโค้งคล้ายเกือกม้าของบ้านเลขที่ 8
ปัจจุบันเป็นร้านกาแฟ ซึ่งลูกหลานมีความตั้งใจที่จะอนุรักษ์สภาพเดิมไว้ให้มาก
ที่สุด¹⁹ และคุ้มคำลือ อำเภอมืองแพร่ จังหวัดแพร่ มีการฉลุลวดลายในส่วน
ของบริเวณเหนือช่องประตู เช่นการฉลุลายประแจจีน หรือการใช้วัสดุหินอ่อน
ในการก่อสร้าง ซึ่งเป็นการแสดงถึงฐานะของเจ้าของเรือน ลักษณะในข้างต้น
สะท้อนให้เห็นถึงความต่างของคุ้มหรือบ้านเจ้านายที่ยังคงสืบทอดลงมาถึง
รุ่นลูกหลาน โดยการแสดงออกผ่านทางลักษณะของอาคารและที่สำคัญ
ยังสะท้อนให้เห็นถึงรสนิยมของเจ้าของเรือนได้เป็นอย่างดี

รูปแบบสถาปัตยกรรมสถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร์นั้น เป็นอาคารที่ปลูกสร้างโดยกลุ่มบุคคลชนชั้นปกครอง คือ เจ้าหลวง เจ้านาย และเชื้อสายเจ้านาย รวมถึงขุนนางและคหบดีในช่วงหลัง คุ้มและเรือนเจ้านายแต่ละหลังจะมีความเกี่ยวข้องกันในฐานะเครือญาติ ทำให้เรือนไม้ประดับลายฉลุนี้มีรูปแบบที่คล้ายกัน สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาทั้งด้านรูปแบบและพื้นที่การใช้สอย หรืออาจใช้ช่างก่อสร้างที่เป็นชาวจีนและสลาพื้นเมืองกลุ่มเดียวกัน มีลักษณะที่โดดเด่น คือเป็นอาคารโครงสร้างไม้สองชั้น ประดับตกแต่งด้วยลวดลายไม้ฉลุ มีความอ่อนหวานตามลักษณะของเรือนไม้ประดับลายฉลุ ตามความนิยมในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เนื่องจากได้รับอิทธิพลของศิลปะตะวันตกผสมผสานกับสถาปัตยกรรมไทยจากกรุงเทพมหานคร ร่วมกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นล้านนา จากการศึกษาเรือนไม้ประดับลายฉลุที่พบในเมืองแพร์ทำให้มองเห็นภาพรวมของความสัมพันธ์และการรับส่งอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมผ่านบริบทด้านการเมืองและวัฒนธรรมจากกรุงเทพฯ สู่มืองแพร์ ความมั่งคั่งดังกล่าวดึงดูดให้เห็นผ่านงานสถาปัตยกรรมที่มีการผสมผสานความเป็นพื้นถิ่นล้านนาและอิทธิพลตะวันตกจากกรุงเทพฯ ได้อย่างลงตัว รวมถึงงานสถาปัตยกรรมรุ่นหลังที่ยังคงมีกลิ่นอายการประดับลวดลายไม้ฉลุ งานสถาปัตยกรรมเหล่านี้ยังคงหลงเหลือให้อนุชนรุ่นหลังได้สัมผัสถึงคุณค่าความสำคัญ และช่วยกันอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง สถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร์ โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยรามคำแหง ประจำปีงบประมาณ 2563 สัญญาเลขที่ 38/2563

Acknowledgment

This article is part of a research titled ‘The Architecture of Khum Chao Nai, the House of the City Governor, in Phrae Province’. The research is funded by the Research and Development Institute, Ramkhamhaeng University, in 2020 fiscal year, with the research contract number 38/2563.

Notes

1 Pussadee Tiptus and Manop Bongsadadt, **Băn nai Krung Thêp : rūpbăp kăn plianplăeng nai rôp sôngrôj pī (Phô.Sô. sôngphansâm rôjyisiphă thưng sôngphan hārôjyisiphă) [Houses in Bangkok: Characters and Changes During the Last 200 Years (1782 AD - 1982 A.D.)]** (Bangkok: The Research Project of Thai Art and Culture over 200 Years of the Rattanakosin Kingdom, Chulalongkorn University, 1982), 115.

2 Phuchai Kuamsap, **Lăimai chalu băp khanom pang khing suntharīyaphăp hăeng krung Rattanakōsin [Stick-style Fretwork: the Beauty of the Rattanakosin Period]** (Bangkok: Office of Archaeology, Fine Arts Department, 2017), 70-75.

3 Somchart Chungsirirak, **Sathāpattayakam băp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thưng Phô.Sô. sôngphansīrôjpăetsip [Western Architecture in Siam during the Reign of King Rama IV - 1937 A.D.]**, (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2010), 34-35.

4 Pirasri Povatong, **Chăng farang nai krung Sayām : ton phăndin Phraphutthačhaolūang [Europeans Builders in Siam: the Early Part of King Rama V’s Reign]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, 2005), 26, 56.

5 Nor Na Paknam [pseud.], **Băpphăen bānrŭan nai Sayām [Patterns of Traditional Houses in Siam]** (Bangkok: Muang Boran, 1988), 15.

6 Neoclassicism is an artistic style that emerged in the second half of the 18th century. This is inspired from the characteristics of Greco-Roman art but some intricate details are simplified. Characteristics of Neoclassicism include the symmetrical shape of a building, the use of Greek triangular pediments in front of the buildings, and the use of stucco cornices to decorate the doors and windows. For further details see Somchart Chungsirirak, **Sathāpattayakam băp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thưng Phô.Sô. sôngphansīrôjpăetsip**, 16-17.

7 The Active Generation of Phrae Family, “Khum čhaolūang mŭang Phră thanon Khum Dœm tambon Nai Wiang ‘Amphœ Mŭang čhangwat Phră [Khum Chao Luang, Khum Doem Alley, Tambon Nai Wiang, Mueang Phrae District, Phrae],” **Journal of Department of Public Works and Town & Country Planning** 45 (2015): 34.

8 After the widespread of Kalae houses, new local Lanna houses was a combination of vernacular architecture and the culture from outside Lanna. The Lanna craftsmen were influenced by the building techniques and tradition of the central region of Thailand from the reign of King Chulalongkorn (King Rama V). The exterior of these houses varies with the trend of the time. For further details see Channarong Srisuwan, **Rŭan Lăn nă læ lŭatlăi pradap ‘ăkhăn praphêt khum læ thīyŭ‘ăsai khanăt yai nai khêt phăk nŭa [Lanna Houses and Ornamental Works of Khum and Large Domestic Architecture in Northern Thailand]**, 2nd ed. (Chiang Mai: Lanna Architecture Center, Faculty of Architecture, Chiang Mai University, 2019), 36; Theerawut Klomkaew, “Năothăng kăn’anurak rŭan mai phŭn thin nai khêt thêtsabān mŭang Phră [A Conservation Guideline for Vernacular Wooden House in Phrae Municipality Area],” (Master’s Thesis, Chiang Mai University, 2009), 57-58.

9 Veera Star, Owner of Khum Wichai Racha, Interview, November 25, 2020.

10 Kanchana Laotrakul, Owner of Khum Wong Phra Thang, Interview, November 22, 2020.

11 A group of houses in Phayao Province which are similar in architectural style, layout, and decoration consists of Ban Sutthaphakti (in front of Kwan Phayao, Mueang District), Ban Sutthaphakti (pink house, Mueang District), the old house in Chai Kwan Hotel which is now renovated as a café and hotel (Mueang District), Ban Phisitkul (Mueang District), and Ban Suphakarnkamjorn (Chiang Kham District). The two Sutthaphakti houses were the works of Luang Sri Nakaranukun who worked in government services in Phayao Province. He befriended Luang Phisit Kaiyakorn, a wealthy person who migrated from China and operated a tavern in Kwan Phayao, and Phra Supakarnkamjorn, the Chiang Kham District Chief at the time. That is why the houses have similar design and construction techniques. Moreover, they employed the same group of construction workers.

12 Narit Wattanaphu, **Lūatlāi chalu [Fretwork]** (Bangkok: Mitsumphan Printing Company Limited, 2011), 43-46.

13 Kanchana Laotrakul, Interview, November 22, 2020.

14 Sarun Srithawatpong, “Rūpbăep sathāpattayakam Lān nā khanom pang khing : Khum Wong Buri Changwat Phrăe [Lanna stick Style Architecture Case Study of Khum Wongburi House, Phrae Province],” (Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 2017), 75-76.

15 Mom Rajawong Naengnoi Suksri, Napit Krittikakul and Darunee Kaewmuang, **Phra rât cha wang læ wang nai Krung Thêp (Phộ.Sộ. sộngphansām rộiyisiphā thưng sộngphanhārộiyisiphā) [Palaces and Royal Residences in Bangkok (1782 A.D.-1982 A.D.)]** (Bangkok: The Research Project of Thai Art and Culture over 200 Years of the Rattanakosin Kingdom, Chulalongkorn University, 1982), 180.

16 Ibid., 212-213.

17 Phuchai Kuamsap, **Lāimai chalu băep khanom pang khing sunthariyaphăp hăng krung Rattanakōsin**, 11-16.

18 Nopporn Hatta, **Khum čhaonāi Lān nā [Houses of the Lanna City Governors]** (Bangkok: Wanchana, 2002), 36-39.

19 Kittirat Thavorn, Owner of House No.8, Interview, November 23, 2020.

Bibliography

Channarong Srisuwan. **Rūan Lān nā læ lūatlāl pradap ‘ăkhăn praphêth khum læ thīyũ’āsai khanât yai nai khêt phāk nũa [Lanna Houses and Ornamental Works of Khum and Large Domes tic Architecture in Northern Thailand]**. 2nd ed. Chiang Mai: Lanna Architecture Center, Faculty of Architecture, Chiang Mai University, 2019.

Kanchana Laotrakul, Owner of Khum Wong Phra Thang. Interview, November 22, 2020.

Kittirat Thavorn, Owner of House No. 8. Interview, November 23, 2020.

Naengnoi Suksri, MR., Napit Krittikakul and Darunee Kaewmuang. **Phra rât cha wang læ wang nai Krung Thêp (Phộ.Sộ. sộngphansām rộiyisiphā thưng sộngphanhārộiyisiphā) [Palaces and Royal Residences in Bangkok (1782 A.D.-1982 A.D.)]**. Bangkok: The Research Project of Thai Art and Culture over 200 Years of the Rattanakosin Kingdom, Chulalongkorn University, 1982.

Narit Wattanaphu. **Lūatlāi chalu [Fretwork]**. Bangkok: Mitsumphan Printing Company Limited, 2011.

Nopporn Hatta. **Khum čhaonāi Lān nā [Houses of the Lanna City Governors]**. Bangkok: Wanchana, 2002.

Nor Na Paknam [pseud.]. **Băepphăen bānrũa nai Sayām [Patterns of Traditional Houses in Siam]**. Bangkok: Muang Boran, 1988.

Phuchai Kuamsap. **Lāimai chalu băep khanom pang khing sunthariyaphăp hăng krung Rattanakōsin [Stick-style Fretwork: the Beauty of the Rattanakosin Period]**. Bangkok: Office of Archaeology, Fine Arts Department, 2017.

Pirasri Povatong. **Chăng farang nai krung Sayām : ton phăendin Phraphutthačhaolūang [European Builders in Siam: the Early Part of King Rama V’s Reign]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, 2005.

Pussadee Tiptus and Manop Bongsadadt. **Băn nai Krung Thêp : rūpbăep kăn plīanplăeng nai rộp sộngrội pī (Phộ.Sộ. sộngphansām rộiyisiphā thưng sộngphanhārộiyisiphā) [Houses in Bangkok: Characters and Changes During the Last 200 Years (1782 A.D. - 1982 A.D.)]**. Bangkok: The Research Project of Thai Art and Culture over 200 Years of the Rattanakosin Kingdom, Chulalongkorn University, 1982.

Sarun Srithawatpong. “Rūpbăep sathāpattayakam Lān nā khanom pang khing : Khum Wong Buri Changwat Phrăe [Lanna Stick Style Architecture Case Study of Khum Wongburi House, Phrae Province].” Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 2017.

Somchart Chungsiriarak. **Sathāpattayakam băep tawantok nai Sayām samai ratchakăn thī sī thưng Phộ.Sộ. sộngphansirộipăetsip [Western Architecture in Siam during the Reign of King Rama IV - 1937 A.D.]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2010.

Sompit Kattiyawara, Owner of Ban Khattiyawara. Interview, November 23, 2020.

The Active Generation of Phrae Family. “Khum čhaolūang mữang Phrăe thanon Khum Dõem tambon Nai Wiang ‘Amphố Mữang changwat Phrăe [Khum Chao Luang, Khum Doem Alley, Tambon Nai Wiang, Mueang Phrae District, Phrae].” **Journal of Department of Public Works and Town & Country Planning** 45 (2015): 33-36.

Theerawut Klomkaew. “Năothăng kăn’anurak rũa mai phữn thin nai khêt thệtsabăn mữang Phrăe [A Conservation Guideline for Vernacular Wooden House in Phrae Municipality Area].” Master’s Thesis, Chiang Mai University, 2009.

Veera Star, Owner of Khum Wichai Racha. Interview, November 25, 2020.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 2-1 Khum Chao Luang Museum

Fig. 14 Chanasorn Bunchamnong, **Luang Sri Nakaranukun’s Residence**, Accessed November 11, 2022. Available from <https://asaconservationaward.com/index.php/2016-06-13-15-22-54/home2556/322-luang-sri-nakaranukun-s-residence>

สถานภาพผลงานวิชาการการศึกษาสึมน้ำ (อุโบสถน้ำ) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

The Status of Academic Output in the Isan Water Sim (Northeastern Buddhist Ordination Hall) in the Northeastern Region of Thailand

อมฤต หมวดทอง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150 ประเทศไทย

Amarit Muadthong

Faculty of Architecture, Urban Planning and Creative Arts, Mahasarakham University, Mahasarakham, 44150, Thailand

amarit.m@msu.ac.th

Received 12 - 03 - 2023
Revised 07 - 11 - 2023
Accepted 18 - 11 - 2023

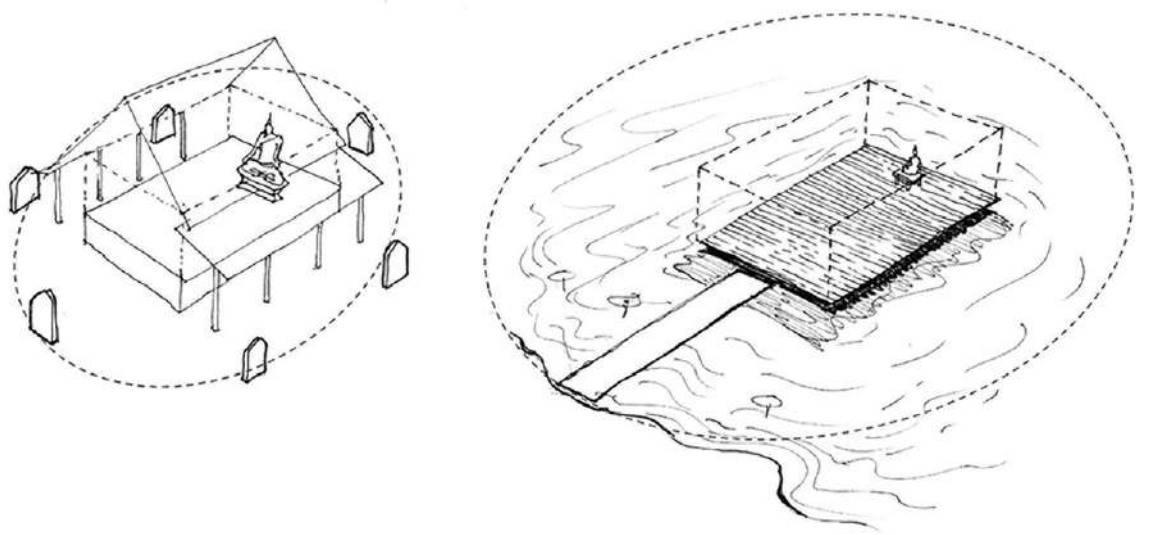
บทคัดย่อ

สถานภาพงานศึกษาเรื่องสึมน้ำ (อุโบสถน้ำ) ภาคอีสานจากที่มีการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ถึง พ.ศ. 2562 ใช้วิธีการศึกษาด้วยการรวบรวมเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย บทความวิชาการ และการออกสำรวจภาคสนาม เพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์จากการตั้งคำถามของผู้วิจัยถึงความเกี่ยวข้องของสึมน้ำในบริบทอื่น ๆ ที่ยังเป็นช่องว่างทางการศึกษานอกเหนือจากประเด็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรม

ผลการศึกษาพบว่าสึมน้ำ คือ พื้นที่ทำสังฆกรรมสงฆ์ที่มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่โดยใช้น้ำกำหนดเขตสังฆกรรม พบสถานภาพทางความรู้เรื่องสึมน้ำไม่เพียงแต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย แต่ยังมีพบมากที่แถบภาคเหนือของประเทศไทยและบางส่วนในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่พบคติการใช้น้ำเป็นเครื่องหมายกำหนดขอบเขตพื้นที่ทำสังฆกรรม ทั้งในรูปแบบแพลิมน้ำและอาคารปลูกสร้างกลางน้ำ ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จากกรณีศึกษา พบประเด็นเกี่ยวกับ 1) คติและแนวคิดการออกแบบเกี่ยวกับการใช้ “น้ำ” เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้ว่าวัดบางแห่งจะมีการก่อสร้างสิมบกถาวรแล้วก็ตาม 2) ตำแหน่งที่ตั้งเป็นไปตามข้อกำหนดในพระวินัย และสภาพภูมิศาสตร์พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นที่ราบลุ่ม โนน ดอน และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ 3) รูปแบบสถาปัตยกรรมสึมน้ำ แบ่งออกเป็น 3.1 แพลิมน้ำแบบชั่วคราวโดยมักก่อสร้างในสถานที่ห่างไกล และยังไม่พร้อมต่อการสร้างสิมบกถาวร 3.2 แบบอาคารปลูกขึ้นกลางน้ำ แบ่งเป็น 1. แบบโครงสร้างไม้ถาวรที่สร้างไว้สำหรับการอุปสมบท แล้วทำการรื้อถอนภายหลังจากความต้องการสร้างสิมบกถาวร 2. แบบโครงสร้างไม้ถาวร และ 3. แบบคอนกรีตเสริมเหล็ก ที่ยังคงใช้งานอยู่จนถึงปัจจุบัน การสร้างสึมน้ำเป็นที่นิยมในช่วงแรกเริ่มสำหรับประกอบการทำสังฆกรรมต่าง ๆ แต่ภายหลัง พ.ศ. 2500 สึมน้ำได้ถูกปล่อยทิ้งร้างและรื้อถอนจนมีจำนวนลดลง หรือถูกแทนที่ด้วยสิมบกแบบถาวรโดยมักเกิดขึ้นในกลุ่มวัดสายมหานิกาย แต่การคงอยู่ของสึมน้ำแบบโครงสร้างไม้และแบบคอนกรีตเสริมเหล็กมีในกลุ่มพระธรรมยุติกนิกายที่สืบทอดตามแนวทางครูอาจารย์เพื่อเป็นอนุสรณ์ความทรงจำ

ลายเส้นแสดงการปิดล้อมพื้นที่สังฆกรรมของสิมบกที่ใช้ใบเสมา กับสึมน้ำที่ใช้พื้นผิวน้ำกำหนดขอบเขตปิดล้อม และออกแบบให้แยกขาดออกจากฝั่งกับสะพานตามคติการออกแบบ

Illustrations showing the sacred area of land Sim marked by boundary stones while that of water Sim marked by water and separated from the land and bridge

นอกจากนี้ มุมมองของผู้วิจัยต่อสืมน้ำและบริบทแวดล้อมมีความเห็นว่าสืมน้ำยังมีคุณค่าด้านความงามที่เรียบง่าย มีรูปแบบก่อสร้างตามการใช้งาน และยังคงกลมกลืนไปกับภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ ได้แก่ พืชพันธุ์และแหล่งน้ำในท้องถิ่น ตามแนวทางของพระวัดป่าที่มุ่งเน้นเรื่องความสมถะซึ่งส่งผลให้การทำความเข้าใจคุณค่าของสืมน้ำควรศึกษาเป็นแบบองค์รวมที่มองสถาปัตยกรรมร่วมกับภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม คติ และแนวความคิด ไม่ควรศึกษาเพียงแค่กายภาพของสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว

คำสำคัญ: สืมน้ำ, สิมอีสาน, พื้นที่สังฆกรรมสงฆ์, สภาพแวดล้อม

Abstract

This study collected directly related academic materials studied from 1987 – 2019 A.D., from books, research papers, academic articles and case study in field work surveys then analyzed and synthesized the contexts of water Sim (ordinary hall) apart from architectural forms.

It was found that water Sim was used for Buddhist rituals, especially ordination ceremony, with water as the boundary. Water Sim has not only been found in the Northeast of Thailand, but also in the North, and in Lao PDR, where temporary rafts and buildings on water were also found. For the Northeast of Thailand, it was found that 1) water was the main aspect for design concept which portrayed purity and holiness; however, land Sim has already replaced water Sim; 2) the location of Sim was based on Buddhist disciplines and geographical aspects in the Northeast of Thailand, where plateaus and small hills were generally found; and 3) the design can be categorized into 3.1 temporary raft, constructed in remote areas when land Sim was not yet ready for permanent construction; and 3.2 Sim in the pond or swamp, comprising 1.) the wooden one used for ordination ceremony and later removed; 2.) the wooden one for permanent use; and 3.) the concrete one which has still been in use. In the beginning, water Sim was constructed for Buddhism rituals, especially ordination ceremony; however, after 1957 A.D., water Sim was abandoned and replaced by permanent land Sim, this was accepted by the Mahanikaya group, while water Sim was still preferred by Dhammayuttikanikaya group.

It was also found that water Sim was simple and compatible with the natural landscapes, surroundings, plantation and water resources as well as how the monks of Dhammayuttikanikaya should behave. The value of water Sim should be considered a holistic approach, not only architectural features which should be focused, but also geographical environment, concepts and design.

Keywords: Water Sim, Isan Sim, Sangha’s Area for Buddhist Rituals, Environment

1. บทนำ

สิมกร่อนเสียงมาจากสืมา หมายถึงขอบเขตพื้นที่ทำสังฆกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การลงอุโบสถหรือสวดปาฏิโมกข์ การอุปสมบทแบ่งกว้างๆได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ “สิมบก” และ “สืมน้ำ” ในส่วนสืมน้ำมักสร้างในพื้นที่ห่างไกล ก่อสร้างเป็นการชั่วคราว โดยใช้น่านน้ำกำหนดเขตสังฆกรรม ได้แก่ แม่น้ำ สระ ทะเล โดยห่างจากขอบแผ่นดินหรือตลิ่งประมาณช่วงระยะกวักน้ำไปถึง มีการสร้างเป็นแพ หรือเป็นโรงเรือนถาวรด้วยรูปแบบเรียบง่ายเน้นการใช้งานตามพระวินัยเป็นหลัก¹

จากการทบทวนเอกสารทางวิชาการพบงานศึกษาเรื่อง สืมน้ำหรืออุโบสถน้ำ มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับสิมบก โดยถูกศึกษารวมกับสิมบกในงานวิชาการ รุนบุกเบิก ได้แก่ **สิมพื้นดินอีสานตอนกลาง** ในงานศึกษาของสุวิทย์ จิระมณี พ.ศ. 2533 และพ.ศ. 2545 และ **สิมอีสาน** โดย วิโรฒ ศรีสุโร พ.ศ. 2536 ได้กล่าวถึงสิมบกเป็นส่วนหลักพร้อมด้วยกรณีศึกษาต่าง ๆ และได้กล่าวถึงสืมน้ำเป็นเพียงส่วนรองซึ่งมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงคติความหมายของการออกแบบเท่านั้น แต่ไม่ได้มีการศึกษาทางสถาปัตยกรรมอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงรวบรวมเอกสารงานวิชาการเกี่ยวกับสิมบกและสืมน้ำ นับแต่แรกเริ่ม พ.ศ. 2533-2560 เพื่อทำการเปรียบเทียบ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สิมบก กลุ่มงานศึกษาแรกเริ่ม ได้แก่ 1) **บทความ เรื่อง “สิมอีสาน”** โดย ไพโรจน์ สโมสร พ.ศ. 2530 2) **บทความ เรื่อง “สถาปัตยกรรมในอีสาน”** โดย ธิติ เองรัมย์ พ.ศ. 2530 3) **บทความ เรื่อง “สมถะสถาปัตยกรรม”** โดย วิโรฒ ศรีสุโร พ.ศ. 2530 4) **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน** โดย ไพโรจน์ สโมสร พ.ศ. 2532 5) **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง “สิมพื้นดินอีสาน**

ตอนกลาง” โดย สุวิทย์ จิระมณี พ.ศ. 2533 6) **ลิมอีสาน** โดย วิโรฒ ศรีสุโร พ.ศ. 2536 7) **หลากหลายมรดกมรดกอีสาน** โดย วิโรฒ ศรีสุโร พ.ศ. 2540 กลุ่มงานศึกษาช่วงถัดมา ได้แก่ 8) **บทความ เรื่อง “ลิมอีสานตอนบน”** โดย วสันต์ ยอดธิม พ.ศ. 2544 9) **ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว** โดย สุวิทย์ จิระมณี พ.ศ. 2545 10) **ลิมอีสานจากวาทกรรมถึงบทวิเคราะห์** โดย ไรพัตย์ ภูชีสส์ชากรณ พ.ศ. 2554 11) **ลิมญวน** โดย ชวลิต อธิปัตย์กุล พ.ศ. 2558 12) **ลิมอีสานร่วมสมัย** โดย ตี๊ก แสนบุญ พ.ศ. 2559 13) **บทความ เรื่อง “ลิมกับภวชนาบาย”** โดยสมบัติ ประจัญสานต์ พ.ศ. 2559 14) **ลิมกับสุนทรียศาสตร์เรื่องแสง** โดย ศุภโชค สนธิไชย พ.ศ. 2562 รวม 14 รายการ

ลิมน้ำ การศึกษาเรื่องลิมน้ำมักถูกอธิบายรวมอยู่ในการศึกษาลิมบก มีเพียงงานศึกษาเรื่อง **ลิมน้ำ (อุบาสถนน้ำ) สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาอีสาน** โดย อมฤต หมดทอง พ.ศ. 2555 ที่ได้กล่าวถึงลิมน้ำเป็นกรณีเฉพาะเจาะจง โดยอธิบายรูปแบบสถาปัตยกรรมและประวัติความเป็นมาของลิมน้ำอย่างละเอียด

จากการสำรวจภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันมีลิมน้ำอยู่จำนวนน้อยหากเทียบกับจำนวนของลิมบก ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าว วิโรฒ ศรีสุโร ให้ความเห็นว่าสาเหตุที่ลิมน้ำภาคอีสานมีจำนวนน้อย เนื่องจากเป็นอาคารที่สร้างชั่วคราวเมื่อวัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา จึงเลิกใช้งานและรื้อถอนไป และทำการสร้างลิมแบบถาวรต่อมา² ทั้งนี้ การลงพื้นที่ตรวจสอบกรณีศึกษาที่ได้จากการทบทวนเอกสาร พบลิมน้ำที่ยังมีการใช้งานอยู่ 3 แห่ง และเป็นวัดธรรมยุติกนิกาย ได้แก่ 1. วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 2. วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร 3. วัดป่าคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

ข้อสังเกตจากการทบทวนเอกสารเบื้องต้นพบว่า

1. สถานภาพความรู้ด้านลิมน้ำอีสานพบว่า มีจำนวนน้อยหากเปรียบเทียบกับลิมบก โดยยังไม่ได้ถูกรวบรวมและจัดระบบตามหลักวิชาการ อีกทั้งมีเนื้อหาไม่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่เป็นคำอธิบายด้านกายภาพทางสถาปัตยกรรม
2. พบข้อสังเกตถึงการคงอยู่ของลิมน้ำที่ยังคงใช้ทำสังฆกรรมในภาคอีสานจะอยู่ในวัดธรรมยุติกนิกาย

จากงานศึกษาที่มีอยู่น้อยและข้อสังเกตทางวิชาการทำให้มีความจำเป็นในการศึกษาประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมลิมน้ำ (อุบาสถน้ำ) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จากนั้นนำมาวิเคราะห์ ทบทวนความรู้ทางสถาปัตยกรรมในแง่ของคติรูปแบบสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นห่องค์ความรู้ มุมมองทางวิชาการที่ต่างออกไป และทิศทางการออกแบบสถาปัตยกรรมอีสานประเภทลิมน้ำ

2. วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของลิมน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
2. เพื่อสรุปวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรมลิมน้ำที่ปรากฏในเอกสารงานศึกษา และค้นหาข้อสังเกตทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

3. กรอบคิดทฤษฎีและวิธีการศึกษา

ศึกษาด้วยกรอบคิดแบบสหวิทยาการในมุมมององค์รวมตามหลักทฤษฎีสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่นำศาสตร์ต่าง ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์กับบริบททางการเมืองที่เกี่ยวข้อง และภูมิศาสตร์ที่ตั้ง นำมาอธิบายลิมน้ำซึ่งเป็นการขยายผลการศึกษามากไปกว่าอดีตที่ผ่านมาที่มักศึกษาลิมน้ำเพียงรูปแบบสถาปัตยกรรม

วิธีการศึกษาใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ด้วยการสืบค้นเอกสารเป็นหลัก และการศึกษาภาคสนามเป็นส่วนรอง โดยกำหนดพื้นที่กรณีศึกษาจากการทบทวนเอกสาร และลงภาคสนามเพื่อตรวจสอบสถานภาพการใช้งานของลิมน้ำ ทำการสำรวจจริงวัด และถ่ายภาพลิมน้ำสภาพปัจจุบันเพื่อตั้งข้อสังเกตทั้งตัวอาคารและบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ จากการศึกษาภาคเอกสารประเภทต่างๆ ได้แก่ 1. งานวิจัย 2. บทความทางวิชาการ 3. เอกสารของชุมชนสามารถจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

1. บริบทของพุทธศาสนาในประเทศไทยที่ส่งผลต่อคณะสงฆ์ในอีสาน

- 1) **ประวัติศาสตร์อีสาน พ.ศ. 2322-2488** โดย สุวิทย์ ธีรศาศวัต พ.ศ. 2557
- 2) **การเมืองสองฝั่งโขง** โดย ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ พ.ศ. 2546
- 3) **คณะสงฆ์กับองค์เจ้าในการปฏิรูปหัวเมืองอีสานผ่านกลไกอำนาจรัฐ** โดย ธีรพงษ์ มีไธสงษ์ พ.ศ. 2560
- 4) **ความทรงจำต่อพระสายหลวงปู่่มั่นยุคเบิก** โดย ภักระไมตรีรัตน์ และทรงยศ วีระทวีมาศ พ.ศ. 2562 และเอกสารเกี่ยวกับคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายอีสาน ได้แก่
- 5) **อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร** พ.ศ. 2521
- 6) **หนังสือที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงสรีระสังขาร พระโสภณวิสุทธิคุณ (หลวงปู่บุญเพ็ง กบฺปโก)** พ.ศ. 2560

2. การออกแบบลิมน้ำตามพระวินัย

- 1) **วินัยมุข เล่ม 3 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส** พ.ศ. 2553
- 2) **สีมากดา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม** พ.ศ. 2540

3. ลิมน้ำจากเอกสารและงานศึกษาในอีสาน

- 1) **ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว** โดย สุวิทย์ จิระมณี พ.ศ. 2545
- 2) **ลิมอีสาน** โดย วิโรฒ ศรีสุโร พ.ศ. 2536
- 3) **ลิมน้ำ (อุโบสถบนน้ำ) สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาอีสาน** โดย อมฤต หมดทอง พ.ศ. 2555

4. เอกสารของชุมชน

พบจำนวน 1 ชิ้น **หนังสือประวัติไทบ้านคำหว่า** โดย เคนสิงห์ รongไชย และพิศดา จำพล ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้านคำหว่า ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งลิมน้ำวัดป่ากุดหว้า อำเภอภูผามาศ จังหวัดบึงกาฬ

การตั้งข้อสังเกตภายหลังจากการจัดหมวดหมู่และจำแนกข้อมูลที่ได้จากการทบทวนเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับลิมน้ำ ผนวกกับกรอบคิดตามหลักทฤษฎีสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง ทำให้เกิดการขยายผลการศึกษาภายใต้โครงสร้างเนื้อหาของบทความดังประเด็นต่อไปนี้

1. บริบทด้านสังคมการเมืองในประเทศไทยที่ส่งผลต่อคณะสงฆ์ในอีสาน
2. คติและแนวคิดการออกแบบลิมน้ำ
3. ลิมน้ำจากกรณีศึกษาที่ได้จากการทบทวนเอกสาร
4. ข้อสังเกตและมุมมองทางวิชาการของลิมน้ำอีสาน

4. อภิปรายผล

4.1 บริบทของพุทธศาสนาในประเทศไทยที่ส่งผลต่อคณะสงฆ์ในภาคอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยพื้นที่ส่วนใหญ่จะมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงแบบลูกคลื่น สูง ๆ ต่ำ ๆ โดยทั่วไปจะเป็น เนิน โนน ดอน โคน หรือ มอ สลับกับแหล่งน้ำ ด้วยความหลากหลายของทรัพยากรทางธรรมชาติ อาทิ เหล็ก เกลือ สัตว์ และพืชพันธุ์ทำให้พบร่องรอยหลักฐานที่นำมาสู่การสันนิษฐานถึงการตั้งถิ่นฐาน และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องในอีสาน ได้แก่ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่พบภาพเขียนสีผนังถ้ำ แหล่งพิธีกรรม เช่น เพิงผา ลานกว้างมีหินตั้งปักล้อมรอบที่สันนิษฐานว่าเป็นเขตพิธีกรรม จนมาถึงยุคประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามาเผยแพร่และกระจายอยู่ในภาคอีสาน และการเข้ามาของวัฒนธรรมขอมจากกัมพูชา อีกทั้งวัฒนธรรมล้านช้างซึ่งมีกลุ่มผู้คนส่วนใหญ่เคลื่อนตัวจากเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาสัก จากนั้นในช่วงถัดมาจึงมีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยญ้อไทยดำผู้ไทยจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมายังภาคอีสาน ซึ่งวัฒนธรรมล้านช้างจะมีส่วนสำคัญต่อรูปแบบพุทธศาสนาและศาสนสถานในอีสานต่อเนื่องจากวัฒนธรรมทวารวดีที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอยู่ก่อนแล้ว ดังปรากฏหลักฐานจำนวนมาก อาทิ ใบเสมาหินทราย พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปนอน จนกระทั่งภาคอีสานถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยที่มีคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย

ทั้งนี้ เนื้อหาในกรณีศึกษาลิมน้ำอีสานที่ได้จากการทบทวนเอกสารทางวิชาการ และยังคงมีการใช้ทำสังฆกรรมนั้น ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับวัดสายธรรมยุติกนิกาย งานศึกษาพระสงฆ์กับอำนาจรัฐไทย กรณีศึกษาธรรมยุติกนิกายในภาคอีสานของธีรพงษ์ มีไธสงษ์³ได้แสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายกับบทบาทในการเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคอีสาน ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่อาจส่งผลต่อการทำความเข้าใจลิมน้ำในบริบททางสังคมดังต่อไปนี้

1. การเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายในภาคอีสานเมื่อพระวชิรญาณภิกขุ ตั้งคณะสงฆ์ขึ้นในการเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคอีสาน โดยมีพระสงฆ์ที่เป็นคนอีสานได้แก่ พระอาจารย์ดี (พนฺธฺโล ตฺ) พระอาจารย์ม้าว (เทวธมฺมี ม้าว) และพระพรหมมุนี (ติสฺโส อ้วน) ที่ได้รับการศึกษาจากส่วนกลาง จากนั้นจึงเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่เมืองอุบลราชธานี และสร้างวัดสุปฏิญนารามวรวิหารเป็นวัดธรรมยุตแห่งแรก

2. การเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคอีสานได้รับการสนับสนุนพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จากรัชกาลที่ 3 อีกทั้งให้อำนาจตามกฎหมาย ในรัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายปฏิรูปหัวเมืองอีสานเนื่องจากมีเหตุการณ์ล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

3. บทบาทสำคัญต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาในอีสานมีประเด็นโดดเด่น 4 ด้าน คือ การศึกษา การศาสนา การสังคม เศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงสังคมอีสาน ด้วยต้องการให้คนอีสานมีวัฒนธรรมแบบไทยส่วนกลาง ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย

4.2 คติและแนวคิดการออกแบบลิมน้ำ

“น้ำ” เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของผู้คนในพื้นที่ทั่วโลก รวมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนชาวอีสานและลุ่มน้ำโขงล้วนมีรากเกี่ยวกับวัฒนธรรมเกษตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ จากหลักฐานทางมรดกวัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงความสามารถจัดการน้ำ การสร้างคูเมือง การออกแบบสร้างพื้นที่ปิดล้อมด้วยน้ำ⁴ การจัดการน้ำจึงเป็นทักษะที่คุ้นเคยของผู้คน และสามารถนำไปปรับใช้ออกแบบจัดการพื้นที่สร้างสิ่งก่อสร้างทั้งด้านที่อยู่อาศัยและอาคารทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ลิมน้ำหรืออุโบสถน้ำที่ปรากฏในประเทศไทย

ลิมน้ำเป็นอาคารที่ใช้ประกอบสังฆกรรมในอุทกกุขเขปสีมาซึ่งจัดอยู่ในอุปัฏฐสีมา มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่โดยใช้น้ำแบ่งออกเป็นสามประเภทได้แก่ 1. นที แม่น้ำ 2. สมุทร ทะเล 3. ชตสระ ได้แก่ บึง หนอง และทะเลสาบ ที่มีน้ำขังอันเป็นเองโดยธรรมชาติ⁵ กำหนดเขตโดยอาศัยระยะชั่ววึกน้ำสาตจกริมฝั่งน้ำแห่งคนมีอายุและกำลังปานกลางถือเป็นระยะใกล้ที่สุดจากริมฝั่งน้ำที่กำหนดเป็นแนวเขตชุมนุมสังฆกรรม

ลิมน้ำในอีสานส่วนใหญ่ใช้สอยเกี่ยวกับการอุปสมบท โดยมีคติความเชื่อว่าน้ำเกี่ยวข้องกับความบริสุทธิ์และความเจริญรุ่งเรืองในเพศบรรพชิตตามคติความเชื่อชาวไทยเชื้อสายลาวที่สืบทอดกันมา ยกตัวอย่างในกรณีวัดสุปฏิญนาราม สมัยสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ มักจะทำสังฆกรรมในแพน้ำทั้งที่มีลิมบกอยู่แล้วก็ตาม⁶ คติดังกล่าวสอดคล้องกับลิมน้ำที่พบมากในวัฒนธรรมล้านนาหรือในภาคเหนือของประเทศไทย เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-26 รวมถึงส่วนหนึ่งของเมืองเชียงตุง รัฐฉาน สหภาพเมียนมา และเมืองเงิน แขวงไชบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มักใช้ทำพิธีอุปสมบท ทำเป็นแพแบบชั่วคราวหรืออาคารในสระน้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือคนช่วยกันขุดขึ้น⁷ อีกทั้งมีความเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าลิมบก ตามคติแบบแผนลังกาสิงหลภิกขุ⁸

ตำแหน่งที่ตั้งลิมน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนหนึ่งพบในแม่น้ำ แต่ส่วนใหญ่แล้วพบมากในชตสระที่น้ำขังตามธรรมชาติในลักษณะของ หนอง บึง กุด⁹ ซึ่งสอดคล้องตามพระวินัยเรื่องอุทกกุขเขปสีมา อีกทั้งสถานที่ของลิมน้ำเหล่านี้ยังเป็นชื่อเรียกสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นนั้นอีกด้วย เช่น หนองลิม บึงลิม กุดลิม เป็นต้น¹⁰

4.3 ลิมน้ำอีสานจากกรณีศึกษา

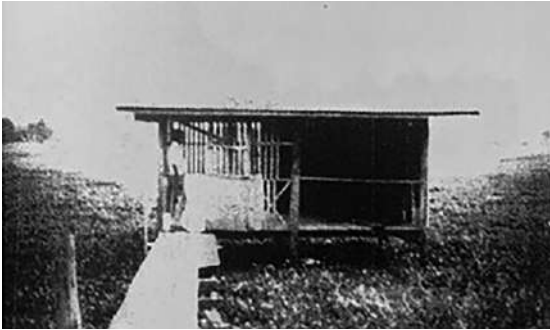
อภิปรายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ สถานที่ตั้ง คติ แนวคิดการออกแบบรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการใช้พื้นที่ทำสังฆกรรม

1. งานศึกษา **ศิลปสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว** โดย สุวิทย์ จิระมณี¹¹ มีกรณีศึกษาอาคารลิมน้ำจำนวน 4 แห่ง ล้วนแต่เป็นวัดสายมหานิกาย ได้แก่ 1. วัดกลาง ตำบลหนองแสง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม (Fig. 1-1) 2. วัดกุดเป่ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (Fig. 1-2) 3. วัดไคร่นุ่น อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม (Fig. 1-3) 4. วัดหนองกุง อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ (Fig. 1-4) โดยชุมชนทั้ง 4 แห่งเป็นกลุ่มสายวัฒนธรรมล้านช้างจากเวียงจันทน์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ที่กระจายตัวไปตั้งถิ่นฐานยังพื้นที่ลุ่มแม่น้ำชีที่เมืองทุ่งหรือพื้นที่ในอำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน ซึ่งต่อมาได้เคลื่อนย้ายไปตั้งเมืองมหาสารคาม เมืองกาฬสินธุ์ เกิดเป็นชุมชนบ้านเรือนและมีการสร้างวัด

พื้นที่ดังกล่าวพบลิมน้ำที่ปลูกสร้างในหนองน้ำและกุด โดยออกแบบพื้นที่เน้นประโยชน์ใช้สอยในการทำสังฆกรรมเป็นหลัก โครงสร้างใช้วัสดุไม้ทั้งหมดในส่วนเครื่องบนหลังคาหลังกะสีโดยไม่มีรายละเอียดทางศิลปกรรมประดับตกแต่งนอกจากนั้นแล้วลิมน้ำทุกหลังได้ถูกปล่อยทิ้งร้างทรุดโทรมผุพังไปตามกาลเวลา จนกระทั่งได้มีการสร้างลิมบกถาวร¹²

ภาพ 1-1 / Fig 1-1

ภาพ 1-2 / Fig 1-2

ภาพ 1-3 / Fig 1-3

ภาพ 1-4 / Fig 1-4

ภาพ 1
ลิมน้ำโครงสร้างไม้
กิ่งชั่วคราว

ภาพ 1-1 วัดกลาง
ต.หนองแสง อ.วาปีปทุม
จ.มหาสารคาม
ภาพ 1-2 วัดกุดเป่ง อ.เมือง
จ.มหาสารคาม

ภาพ 1-3 วัดไคร่นุ่น
อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
ภาพ 1-4 วัดหนองกุง
อ.สมเด็จ จ.กาฬสินธุ์

Fig 1
Picture of water Sim,
semi-permanent structure

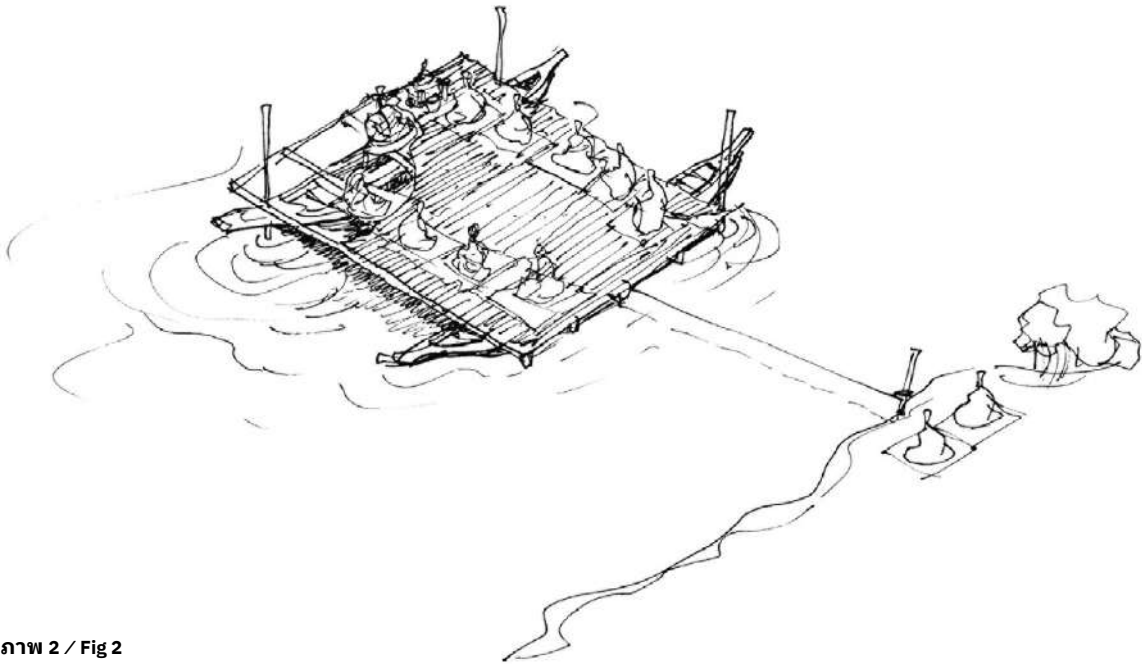
Fig 1-1 Wat Klang, Nong
Saeng, Wapi Pathum
District, Maha Sarakham
Province.
Fig 1-2 Wat Kut Peng,
Muang District, Maha
Sarakham Province.
Fig 1-3 Wat Khrainun,
Kantharawichai District,
Maha Sarakham Province.
Fig 1-4 Wat Nong Kung,
Somdet District, Kalasin
Province.

2. งานศึกษา **ลิมอีสาน** โดย วิโรฒ ศรีสุโร¹³ มีกรณีศึกษาลิมน้ำจำนวน 3 แห่ง โดยเป็นวัดสายธรรมยุติกนิกายทั้งสามแห่ง อาคารลิมน้ำมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมและวัสดุโครงสร้างแตกต่างกัน ได้แก่ 1. แพลลิมน้ำหนองสามผง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดนครพนม เป็นแพลอยลอยน้ำที่ผูกเชือกยึดเข้ากับฝั่ง 2. ลิมน้ำวัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นอาคารโครงสร้างไม้ และ 3. วัดป่าอุดมสมพร อำเภอรอนนาค จังหวัดสกลนคร เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ลิมน้ำรูปแบบแพ เป็นการนำเรือสองลำทำเป็นโป๊ะหรือแพ โดยผูกเข้าหากัน ปูพื้นไม้ ไม่มีการมุงหลังคา เป็นเหตุการณ์ทำสังฆกรรมของพระธรรมยุติกนิกายสายพระอาจารย์ฝั้นที่หนองสามผง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดนครพนม (Fig. 2) แสดงให้เห็นว่าอยู่ในเขตห่างไกลไม่สามารถหาลิมบกที่ถูกต้องตามพระวินัยได้¹⁴

ภาพ 2
ลายเส้นจำลองเหตุการณ์
ทำสังฆกรรม หนองสามผง
อำเภอสหัสขันธ์
จังหวัดนครพนม

Fig 2
Illustration of
Dhammayuttikanikaya
monks engaging in rituals
at Sam Phong Swamp,
Si Songkhrum District,
Nakhon Phanom Province

ภาพ 2 / Fig 2

2) สิมน้ำแบบโครงสร้างไม้ กรณีศึกษาวัดป่ากุดหว้า อำเภอ กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (Fig. 3-4) เป็นวัดสายธรรมยุติกนิกาย ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นชาวผู้ไทยที่เคลื่อนย้ายมาจากฝั่ง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีถิ่นฐานเดิมอยู่ระหว่าง กลางเมืองบกกับเมืองวัง และมาตั้งถิ่นฐานบริเวณปัจจุบันนี้ ราว พ.ศ. 2399 ประกอบอาชีพทำนาและล่าสัตว์ มีการตั้งวัดขึ้น พ.ศ. 2490¹⁵

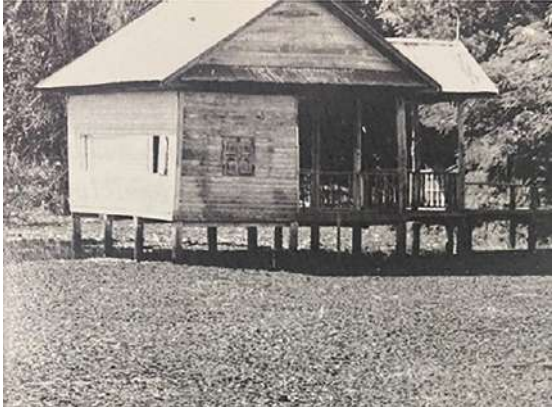
ในพ.ศ. 2522 มีการสร้างสิมน้ำเป็นสถานที่ใช้ทำสังฆกรรมและ ประกอบพิธีอุปสมบทพระในชุมชนนี้เป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง กาลเวลาผ่านไป สิมน้ำเกิดความทรุดโทรมจึงได้มีการสร้างสิมน้ำ รูปแบบสมัยใหม่เป็นแบบคอนกรีตเสริมเหล็กขึ้นใน พ.ศ. 2551 โดย ยังคงรักษาสิมน้ำไม้หลังเก่าไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้จัก¹⁶ รูปแบบทาง สถาปัตยกรรมเป็นโครงสร้างไม้ทั้งหมดตั้งแต่ เสา คาน โครงสร้าง หลังคา พื้นไม้ ผนังไม้ตีตามนอนซ้อนเกล็ด เครื่องบนมุงหลังคา สังกะสี มีการประดับประดาแป้นลมไม้ ลักษณะสถาปัตยกรรมเน้น ความเรียบง่าย และการใช้สอยเป็นหลัก¹⁷ โดยประดิษฐาน พระพุทธรูปขนาดเล็กบนหิ้งไม้ที่ติดกับฝาผนัง จากคำอธิบายใน ภาพถ่ายเก่าได้อธิบายการทอดสะพานจากตลิ่งเข้าไป 5 เมตร ทำช่องเว้นไว้ 10 เซนติเมตร เพื่อไม่ให้ชนกับพื้นสิม¹⁸ (Fig. 5)

ภาพ 3 / Fig 3 1 The old Water Sim 2 The new Water Sim

ภาพ 3
ภาพถ่ายทางอากาศ
แสดงสิมน้ำหลังเก่า
และหลังใหม่ วัดป่ากุดหว้า
อำเภอกุฉินารายณ์
จังหวัดกาฬสินธุ์

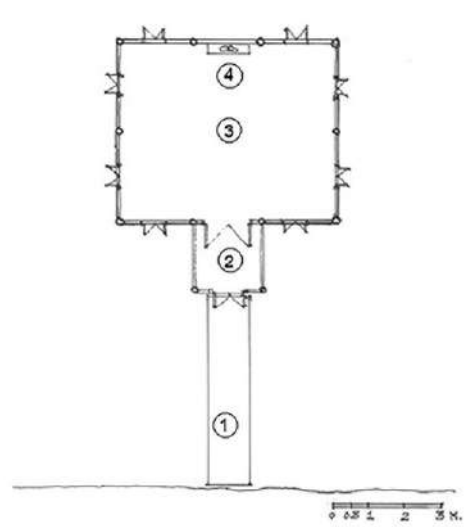
Fig 3
Aerial photograph of
water Sim, Wat Pa Kut Wah,
Kuchinarai District,
Kalasin Province

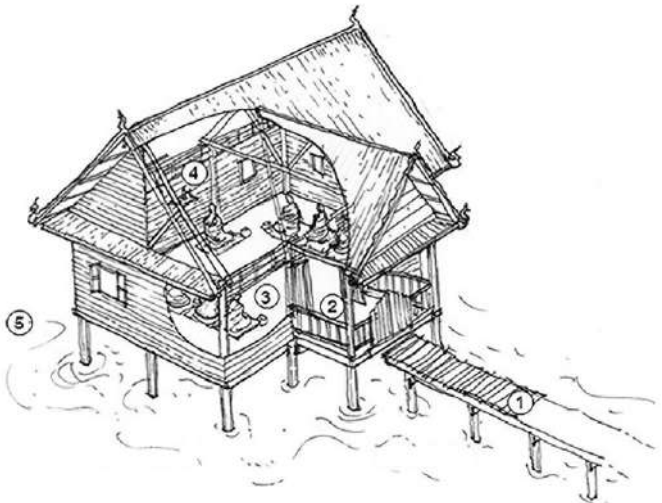
ภาพ 4-1 / Fig 4-1

ภาพ 4-2 / Fig 4-2

ภาพ 5 / Fig 5

1 Wooden bridge 4 Buddha image
2 Terrace 5 Swamp
3 Ritual area

ภาพ 4
ภาพถ่ายในอดีตของสิมน้ำ
วัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์
จังหวัดกาฬสินธุ์
(ภาพ 4-1) และสภาพปัจจุบัน
(พ.ศ. 2565) ของสิมน้ำ
หลังใหม่ที่สร้างติดกับสิมน้ำ
หลังเก่า (ภาพ 4-2)

Fig 4
An Old photograph of
water Sim, Wat Pa Kut Wah,
Kuchinarai District,
Kalasin Province (Fig 4-1)
and the new water Sim
in 2022 built next to
the old one (Fig 4-2)

ภาพ 5
ผังพื้นและภาพไอโซเมตริก
แสดงพื้นที่ภายใน และรูป
ทรงของสิมน้ำ วัดป่ากุดหว้า
อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัด
กาฬสินธุ์

Fig 5
Floor plan and isometric
drawing showing the
interior space and form of
water Sim, Wat Pa Kut Wah
Kuchinarai District, Kalasin
Province

3) สิมน้ำแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก กรณีศึกษาสิมน้ำ วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร (Fig. 6-7) ถูกสร้างกลางหนองแขว เมื่อพ.ศ. 2507 เป็นวัดสายธรรมยุติกนิกาย ภายใต้การนำของพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร มีความประสงค์รักษาสภาพเดิมของพื้นที่และธรรมชาติไว้ให้มากที่สุด อาคารเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก โดยปฏิเสธรูปแบบอาคารใหญ่โตวิจิตรตระการตา และต้องแสดงความแปลกแหวกแนวของรูปแบบอาคารที่ไม่เหมือนที่อื่นทั่วไป¹⁹ รูปแบบสถาปัตยกรรมจึงใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหลัง หลังคาทรงแบน รูปทรงดูเรียบง่าย ตัวอาคารสิมน้ำถูกโอบล้อมด้วยน้ำและพันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่ยังคงรักษาไว้ตามเจตนารมณ์พระอาจารย์ฝั้น

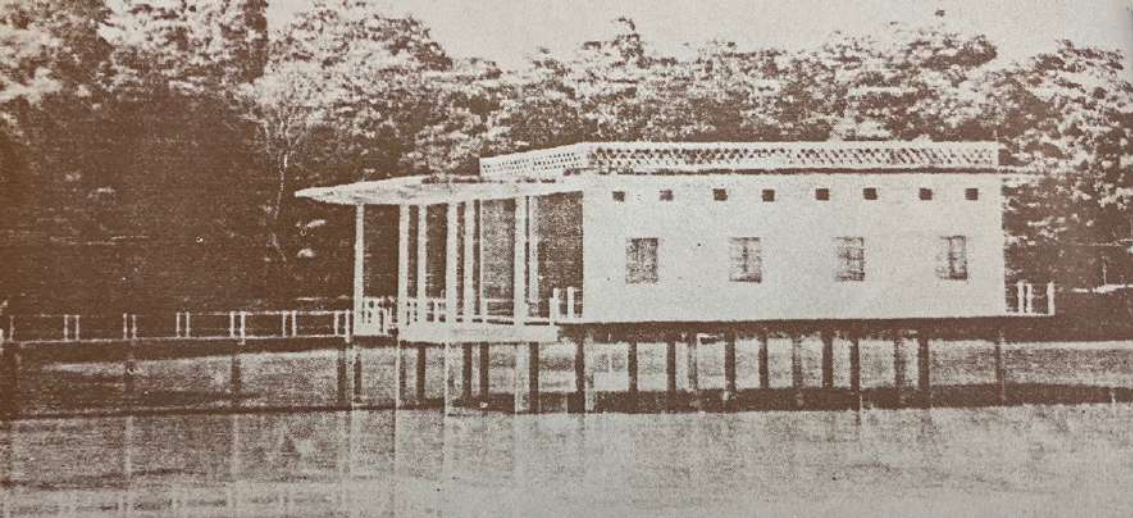
นอกจากนี้ สะพานถูกออกแบบด้วยวัสดุคอนกรีตเสริมเหล็กเช่นเดียวกัน โดยทอดจากฝั่งเข้าสู่อาคาร ขอบสะพานมีระยะห่างจากตัวสิมแบบต่างระดับ และเชื่อมต่อแบบตัดขาดกับโถงทางเข้า ภายในสิมมีลักษณะเป็นพื้นที่โล่ง ประดิษฐานพระประธานในแนวแกนกลางอาคาร สิมน้ำหลังนี้ยังคงใช้ประกอบสังฆกรรมของวัดมาจนถึงปัจจุบัน (Fig. 8-9)

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 6
ภาพถ่ายทางอากาศ
แสดงสิมน้ำ
วัดป่าอุดมสมพร
อำเภอพรรณานิคม
จังหวัดสกลนคร

Fig 6
Aerial photograph of
water Sim,
Wat Pa Udomsomphon,
Phanna Nikhom District,
Sakon Nakhon Province

ภาพ 7-1 / Fig 7-1

ภาพ 7-2 / Fig 7-2

ภาพ 7
ภาพถ่ายเก่าสิมน้ำ
วัดป่าอุดมสมพร
อำเภอพรรณานิคม
จังหวัดสกลนคร (ภาพ 7-1)
และภาพถ่ายสภาพปัจจุบัน
พ.ศ. 2565 (ภาพ 7-2)

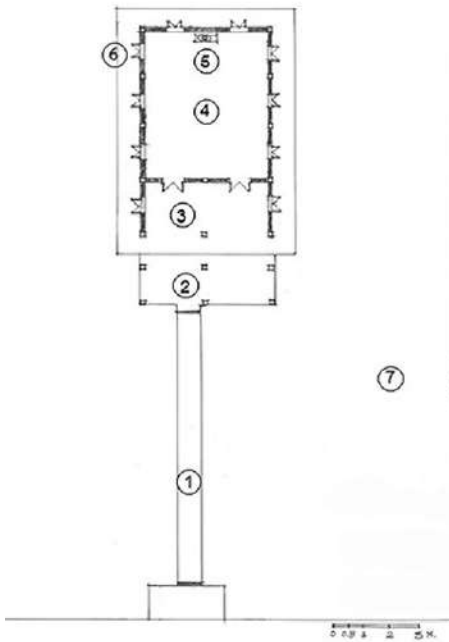
Fig 7
An old photograph of
water Sim, Wat Pa
Udomsomphon, Phanna
Nikhom District, Sakon
Nakhon Province (Fig 7-1)
and its current condition
in 2022 (Fig 7-2)

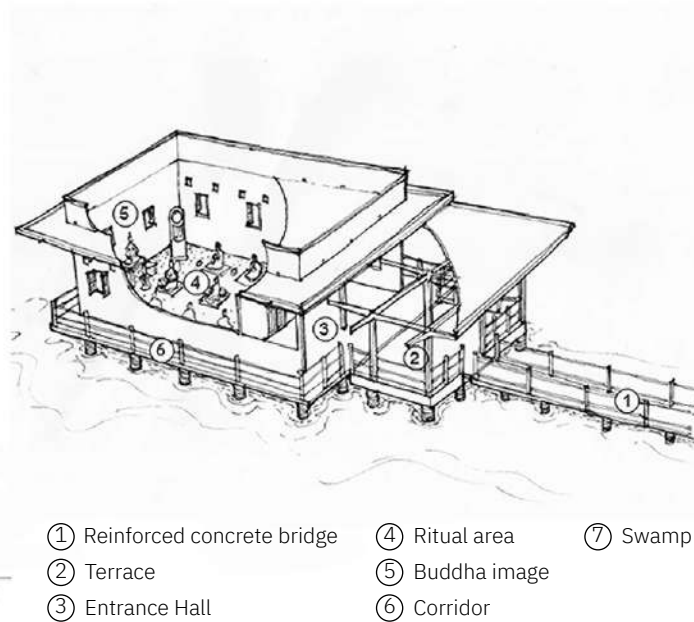
ภาพ 8-1 / Fig 8-1

ภาพ 8-2 / Fig 8-2

ภาพ 9 / Fig 9

- ① Reinforced concrete bridge
- ② Terrace
- ③ Entrance Hall
- ④ Ritual area
- ⑤ Buddha image
- ⑥ Corridor
- ⑦ Swamp

ภาพ 8

สะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก
ที่แยกสะพานออกจากฝั่ง
(ภาพ 8-1) และช่องทางเข้า
หน้าลิ้นออกจากกัน
(ภาพ 8-2)

Fig 8

Reinforced concrete
bridge is separated from
the swamp bank (Fig 8-1)
and the terrace to the water
Sim (Fig 8-2)

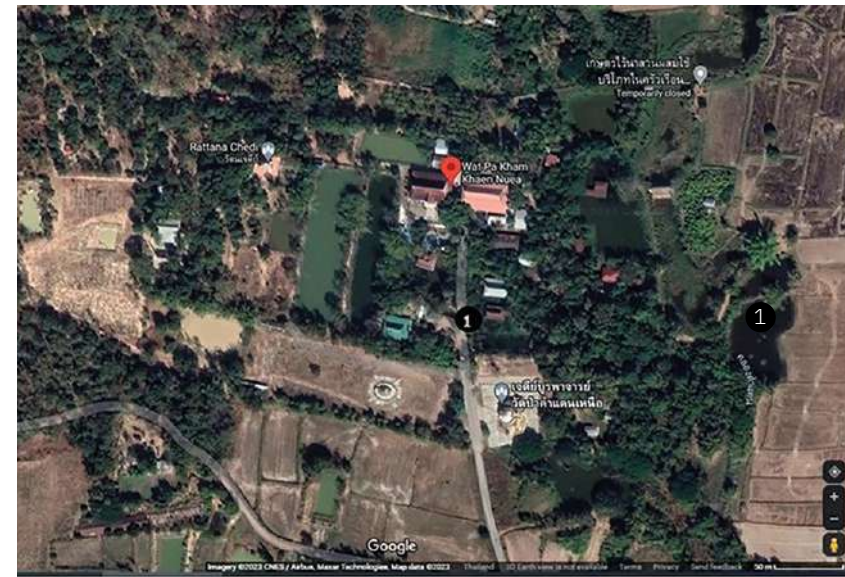
ภาพ 9

ผังพื้นและภาพไอโซเมตริก
แสดงพื้นที่ภายในและ
รูปทรงของลิ้นน้ำ
วัดป่าอุดมสมพร
อำเภอพรรณานิคม
จังหวัดสกลนคร

Fig 9

Floor plan and isometric
drawing showing the
interior space and form of
water Sim, Wat Pa
Udomsophon,
Phanna Nikhom District,
Sakon Nakhon Province

3. งานศึกษา **ลิ้นน้ำ (อุโบสถบนน้ำ) สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาอีสาน** โดย อมฤต หมดทอง²⁰ กรณีศึกษาลิ้นน้ำวัดคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น (Fig. 10-12) วัดแห่งนี้เป็นวัดสายธรรมยุติกนิกาย สร้างขึ้นโดย พระมหาโส กัสสโป ในราว พ.ศ. 2502 เมื่อท่านเดินทางมาถึงภูเม็งที่เป็นป่าทึบ ในปีถัดมาท่านได้ลงจากเขามาสร้างสำนักสงฆ์บริเวณ “ดุน” หรือบริเวณที่มีน้ำใต้ดินผุด และมีการสร้างลิ้นน้ำตามธรรมเนียมของครูอาจารย์ โดยก่อสร้างเป็นสถาปัตยกรรมโครงสร้างไม้ทั้งหมด มุงด้วยหลังคาสังกะสีมีลักษณะทางศิลปกรรมเด่นชัดขึ้นแตกต่างจากกรณีศึกษา 2 แบบก่อนหน้านี้ โดยมีส่วนประดับตกแต่งของโหง (ช่อฟ้า) มีการเขียนสีประดับที่สีหน้า จึงสะท้อนถึงความแตกต่างและความตั้งใจที่จะให้เป็นลิ้นน้ำถาวร ส่วนทางเข้าสร้างสะพานไม้ทอดจากฝั่ง โดยการออกแบบให้โครงสร้างและพื้นสะพานเว้นระยะออกมาจากฝั่งและพื้นลิ้น เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ไม่ให้มีสิ่งใดมารบกวน²¹ (Fig. 13-14) ส่วนพื้นที่ภายในลิ้นมีการแยกการใช้งานโดยไม่อนุญาตให้ผู้หญิงขึ้นไปยังอาสน์สงฆ์ตลอดเวลา²² (Fig. 15-16) ปัจจุบันถึงแม้ว่าหลวงปู่พระมหาโสได้ละสังขารไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2559 แต่ลิ้นน้ำยังคงใช้ทำสังฆกรรม²³ เพื่อเป็นการรักษาแบบแผนเอาไว้

ภาพ 10 / Fig 10

ภาพ 10

ภาพถ่ายทางอากาศลิ้นน้ำ
วัดคำแคนเหนือ อำเภอ
มัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

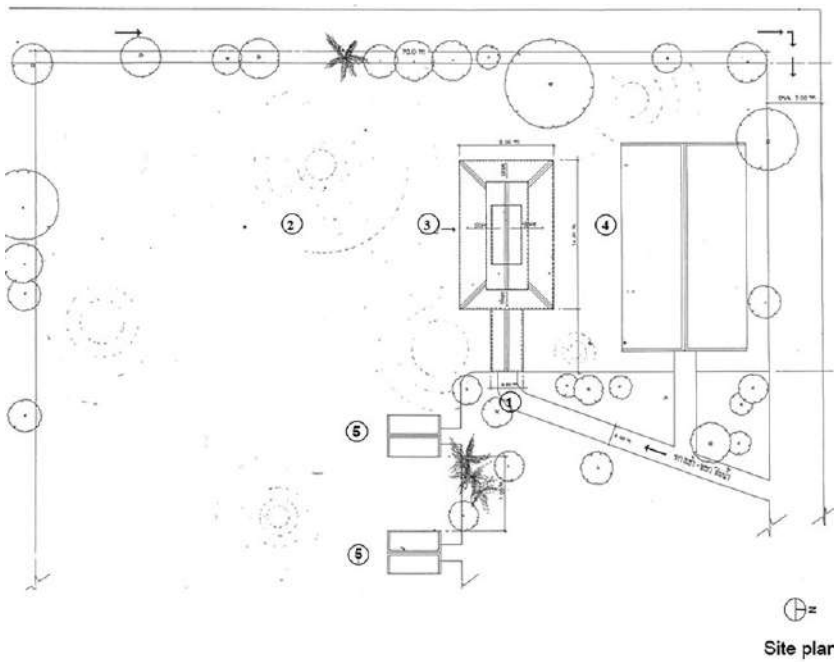
Fig 10

Aerial photograph
of water Sim,
Wat Kham Khaen Nua,
Manja Khiri District,
Khon Kaen Province

① Water Sim

ภาพ 11 / Fig 11

① Entrance ② Swamp ③ Water Sim ④ Multi-purpose hall ⑤ Kuti (Monastery)

ภาพ 12 / Fig 12

ภาพ 11
ทางเข้าด้านหน้าลิมน้ำ
วัดคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

Fig 11
Front view of water Sim,
Wat Kham Khaen Nua,
Manja Khiri District, Khon
Kaen Province

ภาพ 12
ผังบริเวณลิมน้ำ
วัดคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

Fig 12
Layout of water Sim and
surrounding areas at Wat
Kham Khaen Nua, Manja
Khiri District, Khon Kaen
Province

ภาพ 13 / Fig 13

ภาพ 13
การแยกสะพานไม้ออกจาก
ฝั่งด้วยการเว้นระยะ

Fig 13
Detachment of the wooden
bridge from the land

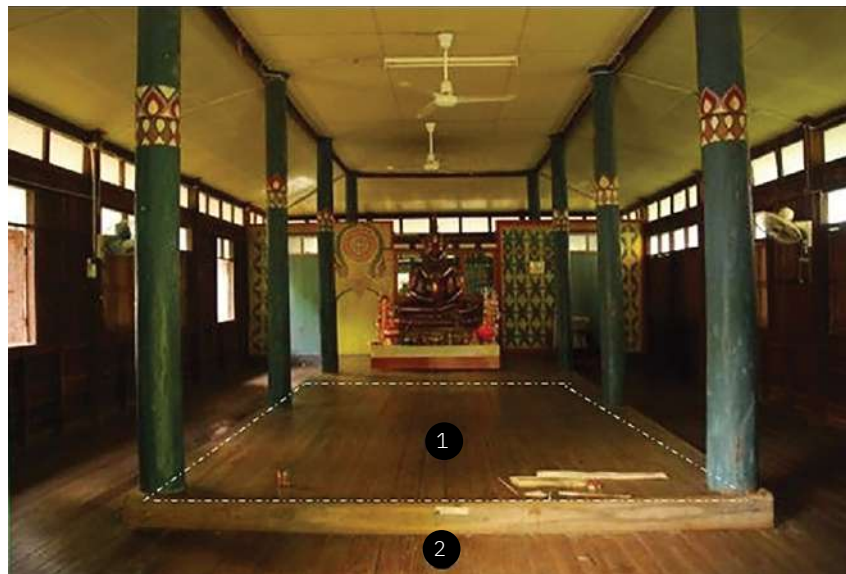
ภาพ 14-1 / Fig 14-1

ภาพ 14-2 / Fig 14-2

ภาพ 14
สะพานและพื้นที่ลิม
(ภาพ 14-1) การแยก
โครงสร้างสะพานและ
แผ่นไม้ออกจากพื้นที่ลิม
ตามคติเรื่องความบริสุทธิ์
(ภาพ 14-2)

Fig 14
Wooden bridge and
water Sim (Fig 14-1) and
close-up of the wooden
bridge detached from the
water Sim, emphasizing
purity (Fig 14-2)

ภาพ 15

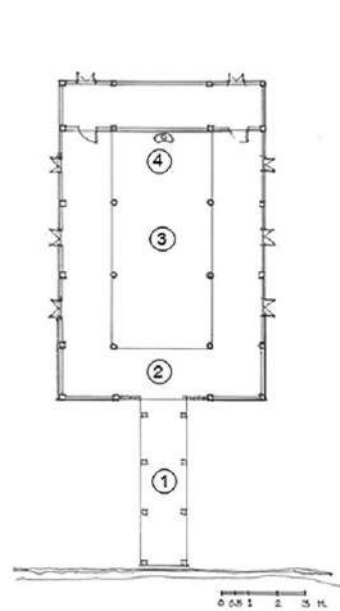
การแยกพื้นที่อาสนสงฆ์ด้วยการยกระดับขึ้นจากพื้นที่ฆราวาสที่อยู่โดยรอบวัดคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

Fig 15

Elevated flooring creating a division between the ritual area for monks and laypeople in the water Sim, Wat Kham Khaen Nua, Manja Khiri District, Khon Kaen Province

ภาพ 15 / Fig 15

① Rituals area ② Inner hall

ภาพ 16 / Fig 16

① Wooden bridge ③ Ritual area ⑤ Swamp
② Inner hall ④ Buddha image

ภาพ 16

ผังพื้นและภาพไอโซเมตริกแสดงพื้นที่ภายในและรูปทรงของสิมน้ำวัดคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

Fig 16

Floor plan and isometric drawing showing the interior space and form of water Sim, Wat Kham Khaen Nua, Manja Khiri District, Khon Kaen Province

สรุปรูปแบบสถาปัตยกรรมสิมน้ำ จากการสำรวจและตั้งข้อสังเกตถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมสิมน้ำที่ได้จากการวิเคราะห์เอกสารทางวิชาการ และสำรวจสภาพพื้นที่กรณีศึกษาในปัจจุบัน สามารถจำแนกรูปแบบสถาปัตยกรรมได้ดังนี้ (Table 1)

1. แพสิมน้ำแบบชั่วคราว สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะประกอบพิธีอุปสมบททั้งในพื้นที่ห่างไกลจากเขตเมืองหลัก เช่น กรณีการทำแพสิมน้ำที่หนองสามผง จังหวัดนครพนม โดยพระสายพระอาจารย์ฝั้น นอกจากนี้ปรากฏการใช้แพสิมน้ำเมื่อครั้งพระครูโพนสะเม็กพระเถระสำคัญในประวัติศาสตร์อีสานครั้งบรรพชาเป็นสามเณร²⁴ ความสำคัญของสิมน้ำยังสะท้อนให้เห็นจากการทำสังฆกรรมของพระพนฺธโล (ดี) แห่งวัดสุปฏิหารามจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพระเถระชาวอุบลราชธานีรุ่นแรก ๆ ที่ยังคงทำสังฆกรรมในแพน้ำถึงแม้มีสิมบกสร้างถาวรแล้วก็ตาม²⁵

2. แบบอาคารปลูกขึ้นกลางน้ำ แบ่งเป็น

1) แบบโครงสร้างไม้ถ้ำถาวร เป็นการสร้างสิมน้ำเพื่อการทำสังฆกรรมในช่วงแรกของการสร้างวัด ในเวลาต่อมาเมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว จึงมีการรื้อถอนและสร้างเป็นสิมบกถาวรโดยสิมน้ำเก่าเหล่านี้ถูกปล่อยทิ้งร้างจนทรุดโทรมจากกรณีศึกษาพบว่าลักษณะดังกล่าวมักพบในวัดฝ่ายคณะสงฆ์มหานิกาย

2) แบบโครงสร้างไม้ถาวร เป็นสิมน้ำที่เมื่อแรกสร้างเริ่มจากพระสงฆ์สายธรรมยุติกนิกายรุ่นบุกเบิกการสร้างวัดในอีสาน ประมาณหลัง พ.ศ. 2500 โดยทางคณะศิษย์รุ่นถัดมายังคงรักษารูปแบบสิมน้ำไว้สำหรับทำสังฆกรรมจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังให้ความสำคัญต่อสิมน้ำเพื่อรำลึกถึงพระสงฆ์ครูอาจารย์ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาได้แก่ วัดป่าคำแคนเหนือ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น เช่นเดียวกับวัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่เก็บรักษาสิมน้ำไม้หลังเก่าไว้ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ถึงเรื่องราวธรรมเนียมการสร้างสิมน้ำในกรณีสิมน้ำวัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เลิกใช้งานเพราะอาคารไม่มีสภาพทรุดโทรม จึงได้เปลี่ยนมาสร้างสิมน้ำคอนกรีตเสริมเหล็ก

3) แบบโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นรูปแบบลิมน้ำในยุคถัดจากลิมน้ำโครงสร้างไม้ชำรุดทรุดโทรม ในกรณีวัดป่ากุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ลิมไม้หลังเก่ามีความทรุดโทรม จึงสร้างลิมน้ำหลังใหม่เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก นอกจากนี้ มีการศึกษาลิมน้ำวัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ที่สร้างในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างด้วยทางเลือกของวัสดุการก่อสร้างสมัยใหม่ ด้วยการสร้างหลังคาคอนกรีตเสริมเหล็กทรงแบน

จากกรณีศึกษาโดยเฉพาะลิมน้ำแบบถาวร ได้แก่ แบบโครงสร้างไม้ และโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยทั่วไปหันหน้าอาคารไปทางทิศตะวันออก และมักอยู่ห่างจากฝั่งประมาณ 5-10 เมตร มีการเชื่อมทางเดินเข้าสู่ตัวอาคารด้วยสะพาน ขอบสะพานห่างออกจากตัวลิมประมาณ 8-10 เซนติเมตร ซึ่งปรากฏให้เห็นในทุกกรณีศึกษา ยกเว้นกรณีศึกษาแบบโครงสร้างไม้กึ่งถาวรไม่พบข้อมูลเรื่องทิศทางการหันหน้าลิมน้ำ และรายละเอียดเกี่ยวกับการทำสะพานเชื่อมในเอกสาร

4.4. สรุปข้อสังเกตและมุมมองทางวิชาการของลิมน้ำอีสาน

1. ลิมน้ำเกี่ยวข้องกับน้ำที่เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์
โดยใช้ผืนน้ำเป็นเครื่องหมาย มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่สังฆกรรมแบบอุทกุกเขปสีมา ต่างจากลิมบกที่ปกติแล้วจะใช้ใบเสมามากล้อมอาคารเป็นเครื่องหมายกำหนดเขต (Opening figure on page 307) จากหลักฐานที่พบบ่งบอกว่ารูปแบบการสร้างลิมน้ำมีข้อสันนิษฐานเก่าที่สุดตามตำนานพระครูโพนสะเม็กว่าได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมล้านช้างที่มีบทบาทแต่เดิมในภาคอีสาน²⁶ และจากคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจากส่วนกลางที่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติในการทำสังฆกรรมบนลิมน้ำสืบกันมา โดยมีความสอดคล้องตามพระวินัยที่กำหนด นอกจากนั้นชื่อของหมู่บ้านและสถานที่ทางภูมิศาสตร์อีสาน เช่น กุดลิม บึงลิม หนองลิม ที่มีคำว่าลิม เช่น กุดลิม ตำบลบ้านโพน อำเภอดงหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์ หรือหนองลิม อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม จากการสำรวจของผู้วิจัย พบว่าเคยปรากฏเป็นที่ตั้งลิมน้ำมาก่อน ดังนั้นสถานที่ต่างๆ ที่ปรากฏกลุ่มคำเหล่านี้อาจมีความเป็นไปได้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่เคยมีลิมน้ำ ข้อสังเกตดังกล่าวจึงเป็นประโยชน์ต่อการสืบค้น และอาจเปิดพื้นที่ศึกษาลิมน้ำได้ต่อไป

ตาราง 1 / Table 1

List of Water Sim, Year of Construction, and Water Sources (B.E. / A.D.)	Nikaya		Status of Water Sim			Category : Water Sim
	Maha nikaya	Dhammayut tikanikaya	Demolished	Abandoned	Still in Function	
1. Wat Klang, Nog Saeng Subdistrict, Wapi Pathum District Mahasarakham province / swamp (No Data for construction)	/		/			 Wood structure
2. Wat Kut Peng, Muang District, Mahasarakham Province / slough (No Data for construction)	/		/			 Wood structure
3. Wat Khrainun, Kantharawichai District, Mahasarakham Province / Slough. (No Data for construction)	/		/			 Wood structure
4. Wat Nong Kung, Kalasin Province / swamp (No Data for construction)	/		/			 Wood structure

ตาราง 1

สรุปข้อมูลและสถานภาพกรณีศึกษาลิมน้ำอีสาน

Table 1

Summary of status of case studies of water Sim

ตาราง 1 (ต่อ) / Table 1 (Continued)

List of Water Sim, Year of Construction, and Water Sources (B.E. / A.D.)	Nikaya		Status of Water Sim			Category : Water Sim
	Maha nikaya	Dhammayut tikanikaya	Demolished	Abandoned	Still in Function	
5. Wat Pa Kut Wah Kuchinarai District, Kalasin Province / swamp (2522 B.E. / 1979 A.D.)		/			/	 Wood structure Concrete structure
6. Wat Pa Udomsomphon, Phanna Nikhom District, Sakon Nakhon Province / swamp (2507 B.E. / 1964 A.D.)		/			/	 Concrete structure
7. Wat Kham Khaen Nua Manja Khiri District, Khon Kaen Province / swamp (2502 B.E. / 1959 A.D.)		/			/	 Wood structure

2. ลักษณะร่วมและแตกต่างของสิมน้ำอีสาน สิมน้ำในภาคอีสาน ทั้งฝ่ายสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกายในช่วงตั้งชุมชนและวัด มีลักษณะร่วมกันคือการสร้างพื้นที่สังฆกรรมที่ห่างไกลจากศูนย์กลาง การปกครอง โดยมีการปลูกสร้างสิมน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่ในช่วงเวลาถัดมารูปแบบสิมน้ำดังกล่าวได้รับการสืบทอดรักษาไว้ โดยสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ด้วยเหตุที่ยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ สะท้อนถึงพื้นที่สังฆกรรมที่มีความสมถะและเรียบง่ายเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่ตั้งในชนบท แต่กระนั้นมีข้อสังเกตถึงวัดธรรมยุต ที่อยู่ตามเมืองใหญ่กลับล้วนแทบไม่ได้เก็บรักษาสิมน้ำไว้²⁷ มีความเป็นไปได้ว่าพื้นที่วัดและชุมชนได้ขยายกลายเป็นเมือง ซึ่งสอดคล้องกับวัดฝ่ายมหานิกายที่มักตั้งอยู่ตามชุมชนหลัก และได้มีการรื้อถอนสิมน้ำเพื่อสร้างสิมบกถาวรขึ้น ดังนั้นปัจจัยของชุมชนที่กลายเป็นพื้นที่เมืองจึงเป็นค่านิยมต่อการเปลี่ยนแปลงสิม²⁸ โดยที่มีโอกาสส่งผลต่อการรื้อถอนไม่เพียงสิมน้ำแต่รวมถึงสิมบกแบบดั้งเดิมอีกด้วย

ตาราง 1

สรุปข้อมูลและสถานภาพ
กรณีศึกษาสิมน้ำอีสาน

Table 1

Summary of status of case
studies of water Sim

3. สิมน้ำ : อนุสรณ์ความทรงจำ จากกรณีศึกษาการรื้อถอนสิมน้ำ เกิดขึ้นราวหลัง พ.ศ. 2500 ซึ่งถูกแทนที่ด้วยสิมบกมักเกิดขึ้นในกลุ่มคณะสงฆ์มหานิกาย โดยมีเหตุผลจากความต้องการพัฒนาถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัด แต่การยังคงอยู่ของสิมน้ำจากกรณีศึกษามักเกิดขึ้นในกลุ่มพระสายวัดป่าหรือวัดสายธรรมยุติกนิกายที่สืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน จากปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสถาปัตยกรรมสิมน้ำอีสานอาจมิใช่เป็นเพียงการสืบทอดรักษารูปแบบสถาปัตยกรรม แต่แสดงออกถึงความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในอีสาน²⁹ ผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมสิมน้ำเช่นเดียวกับการสร้างเจดีย์บูรพาจารย์และพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในกลุ่มวัดธรรมยุติกนิกายในภาคอีสาน

4. สิมน้ำแบบสมัยใหม่ หลังคาทรงแบน จากกรณีศึกษาวัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร มีการออกแบบก่อสร้างด้วยวัสดุและโครงสร้างสมัยใหม่ แต่ยังคงยึดหลักด้านประโยชน์ใช้สอย รูปแบบที่เรียบง่ายและไม่เน้นการประดับตกแต่งมาก อีกทั้งแสดงความเปิดกว้างทางความคิดด้วยการแหวกจารีตของรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมที่เป็นหลังคาทรงจั่วโดยเลือกใช้รูปแบบหลังคาคอนกรีตเสริมเหล็กทรงแบน ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่เคยพบในกลุ่มวัดสายพระป่ามาก่อน และถือได้ว่าแนวคิดการออกแบบในช่วงเวลาดังกล่าวมีความกล้าทดลองบุกเบิกแนวทางรูปแบบของสถาปัตยกรรมทางศาสนาแบบใหม่

5. สิมน้ำกับมุมมองใหม่ทางสุนทรียศาสตร์ จากความเห็นทางวิชาการที่ผ่านมาเกี่ยวกับความไม่โดดเด่นทางศิลปกรรมของสิมน้ำ โดยให้น้ำหนักด้านพื้นที่ประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก³⁰ หากพิจารณาถึงแนวทางรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระสายธรรมยุติกนิกายจากกรณีศึกษาที่มักแสดงออกถึงความเรียบง่าย ไม่ประดับตกแต่งมากนัก และเน้นความประหยัด อีกทั้งต้องการรักษาสภาพธรรมชาติเดิมเอาไว้ให้มากที่สุด หากมองความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์โดยรวมพบว่าสิมน้ำได้สะท้อนการออกแบบสถาปัตยกรรมกับสภาพแวดล้อมที่อยู่ร่วมกันกับแหล่งน้ำและพันธุ์ไม้จากธรรมชาติโดยรอบ ซึ่งในมุมมองของผู้วิจัยแล้วองค์ประกอบดังกล่าวถือเป็นภูมิทัศน์สถาปัตยกรรมของวัดที่สงบรวมเย็นเหมาะแก่การปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ ทางพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่นในกรณีศึกษาของสิมน้ำวัดป่าอุดมสมพรและวัดป่าคำแคนเหนือ

5. สรุปท้ายบท

บทความนี้ได้สรุปสถานภาพการศึกษา และชี้ประเด็นสำคัญจากการศึกษาผ่านเอกสารทางวิชาการและการศึกษาภาคสนาม โดยการสังเกตสภาพแวดล้อมของลิมน้ำในวัดกรณีศึกษาเพื่อนำมาวิเคราะห์และจัดระบบเนื้อหาลิมน้ำอีสานให้เป็นหมวดหมู่ พบว่าการทำความเข้าใจคุณค่าของลิมน้ำนั้น ควรมองเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันเป็นองค์รวมทั้งด้าน ภูมิศาสตร์ คติ และการใช้น้ำเป็นเครื่องหมายกำหนดขอบเขตพื้นที่ทำสังฆกรรม รวมถึงความกลมกลืนของสภาพแวดล้อมกับลิมน้ำ บทความนี้ต้องการให้สถาปัตยกรรมลิมน้ำอีสานได้รับความสนใจในแวดวงการศึกษาด้านประวัติศาสตร์สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเพิ่มมากขึ้นจากที่มีกรณีการรื้อถอนทั้งลิมน้ำและลิมบกด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์จากที่ผ่านมา อีกทั้งควรได้รับการขยายผลงานวิจัยเกี่ยวกับลิมน้ำอีสานให้เพิ่มจำนวนกรณีศึกษาให้มากขึ้นเพื่อเป็นฐานข้อมูลและค่าน้ำหนักทางวิชาการ รวมทั้งเปิดโอกาสให้มีการนำไปประยุกต์ใช้ออกแบบลิมน้ำอีสานในบริบทที่เหมาะสมต่อไป

การศึกษาครั้งนี้มีข้อเสนอต่อการศึกษาครั้งต่อไปเกี่ยวกับการเข้ามาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในระยะแรกเพื่อปฏิรูปสังคมชาวอีสานจนนำไปสู่ความขัดแย้งในชุมชน³¹ เป็นข้อสังเกตเบื้องต้นจากการทบทวนเนื้อหาบริบทด้านสังคมการเมืองในประเทศไทยที่ส่งผลต่อคณะสงฆ์ในภาคอีสาน โดยมีข้อสังเกตว่าในหลายพื้นที่ของภาคอีสานมีวัดในชุมชนท้องถิ่นสืบมาตั้งแต่การตั้งเมือง³² จึงเกิดคำถามว่ารูปแบบพื้นที่ทำสังฆกรรมภายใต้บริบททางสังคมการเมือง ณ เวลานั้นเป็นอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างลิมน้ำของวัดธรรมยุติกนิกายหรือไม่ เพื่อเป็นการขยายพรมแดนด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมประเภทลิมในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง สถานภาพผลงานวิชาการการศึกษา ลิมน้ำ (อุโบสถน้ำ) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปีงบประมาณ 2565 สัญญาเลขที่ 0011/2565

Acknowledgment

This article is part of a research titled ‘The Status of Academic Output in the Isan Water Sim (Northeastern Buddhist Ordination Hall) in the Northeastern Region of Thailand’. The research is funded by the Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University, in 2022 fiscal year, with the research contract number 0011/2565.

Notes

1 Wiroj Srisuro, **Si mǝ̌i sǎn [Isan Sim Northeast Buddhist Holy Temples]** (Bangkok: Meka Press Public Company Limited, 1993), 69-71.

2 Ibid., 74.

3 Theerapong Meethaisong, “Phra song kap ‘ong čhao nai kanpatirū hūamǝ̌ang ‘Īsǎn phǎn konkai ‘amnat rat [Monks and King in the Reformation Isan Through State Apparatus],” **Humanities & Social Sciences** 34, 3 (September-December 2017): 288-289, 301.

4 Skills in designing space and landscapes with water have generally been found in civilizations. Therefore, this may be related to the design of water Sim, too. Sumet Jumsai na Ayudhya, **Nam: bǝ̌kǝ̌et hǝ̌eng watthanatham Thai [Water: The Origin of Thai Culture]**, 2nd ed. (Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996), 5-7.

5 Prince-Patriarch Wachirayan Warorot, **Winai muk lem sǎm [Main Principles of the Discipline, Volume 3]**, 26th ed. (Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 2010), 44.

6 Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phǝ̌n thin ‘Īsǎn nai watthanatham Thai - Lǎo [Isan Vernacular Architecture in Thai-Lao Culture]** (Chon Buri: Faculty of Fine and Applied Arts, Burapha University, 2002), 164.

7 Thapakon Kruaraya, “‘Uthok sīmā wiwatthanākān phǝ̌e khanānsū ‘ubōsot klǎng nam nai watthanatham Lǎnnā [Udakukkhepa Sima: Evolution of a Raft to an Ordination Halls in the Pond of Lanna Culture],” **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment** 32 (January-December 2017): A-38.

8 Ibid., A-34.

9 “Kut” is a stream that is cut off from the main river. It is usually filled with water throughout the year. Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phǝ̌n thin ‘Īsǎn nai watthanatham Thai - Lǎo**, 164.

10 Ibid., 165.

11 Ibid., 164-169.

12 Ibid., 164-165.

13 Wiroj Srisuro, **Si mǝ̌i sǎn**, 71-74.

14 Ibid., 71.

15 Khensingha Rongchai and Phisada Jamphon, **Prawat Thai bǎn khamwǎ [History of Khamwha Villager]**, 1-2.

16 Phrakhrū Prayoot Khantidhamma, Abbot of Wat Pa Kut Wah, Interview, November 5, 2022.

17 Ibid.

18 An old photograph showing the design of the wooden bridge from the river bank to the old Sim. Wiroj Srisuro, **Si mǝ̌i sǎn**, 73.

19 The concept of building permanent structures in the temple can be explained in **‘Anusōn ngǎn sop Phra ‘ǎ čhǎfan ‘ǎčhǎn thēra [The Cremation Memorial Book of Pra Ajahn Fun Achatara]** (Bangkok: Chuan Pim Press, 1978), 362, 420-421.

20 Amarit Muadthong, **Rǎingǎn wičhai chabap sombūn Si mǝ̌ nam (‘ubōsot bon nam) sathāpattayakam thǎng phut sǎtsanǎ ‘Īsǎn [Water Sim: Northeast Buddhist Water Holy Temples, Final Report]** (Mahasarakham: Faculty of Architecture, Urban Planning and Creative Arts, 2012), 1-35.

21 Interview of Phra Ajahn Somyosa Thavarosa, Wat Pa Kham Khaen Nua, 28 August 2010, quoted in Ibid., 33.

22 Ibid., 33.

23 According to the field survey on 5 November 2022, the original spatial use since the construction of the water Sim is still in place.

24 Phrakhru Phonsamek was the monk from Vientiane who came to Isan during the 22nd-23rd Buddhist Century. Phrakhru Phonsamek was among the principal group of Thai people with a Lao origin who settled in many parts of the Chi River basin in northeastern Thailand. Phraya Khattiyawongsa, **Phongsāwadān phāk ‘Īsān [Isan Chronicle]** (1929), 3, quoted in Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo**, 164.

25 Somdet Maha Weerawong, **Prawat wat Su pat nā rām [History of Wat Supattanaram]** (Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 1932), 9, quoted in Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo**, 164.

26 According to the legend of Phrakhru Phonsamek, a revered monk in the history of people from Vientiane who settled in Isan during the 22nd-23rd Buddhist Century, it is mentioned that Phrakhru was ordained at a water Sim

27 Examples of Dhammayuttika Nikaya temples in Khon Kaen are Wat Sri Chan and Wat Pa Wivekdham, where water Sim was not found at all, neither from documents nor interviews. In the past, the locations of these temples were cemeteries, and were farther out from the town center. But nowadays, the town center has expanded to where these temples are.

28 According to the study by Wiroj Srisuro, the demolition of traditional Sim was a result of the influence of centralized public policy as well as from the monks who studied in Bangkok. Wiroj Srisuro, **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn**, 425-426.

29 The shared practice of constructing monuments of the Dhammayuttika Nikaya monks were found during 1957-2017. This is explained in more details in Pattara Maitratat and Songyot Weerataweemat, “Khwām song čham tǝ phra pā sǎi Lŭang Pŭ Man yuk bukbǝk [The Remembrance of Luang Pu Man Bhuridhatta’s Lineage Forest Monks in Initial Stage],” in **Conference Proceedings of The 13th Thai Humanities Research Forum, “New Regionalism and Localism in the Borderless World,”** Mahasarakham, Thailand, September 6-7, 2019, 234-249.

30 Architectural design of water Sim was simple, with no ornaments. This may result in the fact that its architectural value may have been taken for granted, and that the focus of

academic research is mostly centered around land Sim. This is explained in more details in Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo**, 164. In addition, the artistic style of water Sim is less advanced than that of the land Sim, as commented by Wiroj Srisuro in Wiroj Srisuro, **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn**, 74.

31 This mentions the arrival of Dhammayuttika Nikaya monks and social changes in northeastern Thailand. Theerapong Meethaisong, “Phra song kap ‘ong čhao nai kanpatirŭp hŭamŭang ‘Īsān phān konkai ‘amnāt rat,” 301-303. This is in line with the conflict between Pra Ajahn Fun, Ajahn Maha Pin, and Luang Pu Sinha, and the locals in 1928, in establishing Buddhism concepts and beliefs in Khon Kaen. For further details, please refer to **Lŭang Pŭ Bun pheng Kap pakō thĭralŭk nai kǎn phrarātchathān phlǝng sarĭra sangkhān Phra Sōphon wi sutthi khun (Lŭang pŭ Bun pheng Kap pakō) Wat Pā Wiwĕk Tham čhangwat Khǝn Kǎen [Luang Pu Boonpheng Kappago : the Cremation Memorial Book of Phra Sophowisuthikhun, Wat Pa Wivekdham, Khon Kaen Province]** (Khon Kaen: Khon Kaen Printing Partnership Limited, 2017), 119-121.

32 This mentions the settlement of Lan Xang people in Isan during 1779-1824. There were four groups mentioned: Jam-Keaw group in Roi Et Province, Kui ethnic group, Phra Wo Phra Ta group in Nong Bua Lamphu Province, Pa Kaw Some-pa-mit group in Kalasin and Sakon Nakhon Province. Suwit Theerasawat, **Prawattisāt ‘Īsān sǝngphansāmroi yĭsipsǝng thŭng sǝngphansĭrǝipǝtsippǝt lem nŭng [Isan History 1779-1945, Volume 1]** (Khon Kaen: Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, 2014), 46.

Bibliography

Amarit Muadthong. **Rǎingān wičhai chabap sombŭn Sĭ mǒ nam (‘ubōsot bon nam) sathāpattayakam thāng phut sǎtsanā ‘Īsān [Water Sim: Northeast Buddhist Water Holy Temples, Final Report]**. Mahasarakham: Faculty of Architecture, Urban Planning and Creative Arts, 2012.

‘Anusǝn ngān sop Phra ‘ǎ čhāfan ‘ǎčhān thĕra [The Cremation Memorial Book of Pra Ajahn Fun Achatarā]. Bangkok: Chuan Pim Press, 1978.

Khensingha Rongchai and Phisada Jamphon. **Prawat Thai bǎn khamwā [History of Khamwha villager]**. **Lŭang Pŭ Bun pheng Kap pakō thĭralŭk nai kǎn phrarātchathān phlǝng sarĭra sangkhān Phra Sōphon wi sutthi khun (Lŭang pŭ Bun pheng Kap pakō) Wat Pā Wiwĕk Tham čhangwat Khǝn Kǎen [Luang Pu Boonpheng Kappago : the Cremation Memorial Book of Phra Sophowisuthikhun, Wat Pa Wivekdham, Khon Kaen Province]**. Khon Kaen: Khon Kaen Printing Partnership Limited, 2017.

Pattara Maitratat and Songyot Weerataweemat. “Khwām song čham tǝ phra pā sǎi Lŭang Pŭ Man yuk bukbǝk [The Remembrance of Luang Pu Man Bhuridhatta’s Lineage Forest Monks in Initial Stage].” 234-251. in **Conference Proceedings of The 13th Thai Humanities Research Forum, “New Regionalism and Localism in the Borderless World.”** Mahasarakham, Thailand. September 6-7, 2019.

Phrakhru Prayoot Khantidhamma, Abbot of Wat Pa Kut Wah. Interview, November 5, 2022.

Sumet Jumsai na Ayudhya. **Nam: bǝkǝt hǎeng watthanatham Thai [Water: The Origin of Thai Culture]**. 2nd ed. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996.

Suwit Jiramanee. **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo . [Isan Vernacular Architecture in Thai-Lao Culture]**. Chon Buri: Faculty of Fine and Applied Arts, Burapha University, 2002.

Suwit Theerasawat. **Prawattisāt ‘Īsān sǝngphansāmroi yĭsipsǝng thŭng sǝngphansĭrǝipǝtsippǝt lem nŭng [Isan History 1779-1945, Volume 1]**. Khon Kaen: Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, 2014.

Thapakon Kruaraya. “‘Uthok sĭmā wiwatthanākān phǎe khanān sŭ ‘ubōsot klǎng nam nai watthanatham Lǎnnā [Udakukkhepa Sima: Evolution of a Raft to an Ordination Halls in the Pond of Lanna Culture].” **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment** 32 (January-December 2017): A29-A50.

Theerapong Meethaisong. “Phra song kap ‘ong čhao nai kanpatirŭp hŭamŭang ‘Īsān phān konkai ‘amnāt rat [Monks and King in the Reformation Isan Through State Apparatus].” **Humanities & Social Sciences** 34, 3 (September-December 2017): 288-309.

Wachirayan Warorot, Prince-Patriarch. **Winai muk lem sām [Main Principles of the Discipline, Volume 3]**. 26th ed. Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 2010.

Wiroj Srisuro. **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn [Isan Sim Northeast Buddhist Holy Temples]**. Bangkok: Meka Press Public Company Limited, 1993.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 1 Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo [Isan Vernacular Architecture in Thai-Lao Culture]** (Chon Buri: Faculty of Fine and Applied Arts, Burapha University, 2002), 166-169.

Fig. 4-1 Wiroj Srisuro, **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn [Isan Sim Northeast Buddhist Holy Temples]** (Bangkok: Meka Press Public Company Limited, 1993), 73.

Fig. 7-1 Wiroj Srisuro, **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn**, 72.

Fig. 12 Amarit Muadthong, **Rǎingān wičhai chabap sombŭn Sĭ mǒ nam (‘ubōsot bon nam) sathāpattayakam thāng phut sǎtsanā ‘Īsān [Water Sim: Northeast Buddhist Water Holy Temples, Final Report]** (Mahasarakham: Faculty of Architecture, Urban Planning and Creative Arts, 2012), 23.

Table 1 1.-4. Suwit Jiramanee, **Sinlapa sathāpattayakam phŭn thĭn ‘Īsān nai watthanatham Thai - Lǎo**, 166-169; 5.-6. Wiroj Srisuro, **Sĭ mǒ‘ĭ sǎn**, 72-73; 7. Amarit Muadthong, **Rǎingān wičhai chabap sombŭn Sĭ mǒ nam (‘ubōsot bon nam) sathāpattayakam thāng phut sǎtsanā ‘Īsān**, 23.

อนาคตศาสตร์แห่งพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย

Futurology of Thai Buddhist Architecture

วนิดา พึ่งสุนทร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

รสิตา สินเอกเยี่ยม*

นักวิชาการอิสระ

Wanida Puengsunthorn

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

wanidaarchi@gmail.com

Rasita Sin-ek-iem*

Independent Scholar

rasita49@gmail.com

*Correspondence: rasita49@gmail.com

Received 14 - 11 - 2022
Revised 08 - 12 - 2023
Accepted 19 - 12 - 2023

บทคัดย่อ

“อนาคตศาสตร์แห่งพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย” บทความนี้เป็นการแสดงเนื้อหาจากการศึกษาวิจัยด้วยระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) ร่วมกับกระบวนการศึกษาทางทฤษฎีอนาคตศาสตร์ หรือ อนาคตวิทยา (Futurology) เพื่อให้ได้ภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ (Plausible) ในรูปแบบฉากทัศน์ (Scenario) ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) เพื่อความเข้าใจพัฒนาการแห่งการออกแบบสร้างสรรค์ คติความคิดความเชื่อเบื้องหลังงานสถาปัตยกรรม อิทธิพลทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมมีผลต่อรูปแบบภูมิปัญญาทางงานช่าง งานออกแบบของสถาปนิกในการสร้างสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ความก้าวหน้าในการพัฒนาวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้าง ฯลฯ ด้วยระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture Research Methodology) สามารถนำไปสู่การเชื่อมโยงองค์ความรู้ดังกล่าวทาง

สถาปัตยกรรมกับการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีอนาคตศาสตร์ทฤษฎีอนาคตศาสตร์ หรืออนาคตวิทยา (Futurology) ถือเป็นแนวทางการศึกษาอนาคตของปรากฏการณ์ (Phenomena) อันมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงทางเลือกที่หลากหลายของอนาคต

ผลการศึกษสามารถแสดงฉากทัศน์ฉายภาพอนาคตของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยทั้งใน **เชิงรูปธรรม** ของแนวโน้มการสร้างสรรค์ในอนาคตทั้งสองแนวทาง คือ การสืบทอดอย่างต่อเนื่องของงานสถาปัตยกรรมไทย ประเพณี และการออกแบบงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในหลายรูปแบบที่ไม่มีแบบแผนตายตัว ส่วนฉากทัศน์ใน **เชิงนามธรรม** ได้ฉายภาพอนาคตผ่านคติความเชื่อและปรัชญาการออกแบบ ซึ่งได้เห็นการสืบทอดคติความคิดความเชื่อแบบเดิม ทั้งจักรวาลทัศน์ทางพุทธศาสนาและไตรภูมิ รวมทั้งการสร้างสภาวะที่สงบของวัดเพื่อความสบายใจจะยังคงอยู่ในอนาคต ส่วนฉากทัศน์อีกด้าน คือ คติความเชื่อที่ปรับเปลี่ยนหรือเพิ่มเติมร่วมกับแนวคิดการออกแบบที่หลากหลายตามเจตนารมณ์ผู้ออกแบบและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด

มหาวิทยาลัย
วัดพระพุทธแสงธรรม
จังหวัดสระบุรี

Assembly Hall at
Wat Prabuddhasangdham,
Saraburi Province

ในส่วนของฉากทัศน์ด้านผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการบริหารวัดได้เห็นทั้งบทบาทประเภท และปริมาณของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งในรูปแบบเดิมในอดีตที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนหรือได้รับการอุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์ที่มีรูปลักษณะของการบริหารจัดการแบบเดิม และบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการวัดอันมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย โดยแสดงฉากทัศน์แบบที่เป็นจริงได้ (Plausible) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการสร้างวัด ทั้งจากนายทุนที่มาจากภายนอก และเจ้าอาวาสที่ขาดความเข้าใจคุณค่าของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย นำไปสู่การสร้างวัดที่มีจุดเด่นดึงดูดความสนใจตามกระแสนิยม แต่ถ้าหากมีความรู้ความเข้าใจจะนำมาซึ่งการสร้างและอนุรักษ์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยอย่างถูกต้องและสืบสานงานสถาปัตยกรรมไทยต่อไป และฉากทัศน์อีกด้านหนึ่งคือ แบบที่พึงประสงค์ (Desirable) เนื่องจากปัญหาการขาดความรู้และการส่งต่อความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทย จึงต้องการการส่งเสริมการศึกษาหลักสูตรด้านสถาปัตยกรรมไทย การให้ความรู้แก่ช่างและการสืบสานความรู้จากครูช่าง และถวายเป็นความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยแก่พระสงฆ์ผู้บริหารจัดการและดูแลวัด

คำสำคัญ: อนาคตศาสตร์, พุทธศิลป์, สถาปัตยกรรมไทย, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, ฉากทัศน์, ฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้

Abstract

“Futurology of Thai Buddhist Architecture” shows the findings from the history of architecture research methodology and the futurology methods to get a perspective of Thai Buddhist architecture’s “plausible future” in scenarios.

Knowledge of the History of Architecture refers to understanding architectural creativities and designs. They include beliefs and ideologies behind the architectural forms, cultural influences and environments, cultural landscapes, indigenous knowledge craftsmanship, contemporary architectural work from several architects, innovation of new materials, and architectonic technologies. This analysis integrates methodologies, the history of architecture research methodology, and futurology. Futurology is the theory or the study of future phenomena whose purpose is to present a variety of future scenarios.

The results showed plausible scenarios for continuing inherited traditional Thai architectural design, the traditional thoughts and beliefs in Buddhist cosmology, and the existence of Trai Bhumi beliefs in the future. Moreover, creating a calm state in the temple for the comfort of visitors is still crucial. Even on the other aspect of the future, there is still a new perspective of scenarios in the design of contemporary architecture in many forms. Those without a fixed pattern to meet tourism trends also have various design concepts under contemporary architectural guidelines based on the intentions of the designers and those involved in temple management.

Concerning the art and architectural values, the knowledge of preservation, conservation, and safeguarding of these Thai Buddhist architectures, as well as a good understanding of the architectural designs in futurological scenarios, as mentioned, should be delivered to artisans, monks, students, architects, and those involved in temple management. Supporting the Thai architecture academic program is also needed.

Keywords: Futurology, Buddhist Art, Thai Architecture, History of Architecture, Scenario, Plausible Future

1. ความนำ

งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยถือเป็นการสร้างสรรค์ที่ต้องอาศัยความรู้ทั้งศาสตร์และศิลป์ให้งดงามทั้งภายนอก ภายใน รวมถึงเข้ากับประโยชน์ใช้สอย และต้องคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่มีกฎระเบียบวิธีการสร้างสรรค์ในแบบเฉพาะอย่างของแนวทางการออกแบบงานศิลปสถาปัตยกรรมแบบไทย สู่งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย อันหมายถึงงานที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบหรือการใช้สอยอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบัน คำถามสำคัญต่อมา คือรูปแบบและแนวทางการออกแบบสร้างสรรค์ของพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยในอนาคตจะเป็นอย่างไร น่าจะเป็นสิ่งที่หลายคนอยากทราบ แนวโน้มแห่งการสร้างสรรค์จากอดีตส่งอิทธิพลต่อปัจจุบัน และจากปัจจุบันส่งผลสู่อนาคต การฉายภาพอนาคตศาสตร์แห่งพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยจึงเป็นการชี้ให้เห็นอนาคตที่เป็นไปได้ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยว่า มีแนวโน้มไปในทิศทางใดบ้างตามสภาวะของ

การเปลี่ยนแปลงแห่งโลกปัจจุบัน เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งในด้านของการศึกษา ในบริบทที่กว้างขวางขึ้นอย่างเป็นสหวิทยาการของศาสตร์ทางด้าน สถาปัตยกรรมไทยและประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม รวมถึงมิติแห่ง การอนุรักษ์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยและการออกแบบสร้างสรรค์ทาง สถาปัตยกรรมไทยในความร่วมมือ กระบวนการศึกษาเชิงสหวิทยาการ (Interdisciplinary) แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จึงถูก นำมาใช้เพื่อเชื่อมโยงกระบวนการวิจัยร่วมของระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม (History of Architecture) และกระบวนการจากทฤษฎี อนาคตศาสตร์ (Futurology) คาดการณ์ปรากฏการณ์แห่งการสร้างสรรค์ ในรูปฉากทัศน์ (Scenario) ฉายภาพอนาคตอย่างเป็นกระบวนการ

เนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมไทยมีการสืบทอดคติพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ในทุกยุคสมัย การสร้างงานพุทธสถาปัตยกรรมไทยจึงเกิดขึ้นเรื่อยมา ดังปรากฏ หลักฐานการสร้างวัดวาอารามจำนวนมากในทุกพื้นที่ของประเทศไทย และมี แนวทางออกแบบสร้างสรรค์รูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เหมือนหรือแตกต่าง ออกไปในแต่ละสมัยและพื้นที่แต่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการสืบเนื่องด้านอัตลักษณ์ แห่งความเป็นไทยได้ชัดเจนผ่านการออกแบบวัดในพุทธศาสนาโดยเฉพาะงาน พุทธสถาปัตยกรรมไทยในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นพื้นที่หลักของการศึกษานี้

ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) ถูกนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมโดยสังเขปของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย เนื่องจาก เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ของงาน สถาปัตยกรรมอย่างเป็นระบบ¹โดยผลการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมโดยสังเขป ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย จนถึงปัจจุบัน ถือเป็นข้อมูลชุดสำคัญเพื่อความเข้าใจพัฒนาการแห่งการ ออกแบบสร้างสรรค์ทั้งในด้านรูปแบบไทยประเพณีไทยประยุกต์และไทยร่วมสมัย

สำหรับการศึกษาองค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยโดยเฉพาะในมิติปัจจุบัน ปัจจุบันภายนอกและปัจจัยภายในที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และ แนวทางการสร้างสรรค์งานศิลปสถาปัตยกรรม รวมถึงมุมมองในการวิเคราะห์ อนาคตที่มีความเป็นไปได้ (Plausible) ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย ในการศึกษาวิจัยได้ใช้กระบวนการเก็บข้อมูลเชิงลึกจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เฉพาะด้านในวงการสถาปัตยกรรมไทยทั้งสถาปนิกผู้ออกแบบงานสถาปัตยกรรม ไทยร่วมสมัย ช่าง นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ และประวัติศาสตร์

สถาปัตยกรรม ในเนื้อหาด้านองค์ความรู้ในการออกแบบ การใช้วัสดุ เทคโนโลยี การก่อสร้าง มุมมอง และแนวทางความเป็นไปได้ของการสร้างสรรค์งานศิลป สถาปัตยกรรมในอนาคตและแสดงผลข้อมูลในรายงานวิจัยโดยไม่เปิดเผยนาม ผู้ให้สัมภาษณ์ ร่วมกับการเก็บข้อมูลภาคเอกสารเพิ่มเติมจากบทสัมภาษณ์ ของสถาปนิกและนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมไทยและสถาปนิกอนุรักษ์

เนื่องจากการศึกษานี้เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเนื้อหาของงานวิจัยเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอันนำไปสู่ การทำความเข้าใจอนาคต การใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) และการวิเคราะห์แนวโน้ม (Trend Analysis) อันปรากฏในทฤษฎี อนาคตศาสตร์² จึงถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ด้าน ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวทาง การสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทยได้ทั้งในมิติอดีตสู่ปัจจุบัน (และที่อาจ เกิดขึ้นในอนาคต) และมิติของการวิเคราะห์ปัจจุบันเพื่อนำไปสู่การสร้างฉากทัศน์ (Scenario) และการฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ (Plausible) ของงานศิลป สถาปัตยกรรมไทย โดยการฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ อันนำไปสู่การสร้าง ฉากทัศน์ (Scenario) ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยในระยะ 5 ปี 10 ปี 15 ปี และ 20 ปี

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยสังเขป ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย

“ศิลปสถาปัตยกรรมไทย” มีความหมายถึง ศิลปวิทยาการแห่งการก่อสร้างที่ผสมผสาน ระหว่างงานศิลปกรรมและวิทยาการแห่งการก่อสร้างบนรากฐานของวัฒนธรรม ไทยงานศิลปสถาปัตยกรรมไทยสะท้อนรูปลักษณะของการสร้างสรรค์ “ศิลปะ และวิทยาการของการก่อสร้าง” โดยแสดงรูปแบบ “อาคารที่มีศิลปะลักษณะ” นับแต่อดีตอัตลักษณ์ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยมุ่งเน้นความสำคัญ ในการสืบสานสร้างสรรค์ “อุทิศเทสึกะเจดีย์”³ เพื่อการใช้ประโยชน์ทั้งในทาง กายภาพและทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน วัดวาอารามและองค์ประกอบ ในวัด ไม่ว่าจะเป็นอุโบสถ วิหาร เจดีย์ หอไตร ฯลฯ ทั้งในพื้นที่บริเวณพุทธาวาส และสังฆาวาส ล้วนแสดงอัตลักษณ์และคุณค่าของงานศิลปสถาปัตยกรรมที่ แตกต่างกันไปในด้านรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรม (Styles of Art and Architecture) ซึ่งมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะและประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมตามขอบเขตของพื้นที่ (Space) และช่วงเวลา (Time) อันสะท้อน

สู่การศึกษาในศาสตร์วิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ และ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่มีการศึกษาทั้งในด้านการเรียนรู้รูปแบบ (Style) อายุเวลา (Period) กระบวนการทางการช่าง เทคโนโลยีการก่อสร้าง รวมถึงคติความคิดความเชื่อ (Beliefs & Ideology) ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ของงานศิลปสถาปัตยกรรม

ด้วยกระบวนการศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) การศึกษาพัฒนาการของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยในแต่ละช่วงเวลา สามารถแสดงคุณลักษณะเฉพาะของการสร้างสรรค์โดยสังเขปผ่านการเก็บ ข้อมูล ศึกษา และวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ได้แก่

- 1) ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์
- 2) สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
- 3) คติความคิดความเชื่อและลัทธิภายในพุทธศาสนา
- 4) ภูมิทัศน์ทางสถาปัตยกรรม
- 5) การวางผัง
- 6) รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรม
- 7) องค์ประกอบทางศิลปสถาปัตยกรรม
- 8) เทคโนโลยี เทคนิคการก่อสร้าง และวัสดุ
- 9) ประโยชน์ใช้สอย
- 10) กลุ่มช่างหรือสถาปนิก

ดังกล่าว การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยสังเขป ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย ได้นำเสนอในประเด็นขององค์ความรู้ ทั้ง 10 ด้านของการสร้างสรรค์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยในแต่ละช่วงเวลา ตามขอบเขตของรูปแบบ “อาคารที่มีศิลปะลักษณะ” ซึ่งสามารถสะท้อน อัตลักษณ์แห่งการสร้างสรรค์ในขอบเขตพื้นที่ (Space) และเวลา (Time) ดังกล่าวข้างต้น ตามลำดับดังนี้

- 1) งานศิลปสถาปัตยกรรมไทย สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (Proto History)
- 2) งานศิลปสถาปัตยกรรมทวารวดี
- 3) งานศิลปสถาปัตยกรรมศรีอยุธยา

- 4) งานศิลปสถาปัตยกรรมศรีวิชัย
- 5) งานศิลปสถาปัตยกรรมขอม
- 6) งานศิลปสถาปัตยกรรมในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางวัฒนธรรม
- 7) งานศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัย
- 8) งานศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา
- 9) งานศิลปสถาปัตยกรรมอยุธยา
- 10) งานศิลปสถาปัตยกรรมธนบุรี
- 11) งานศิลปสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 4
- 12) งานศิลปสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 7
- 13) งานศิลปสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ สมัยหลัง พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน

ผลการดำเนินการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยสังเขปนี้สามารถใช้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงและลักษณะการเปลี่ยนแปลงของอดีตที่อาจจะเป็นสาเหตุที่สืบเนื่องมาถึงสภาพปัจจุบันผ่านคุณลักษณะเฉพาะของการสร้างสรรค์และสามารถนำมาเป็นปัจจัยในการคาดคะเนอนาคตที่อาจเกิดขึ้น

3. การออกแบบการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมในปัจจุบัน

เมื่อผ่านการศึกษาด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมดังกล่าว ทำให้เข้าใจมิติแห่งการสืบสานทางวัฒนธรรมการสร้างสรรค์และการเปลี่ยนแปลงของงานศิลปสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างชัดเจน ภาพรวมของการออกแบบในปัจจุบัน เราได้เห็นมิติในการออกแบบที่ต่างไปจากเดิม โดยงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยสมัยหลังพ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบันนับเป็นช่วงเวลามีพัฒนาการของรูปแบบที่หลากหลายมากกว่าครั้งอดีต **ด้วยปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งแบบไทยประเพณี สถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ และสถาปัตยกรรมแบบร่วมสมัย** โดยส่วนหนึ่งได้มีการผันแปรรูปแบบตามวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ การเพิ่มเติมด้านประโยชน์ใช้สอยในแนวใหม่ รวมถึงอิทธิพลแนวความคิดด้านการออกแบบศิลปสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยเฉพาะงานในแนวสมัยใหม่ (Modern) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานที่ถูกออกแบบสร้างสรรค์โดยกลุ่ม **“สถาปนิก”** ในหลากหลายรูปแบบ

งานสถาปัตยกรรมไทยที่โดดเด่นของช่วงเวลานี้คือ **“สถาปัตยกรรมไทยเครื่องคอนกรีต”** นิยมใช้คอนกรีตเสริมเหล็กทดแทนงานเครื่องไม้ในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี โดยมีเค้าโครงหลักตามระเบียบแบบแผนงานในแนวไทยประเพณี มีการประยุกต์ลักษณะองค์ประกอบตกแต่งอาคารในรูปแบบที่เรียบง่ายขึ้นและลดลักษณะอ่อนช้อยด้วยการตัดทอนรายละเอียดกระบวนการอย่างงานไม้หรืองานปูนปั้นลง รวมถึงการใช้เรื่องเส้นตรงในการประดิษฐ์ลวดลายมากขึ้น⁴ ร่วมกับผังอาคารแบบสมัยใหม่ตลอดจนวัสดุก่อสร้างแบบใหม่⁵ ซึ่งถูกพัฒนาต่อเนื่องจนเกิดเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า **“สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์”** ดังเช่น ผลงานการออกแบบเจดีย์ประธานและอุโบสถ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน และแบบอุโบสถมาตรฐาน ก. ข. และ ค. (พ.ศ. 2483) โดยพระพรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์) (Fig. 1) เพื่อให้วัดในต่างจังหวัดของอุญฺาตนาแบบไปจัดสร้างตามคำปรารภของจอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีขณะนั้นโดยมอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้รับผิดชอบการออกแบบ⁶ ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการและกระแสนิยมการออกแบบวัดด้วยสถาปัตยกรรมแบบภาคกลางทั่วทุกภาคของประเทศและงานออกแบบของศาสตราจารย์ หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา) ณ อุโบสถวัดไตรมิตรวิทยาราม (พ.ศ. 2492) เป็นต้น สำหรับงานที่มีลักษณะอย่างสถาปัตยกรรมไทยประเพณีก็ยังคงได้รับการสร้างเรื่อยมาจนปัจจุบัน ดังเช่น อุโบสถหลังใหม่ วัดราชบูรณะราชวรวิหาร (พ.ศ. 2503) เชียงสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ และอุโบสถหลังใหม่ วัดอมรินทราราม (พ.ศ. 2512) ใกล้ปากคลองบางกอกน้อยออกแบบโดยหลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา)

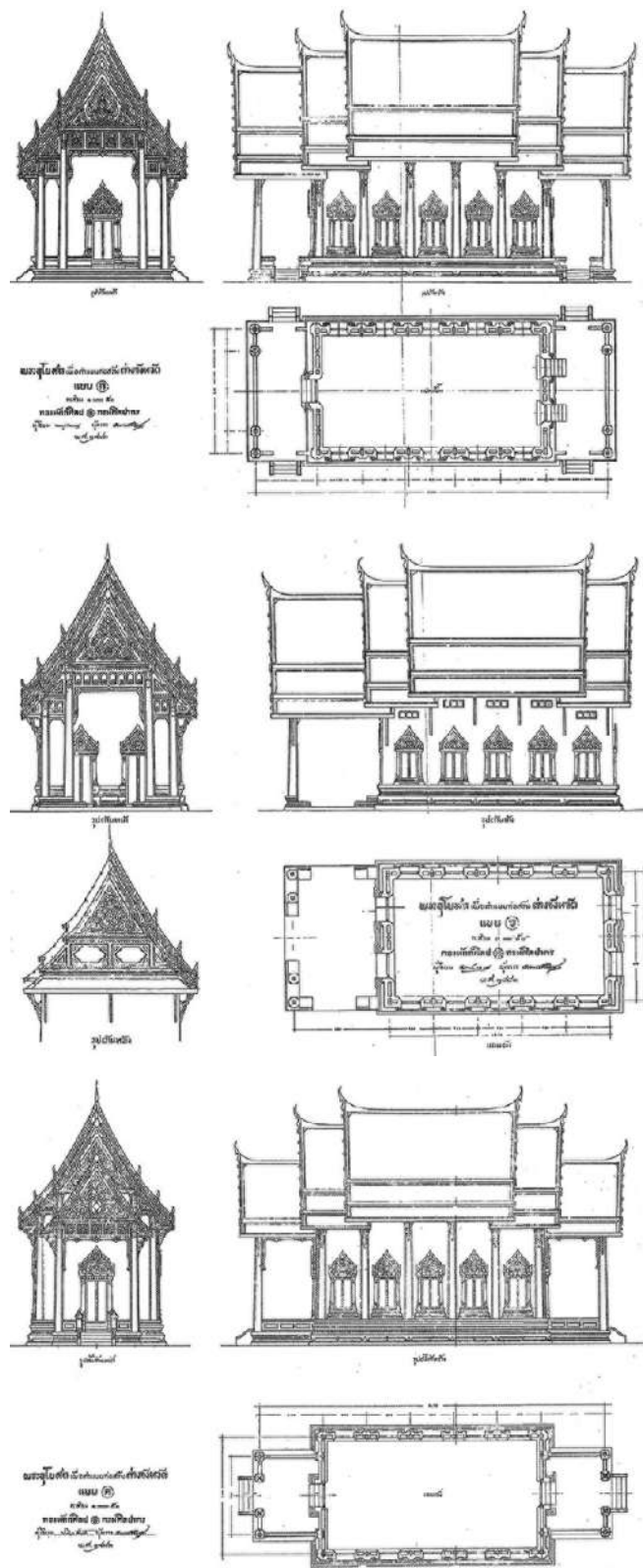
ลักษณะเฉพาะของงานสถาปัตยกรรมแห่งยุคสมัยที่มีความอิสระทางการออกแบบ ถูกแสดงออกผ่านงาน **“สถาปัตยกรรมแบบไทยร่วมสมัย”** ในรูปลักษณะที่หลากหลายมีประโยชน์ใช้สอยต่างๆ ที่สอดคล้องเข้ากับยุคสมัยและสถานการณ์ปัจจุบัน มีความอิสระของการสร้างสรรค์ที่ไม่มีขอบเขตส่วนใหญ่ออกแบบโดยสถาปนิกและกลุ่มช่างหรือศิลปินสามารถจำแนกรูปแบบเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) งานสถาปัตยกรรมแบบไทยร่วมสมัยในรูปแบบไทยประเพณี 2) งานสถาปัตยกรรมตามกระแสนิยมในแต่ละช่วงเวลา และ 3) งานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในรูปแบบสมัยใหม่

1) งานสถาปัตยกรรมแบบไทยร่วมสมัยในรูปแบบไทยประเพณี

งานสถาปัตยกรรมแบบไทยร่วมสมัยในรูปแบบไทยประเพณี หมายถึงสถาปัตยกรรมไทยที่มีกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบทางศิลปกรรม รวมถึงแนวคิดและหลักปรัชญาการออกแบบบนฐานทางวัฒนธรรมไทยที่สืบทอดมาจากอดีต หากแต่มีการใช้วัสดุหรือประโยชน์ใช้สอยใหม่ในบริบทสังคมปัจจุบัน ตัวอย่างสำคัญส่วนใหญ่ปรากฏในผลงานศิลปินแห่งชาติหลายท่าน ดังเช่น พระมหาธาตุเจดีย์พระพุทธธรรมประกาศ จังหวัดยะลา โดย ม.ร.ว. มิตราธฤณ เกษมศรี (Fig. 2-1) อุโบสถวัดโสธรวราราม โดย ประเวศ ลิ้มปรีงษ์ (Fig 2-2) อุโบสถวัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ สาธารณรัฐอินเดีย โดย ภิญโญ สุวรรณคีรี มณฑปวัดไตรมิตรวิทยาราม โดย พลอากาศตรีอาวุธ เงินชูกลิ่น พระมหาธาตุเจดีย์ศรีจันทร์ โดย วณิดา พึ่งสุนทร และพระธาตุตั้งคเจดีย์วัดอโศการาม ผลงาน ฤทัย ใจจงรัก ฯลฯ

2) งานสถาปัตยกรรมตามกระแสนิยมในแต่ละช่วงเวลา

การออกแบบตามกระแสนิยมในแต่ละช่วงเวลา หรือเป็นผลจากความเชื่อบางประการ เช่น ความนิยมในการจาริกแสวงบุญตามรอยพระพุทธเจ้าถึงถิ่นในประเทศอินเดียและเนปาล พลังศรัทธาของชาวพุทธที่ต้องการตามรอยพระพุทธเจ้า จาริกแสวงบุญ ณ สังเวชนียสถานด้วยความเชื่อว่ายิ่งไปยิ่งได้บุญ ด้วยกระแสความนิยมดังกล่าว จึงส่งผลให้เกิดการจำลอง **พระมหาเจดีย์พุทธคยา** (Fig. 3-1) ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย ดังเช่นที่ วัดจองคำ พระอารามหลวง จังหวัดลำปาง วัดวังแก้วเวการาม จังหวัดกาญจนบุรี วัดบางโอง จังหวัดกระบี่ และวัดปัญญานันทาราม จังหวัดปทุมธานี เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า มีการจำลองสถาปัตยกรรมเจดีย์องค์สำคัญมาสร้างในวัดต่าง ๆ เช่น การสร้าง **องค์พระธาตุพนมจำลอง** (Fig. 3-2) ณ วัดป่าธรรมพิทักษ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และวัดป่าสักดาราม จังหวัดร้อยเอ็ด สำหรับการออกแบบอุโบสถ พบการออกแบบที่ได้รับแรงบันดาลใจจาก **อุโบสถวัดเบญจมบพิตร** ที่อุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุบางเขน กรุงเทพมหานคร และอุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพ 1
แบบอุโบสถมาตรฐาน ก. ข.
และ ค. (พ.ศ. 2483)

Fig 1
Architectural drawings of
Ordination Halls' standard
types A, B, and C
(1940 C.E.)

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 2-1 / Fig 2-1

ภาพ 2-2 / Fig 2-2

ภาพ 2
พระมหาธาตุเจดีย์พุทธ
ธรรมประกาศ จังหวัดยะลา
(ภาพ 2-1) และอุโบสถวัด
ไทยกุสินาราเฉลิมราชย์
สาธารณรัฐอินเดีย
(ภาพ 2-2)

Fig 2
Phra Mahathat Chedi
Phutthathamprakat Stupa,
Yala Province (Fig 2-1) and
Ordination Hall, Wat Thai
Temple of Kushinagar,
India (Fig 2-2)

ภาพ 3-1 / Fig 3-1

ภาพ 3-2 / Fig 3-2

ภาพ 3
ตัวอย่างการสร้างมหาเจดีย์
พุทธคยาจำลอง (ภาพ 3-1)
และพระธาตุพนมจำลอง
(ภาพ 3-2)

Fig 3
Examples of a design of
Bodh Gaya Stupa replica
(Fig 3-1) and design of
Phra That Phanom replica
(Fig 3-2)

ภาพ 4 / Fig 4

3) งานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในรูปแบบสมัยใหม่

เป็นงานสถาปัตยกรรมไทยที่มีอิสระด้านการออกแบบ โดยไม่ยึดติดกับแบบแผนประเพณีนิยม หากแต่ยังคงสาระของความเป็นวัดตามพระวินัยเป็นสำคัญ วัดส่วนใหญ่ได้รับการออกแบบโดยสถาปนิกหรือกลุ่มช่างท้องถิ่น ภายใต้แนวความคิดการออกแบบที่หลากหลาย ทั้งด้วยจากกระบวนการตีความทางพุทธปรัชญา การสื่อความหมายสัญลักษณ์ผ่านรูปสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบตกแต่งทางศิลปกรรม เช่น อาคารรูปทรงดอกบัวที่อุโบสถวัดป่าสันตติวนาราม จังหวัดอุดรธานี (Fig. 4) และรูปทรงบาตรคว่ำที่มหาวิหาร วัดพระพุทธแสงธรรม จังหวัดสระบุรี (Opening figure on page 337) การสร้างอาคารที่ไม่มีองค์ประกอบตกแต่งที่ซับซ้อนหรือนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมหรือสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในอดีตมาประยุกต์ในแนวสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ เพื่อสร้างบรรยากาศสงบเรียบง่าย มุ่งเน้นสาระประโยชน์ใช้สอย เช่น อุโบสถวัดศาลาลอย จังหวัดนครราชสีมา โดย

ภาพ 4

อุโบสถวัดป่าสันตติวนาราม
จังหวัดอุดรธานี

Fig 4

Ordination Hall at Wat Pa
Santi Wanaram, Udon
Thani Province

วิโรฒ ศรีสุโร และอุโบสถวัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม โดย ฤทัย ใจจงรัก ศิลปินแห่งชาติ การออกแบบที่คำนึงถึงสภาพเศรษฐกิจ ความประหยัดพอดีพอเพียงในลักษณะวัดของชุมชน การออกแบบเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่จำกัดให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยปัจจุบัน ด้วยการสร้างอาคารสูง หรือการออกแบบที่สร้างจุดสนใจ ผ่านการออกแบบแผนผัง รูปทรงอาคาร การใช้สี วัสดุก่อสร้างหรือประดับตกแต่งในรูปลักษณะที่แปลกแตกต่างและไม่เหมือนใคร เพื่อสร้างจุดขายสำหรับประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

หากมองว่าอดีตนำไปสู่ปัจจุบัน และภาพปัจจุบันสะท้อนแนวโน้มความเป็นไปได้ในอนาคต การศึกษาด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย โดยทำความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยสังเขปและคุณลักษณะเฉพาะของการสร้างสรรค์ในแต่ละช่วงเวลาจากอดีตอันยาวไกล ร่วมกับการทำความเข้าใจปัจจุบันแห่งการสร้างสรรค์และสืบสานของงานสถาปัตยกรรมไทย ประเพณี สถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ และสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย อันมีความโดดเด่นเฉพาะทางจากสถาปนิกที่แตกต่าง ถือเป็นฐานสำคัญแห่งการถกปรามองค์ความรู้เพื่อศึกษาวิเคราะห์อนาคตศาสตร์แห่งงานพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทย

4. ปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายในที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวทางการสร้างสรรค์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทย

การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมทำให้ทราบว่า การสร้างงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับลัทธิศาสนาทางพุทธศาสนา อันเป็นที่เคารพนับถือกันในพื้นที่นั้น ๆ ตามแต่ละช่วงเวลา⁷ การสร้างวัดวาอาราม ถือว่าเป็นการสืบสานพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุด คนไทยถือว่าเป็นบุญใหญ่ และหากเป็นวัดที่มีการอุปถัมภ์หรือสร้างโดยพระมหากษัตริย์ย่อมถือว่าเป็นบุญอันยิ่งใหญ่แห่งพระราชอำนาจในฐานองค์อัครศาสนูปถัมภก วัฒนธรรมการนับถือพุทธศาสนาในประเทศไทยมีการสืบเนื่องเรื่อยมาจากอดีตสู่ปัจจุบันและเห็นชัดเจนได้ว่าย่อมมีการสืบสานต่อเนื่องไปสู่อุณหาคอย่างแน่นอน ด้วยสังคมไทยเป็นสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นหลักแม้ว่าการเปิดกว้างทางความคิดการนับถือศาสนาอื่นไม่ว่าจะเป็น ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดู ซิกข์ ฯลฯ ในสังคมไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนจำนวนมากในประเทศไทย ย่อมมีส่วนในการดำรงไว้ซึ่งการสร้างงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยอย่างต่อเนื่องสืบไป

ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 5

แผนภาพแสดงปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวทางการสร้างสรรค์งานพุทธสถาปัตยกรรมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน (และที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต)

Fig 5

External and internal factors on the changing design in styles and creation paradigms of Thai Buddhist architecture from past to present (and plausible future)

การศึกษาปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและแนวทางการสร้างสรรค์งานพุทธสถาปัตยกรรมไทยจากอดีต ปัจจุบัน และที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต (ในระยะ 5, 10, 15, 20 ปี) (Fig. 5) ร่วมกับการวิเคราะห์ปัจจุบัน เพื่อค้นหาปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน เพื่อนำไปสู่ฉากทัศน์ (Scenario) และการฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ (Plausible) นั้นสามารถนำเสนอได้ในสองภาคส่วนดังนี้ (Fig. 6)

1) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ 1. อำนาจการปกครอง 2. อิทธิพลจากต่างอาณาจักร 3. เทคโนโลยีการก่อสร้างและวัสดุ 4. เศรษฐกิจ และ 5. สังคม

2) ปัจจัยภายใน ได้แก่ 1. องค์ความรู้ 2. ภูมิปัญญาช่าง 3. วัสดุ 4. ช่างและสถาปนิก 5. ฝีมือช่างและทักษะของช่าง 6. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ 7. คติความคิดความเชื่อ

5. อนาคตศาสตร์ของงานพุทธสถาปัตยกรรมไทย

การฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ (Plausible) ในรูปแบบฉากทัศน์ (Scenario) ของงานพุทธสถาปัตยกรรมไทยจากการศึกษาวิจัยทั้งหมดพบความสอดคล้องระหว่างการสร้างสรรค์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยในแต่ละยุคสมัย และปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาปัตยกรรม อาทิ การเปลี่ยนแปลงของวัสดุ เทคโนโลยี และเทคนิคการก่อสร้าง ประโยชน์ใช้สอย ความเชื่อในแต่ละยุค แนวโน้ม (Trend) รวมถึงสภาพเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เป็นต้น ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในหลายมิติของการสร้างสรรค์ต่องานศิลปสถาปัตยกรรมไทย ทำให้เห็นได้ชัดว่า งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยจะยังคงสืบเนื่องต่อไปในอนาคต ผลการศึกษาแสดงฉากทัศน์ฉายภาพอนาคตของงานพุทธสถาปัตยกรรมไทยแบ่งเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1) ฉายภาพอนาคตเชิงรูปธรรม

แสดงฉากทัศน์ผ่านงานพุทธสถาปัตยกรรมไทยที่มองเห็นชัดเจนเชิงรูปธรรม (Tangible) ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. การจัดพื้นที่ผังบริเวณ

- น่าจะยังคงมีการวางผังแบบมีแกนสมมาตรอยู่ เนื่องจากการสืบต่อขนบการวางผัง

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 6

แผนภาพแสดงปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในจากการวิเคราะห์ปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่ฉากทัศน์ (Scenario) และการฉายภาพอนาคตที่เป็นจริงได้ (Plausible) ของงานศิลปสถาปัตยกรรมไทย

Fig 6

External and internal factors analysis in present time for scenarios and plausible future of Thai Buddhist architecture

- แนวโน้มของการวางผังเขตพุทธาวาสแบบไม่สมมาตรน่าจะมีมากขึ้นเนื่องจาก
 - ผู้ออกแบบมีอิสระในการออกแบบมากขึ้น ไม่จำเป็นต้องทำตามขนบ
 - ผู้ลงทุนขาดความเข้าใจในหลักการวางผัง ทำให้อาจเกิดสิ่งก่อสร้างที่สร้างตามความต้องการของผู้ลงทุนโดยไม่ได้คำนึงถึงผัง
- มีการออกแบบเพื่อสร้างความเป็นจุดสนใจ ซึ่งการออกแบบโดยไม่ใช้แกนสมมาตรอาจตอบโจทย์ได้ดีกว่า อาจมีการใช้หลักภูมิสถาปัตยกรรมเข้ามากำหนดแนวทางการวางผัง
- กระแสนิยมที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจมีผลต่อการวางผัง
- อาจเกิดทัศนอุจาดขึ้น เนื่องจากการจัดผังที่ไม่คำนึงถึงขนบธรรมเนียมเดิมทางสถาปัตยกรรมไทย และทัศนียภาพที่เหมาะสม

2. รูปแบบสถาปัตยกรรม

- การสืบทอดรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ยังคงอยู่ร่วมกับแนวทางการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมแบบไทยร่วมสมัยของสถาปนิกด้านเฉพาะทางสถาปัตยกรรมไทย
- การออกแบบสร้างสรรค์ใหม่ในหลายรูปแบบตามแนวคิดพุทธศาสนาแบบใหม่
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรมใหม่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น และมีความหลากหลายมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นรูปแบบที่ตอบสนองต่อการท่องเที่ยว
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรมสะท้อนแนวทางการออกแบบของสถาปนิกหรือศิลปินแต่ละท่าน
- การเลียนแบบ หรือ รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ จะเกิดขึ้น เพื่อตอบสนองต่อการท่องเที่ยว หรือความศรัทธา
- วัดมีการออกแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ลอกเลียนรูปแบบของต่างประเทศที่ชอบมาใช้ หรือ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ หรือร่วมสมัย หรือสร้างอาคารสูงขึ้นมาเป็นวัด

3. ประโยชน์ใช้สอย

- ประโยชน์ใช้สอยของอุโบสถยังคงเป็นเช่นเดิม เป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรม เนื่องจากอุโบสถเป็นสถานที่สำคัญตามพระวินัย และตามกฎหมายว่าวัดต้องมีอุโบสถ
- การรวมประโยชน์ใช้สอยไว้ในอาคารหลังเดียวอาจมีมากขึ้น
- ประโยชน์ใช้สอยที่สำคัญอย่างหนึ่งของเขตพุทธาวาส คือ การเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น การเป็นที่ถ่ายรูปร การชื่นชมความงดงามโดยไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา

- มีแนวโน้มสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่มากขึ้นเพราะมีอิสระในการออกแบบประโยชน์ใช้สอยภายใน
- วัดในอนาคตอาจไม่มีการสร้างเจดีย์เนื่องจากไม่ได้เป็นสถาปัตยกรรมหลักเพื่อการประกอบศาสนกิจสำคัญ

4. วัสดุ

- โครงสร้างหลักของอาคารส่วนใหญ่ยังคงเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก แต่มีการใช้วัสดุรุ่นใหม่ เช่น เมทัลชีท คอนกรีตเสริมใยแก้วมากขึ้น
- มีการใช้การพิมพ์สามมิติ (3D Printing) ในการผลิตวัสดุ
- มีการใช้วัสดุใหม่ เช่น โทเทเนียม หรือวัสดุที่มีการพัฒนาจากนวัตกรรมใหม่

5. องค์ประกอบตกแต่ง

- อาจปรากฏวัดที่มีการออกแบบตกแต่งอย่างเรียบง่ายตามแนววัดป่ามากขึ้น
- การออกแบบงานตกแต่งวัดจะเป็นไปตามบริบทของวัด ณ เวลานั้น เช่น แนวทางของวัดเพื่อการท่องเที่ยว หรือเพื่อการปฏิบัติธรรม

6. สถาปัตยกรรมภายใน

- รูปแบบการตกแต่งภายในอาคารยังคงสืบรูปแบบมาจากอดีต และปัจจุบัน
- มีแนวโน้มในการใช้ศิลปะสมัยใหม่มากขึ้น ทั้งลวดลาย และเทคนิคจิตรกรรม ไม่จำกัดเพียงลายไทยแบบประเพณี หรือการเขียนภาพตามประเพณี หรือการใช้ประติมากรรมตกแต่ง ซึ่งเป็นประติมากรรมแบบนามธรรม สามารถสื่อคติธรรมได้
- การประดับตกแต่งอย่างวิจิตรตระการตาอาจลดลง เนื่องจากสภาวะทางเศรษฐกิจ การขาดแคลนช่างฝีมือ และค่านิยมในความเรียบง่าย (Minimalism) และสบายตา
- ในระยะยาว อาจมีกระแสโยกย้ายอดีต นำไปสู่การรื้อฟื้นการประดับตกแต่งภายในอาคารแบบดั้งเดิมอีกครั้ง
- มีความแปลกใหม่ในการออกแบบเกิดขึ้นเพื่อเป็นจุดเด่นดึงดูดให้คนเข้าวัด

7. สิ่งอำนวยความสะดวก

- ไฟฟ้ายังคงมีบทบาทสำคัญต่ออาคาร
- แสงไฟฟ้าจะมีบทบาทการประดับตกแต่งมากขึ้น เพื่อสร้างความสวยงาม และสร้างบรรยากาศ
- มีการกลับไปหาความเรียบง่ายแบบธรรมชาติโดยลดสิ่งอำนวยความสะดวกลง เช่น การส่องสว่าง การปรับอากาศ ใช้การออกแบบดั้งเดิมชาติเข้ามาในพื้นที่

- มีการให้ความสำคัญกับการประหยัดพลังงานโดยอาจมีการติดตั้งแผงโซลาร์เซลล์บนตัวอาคารเพื่อเป็นการประหยัดไฟในระยะยาว
- สิ่งอำนวยความสะดวกตามแนวอารยสถาปัตยกรรม (Universal Design) จะมีมากขึ้นเพื่อรองรับผู้สูงอายุที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ

8. เทคโนโลยีการก่อสร้าง

- วัสดุและเทคโนโลยีที่มีการใช้ในปัจจุบันจะยังคงมีการใช้ในอนาคตข้างหน้า ยกเว้นจะมีนวัตกรรมใหม่เข้ามาเสริมหรือแทนที่
- แนวโน้มการใช้เทคโนโลยี 3D และคอนกรีตเสริมใยแก้ว จะมีอัตราส่วนมากขึ้นเพราะสะดวกรวดเร็วในการผลิตและการควบคุมมาตรฐานของวัสดุ รวมไปถึงความสะดวกในการเคลื่อนย้าย
- แม้มีการใช้เทคโนโลยีและวัสดุสมัยใหม่มากขึ้น แต่สถาปนิกยังใช้เทคนิคดั้งเดิมที่มีความสำคัญ เช่น การขยายแบบด้วยอัตราส่วน 1 : 1

9. เทคนิคการก่อสร้าง

- มีการรวบรวมองค์ความรู้ทั้งหมดจากสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เก็บไว้ในรูปแบบดิจิทัล และเผยแพร่ผ่านสื่อออนไลน์เพื่อให้เข้าถึงได้ง่ายขึ้น
- การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาสายวิชาชีพของ ปวช. ปวส. ไปสู่รูปแบบมหาวิทยาลัยราชภัฏนั้นนำไปสู่การขาดคนทำงานฝีมือและขาดแรงงานทางด้านการช่างเนื่องจากนักเรียนส่วนใหญ่ต้องการเรียนจบหลักสูตรปริญญาตรีเพื่อที่จะไม่ต้องเป็นแรงงาน
- หลังจากองค์ความรู้ถูกถ่ายทอดผ่านระบบมหาวิทยาลัย พระสงฆ์ที่เคยทำงานช่าง ก็จะใช้ทักษะหรือเทคนิคในส่วนนี้น้อยลง องค์ความรู้ที่มีอยู่ก็จะค่อย ๆ หายไป เนื่องจากขาดการสืบทอด

10. ทำเลที่ตั้ง

อาจมีพัฒนาการเป็น 4 รูปแบบหลักคือ

- วัดป่าที่มีทำเลที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากชุมชน เพื่อสนองความสงบ
- วัดที่มีทำเลที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนหนาแน่น อาจถูกสร้างในรูปแบบอาคารสูงด้วยข้อจำกัดของพื้นที่
- ทำเลที่ตั้งของวัดตั้งอยู่บนทำเลที่มีภูมิทัศน์สวยงามเพื่อเป็นจุดสนใจทางการท่องเที่ยว
- วัดขนาดเล็กที่มีพื้นที่จำกัดในเมือง

จากที่กล่าวมานั้นภาพรวมแนวโน้มในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทยในเชิงรูปธรรม (Tangible) สามารถแสดงเป็น 2 แนวทาง คือ สถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี หรือสถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากวัดในอดีต และงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่มีรูปแบบทางกายภาพอย่างอิสระในการออกแบบโดยมีความโดดเด่นในแบบเฉพาะและไม่มีแบบแผนตายตัว

2) ฉายภาพอนาคตเชิงนามธรรม

แสดงฉากทัศน์ของงานพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทยในเชิงนามธรรม (Intangible) ของวัดในฐานะศาสนสถานใน 2 ประเด็น ดังนี้

1. คติความเชื่อที่ส่งผลต่อการออกแบบวัด

- คติความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในอดีต เช่น จักรวาลทัศน์ หรือ ไตรภูมิ ฯลฯ จะยังคงอยู่
- อาจมีการตีความธรรมะหรือพระวินัยในมุมมองใหม่ให้เหมาะสมกับยุคสมัยมากขึ้น
- อาจมีการเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับ อภิปรัชญา และปรัชญา

2. ปรัชญาการออกแบบ (Concept Design)

- ปรัชญาการออกแบบที่เคยมีมาในอดีตจะยังคงมีอยู่
- อาจมีกระแสค่านิยมที่โหยหาอดีตหรือแบบประเพณีเกิดขึ้น โดยหวนกลับไปหาปรัชญาการออกแบบแบบดั้งเดิม
- อาจเกิดแนวคิดการออกแบบแบบคลี่คลายโครงสร้าง (Deconstruction) หรือการออกแบบที่ไม่มีแบบแผนหรือรูปทรงอิสระตามแนวคิดสถาปนิกและศิลปิน
- เกิดปรัชญาการออกแบบตามแนวคิดการตีความคำสอนพุทธศาสนา รูปแบบใหม่

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมแนวโน้มในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทยในเชิงนามธรรม (Intangible) แสดงให้เห็นว่า วัดยังคงมีประโยชน์ใช้สอยในฐานะศาสนสถานที่สอดคล้องกับพระวินัยเช่นเดียวกับในอดีตและมีแนวคิดการออกแบบที่หลากหลายตามเจตนารมย์ของวัดนั้น ๆ หรือตามแนวคิดของสถาปนิกหรือศิลปินผู้ออกแบบ

3) ฉายภาพอนาคตผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการบริหารวัด

แสดงฉากทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด ทั้งในด้านของผู้ออกแบบ ผู้ใช้ ประโยชน์ และผู้ดำเนิน งานบริหารจัดการ เนื่องจากมีบทบาทอันสามารถนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยในวัด

- นายทุนมีบทบาทมากขึ้นจากความศรัทธาเนื่องจากเป็นผู้ออกทุนทรัพย์ โดยอาจกำหนดให้ผู้ออกแบบสร้างผลงานโดยไม่คำนึงความเหมาะสม เพื่อสร้างความแปลกใหม่
- ผู้คนและสังคมอาจเป็นปัจจัยหลักต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรม เนื่องจากวัดในปัจจุบันโดยเฉพาะวัดในเมืองมักทำตามความต้องการของ สังคม โดยเน้นไปที่การหารายได้จากการทำให้วัดโด่งดังเพื่อดึงดูดผู้คน เข้ามา
- เจ้าอาวาสอาจไม่มีอำนาจในการเลือกรูปแบบวัดเหมือนก่อน เนื่องจาก อำนาจอาจจะไปอยู่ที่กรรมการหรือผู้บริจาคทุนทรัพย์

จากผลการศึกษาทั้งหมดสามารถแสดงฉากทัศน์ฉายภาพอนาคตของงาน ศิลปสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างชัดเจนเป็น 2 ฉากทัศน์ คือ **ฉากทัศน์ที่ สถาปัตยกรรม มีการสืบทอดตามขนบธรรมเนียมเดิม และฉากทัศน์ที่ สถาปัตยกรรมมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย** (Fig. 7)

นอกจากนี้เนื่องจากแนวโน้มด้านการท่องเที่ยวและบริบทของความร่วมสมัยมี บทบาทสำคัญต่ออนาคตศาสตร์ของงานพุทธสถาปัตยกรรมไทยเป็นอย่างยิ่ง จึงสามารถสร้างแบบจำลองแสดงฉากทัศน์ที่สัมพันธ์กับสองภาคส่วนดังกล่าวได้ ดังแผนภาพ 8 (Fig. 8)

ท้ายสุดบทสรุปอนาคตศาสตร์ของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย สามารถฉาย ภาพอนาคตได้อย่างชัดเจนถึงการสืบทอดอย่างต่อเนื่องของงานสถาปัตยกรรม ไทยประเพณี รวมถึงการสืบทอดคตินิยมความเชื่อแบบเดิม ทั้งจักรวาลทัศน์ ทางพุทธศาสนาและคติไตรภูมิ รวมถึงการสร้างสภาวะที่สงบของวัดเพื่อความ สบายใจของผู้ใช้งาน แม้ในอีกด้านของอนาคตยังคงเกิดฉากทัศน์ในมิติใหม่ ทั้งในด้านการออกแบบงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยในหลายรูปแบบที่ไม่มี แบบแผนตายตัว เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวและแนวความคิดการออกแบบที่ หลากหลายตามแนวทางของสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ตามเจตนารมณ์ของ ผู้ออกแบบและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด

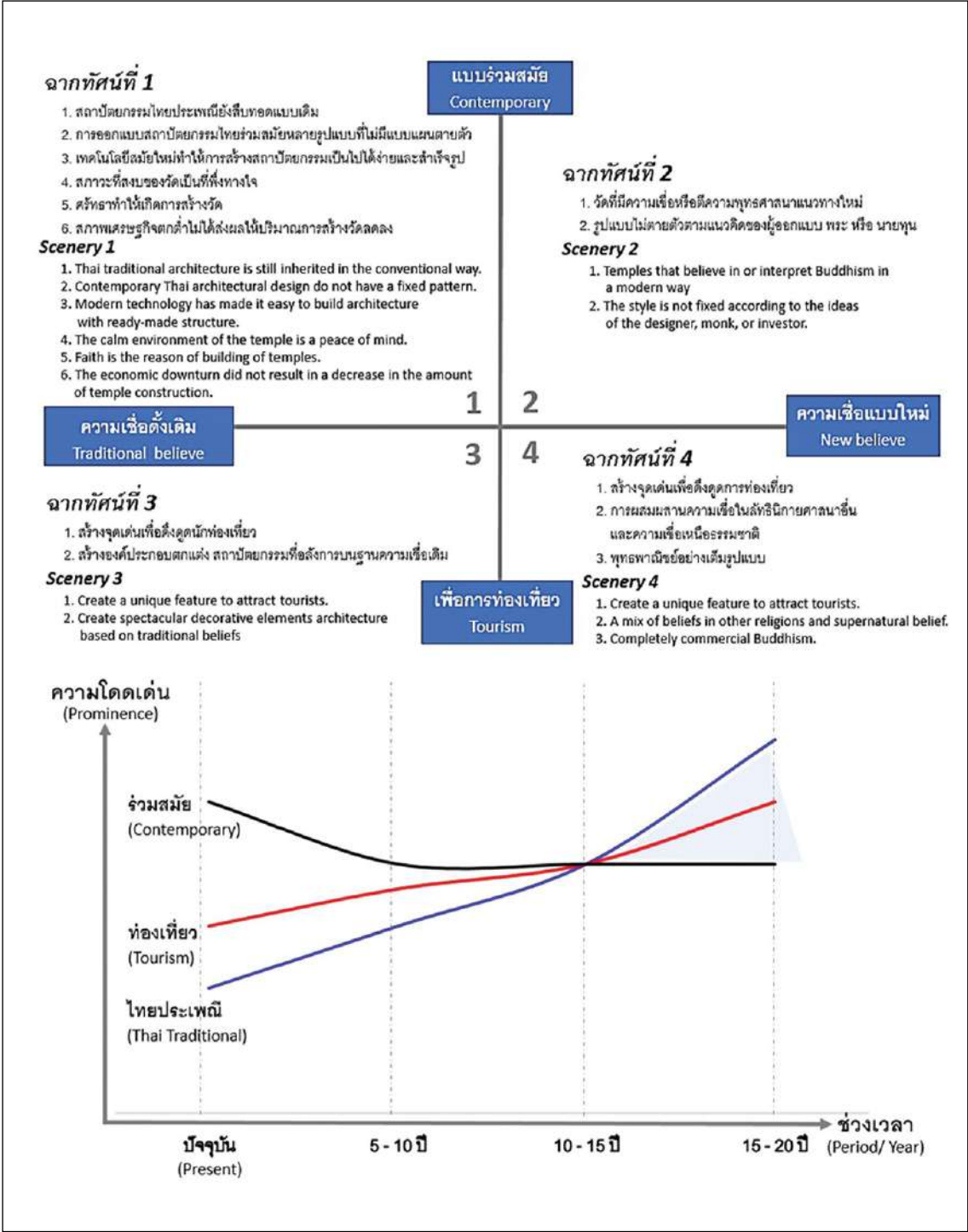
ภาพ 7 / Fig 7

ภาพ 7

แผนภาพแสดงฉากทัศน์ ฉายภาพอนาคตของงาน พุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทย

Fig 7

Scenarios of plausible future on Thai Buddhist architecture

ภาพ 8 / Fig 8

ภาพ 8
แผนภาพแสดงแบบจำลอง
แสดงความสัมพันธ์ของ
ฉากทัศน์

ภาพ 8
Model of scenarios

ในส่วนของการทัศนด้านผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการบริหารวัด ได้เห็นทั้งบทบาทประเภท และปริมาณของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งในรูปแบบเดิมในอดีตที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนหรือได้รับการอุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์ที่มีรูปลักษณะของการบริหารจัดการแบบเดิม และบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการวัดอันมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของงานศิลปสถาปัตยกรรม โดยแสดงฉากทัศน์แบบที่เป็นจริงได้ (Plausible) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างวัดทั้งจากนายทุนที่มาจากภายนอกและเจ้าอาวาสที่ไม่มีความเข้าใจคุณค่าของงานศิลปสถาปัตยกรรมไทย นำไปสู่การสร้างวัดที่มีจุดเด่นดึงดูดความสนใจตามกระแสนิยม แต่ถ้าหากมีความรู้ความเข้าใจจะนำมาซึ่งการสร้างและอนุรักษ์งานศิลปสถาปัตยกรรมไทยอย่างถูกต้องและสืบสานงานสถาปัตยกรรมไทยต่อไป เนื่องจากปัญหาการขาดความรู้และการส่งต่อความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทย จึงต้องการการส่งเสริมการศึกษาหลักสูตรด้านสถาปัตยกรรมไทย การให้ความรู้แก่ช่างและการสืบสานความรู้จากครูช่างและถวายความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทยแก่พระสงฆ์ผู้บริหารจัดการและดูแลวัด

ดังนั้น ข้อเสนอแนะสำคัญของงานวิจัยนี้ ด้วยคุณค่าของงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยในขอบเขตพุทธศิลป์ จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ต้องสืบสานสงวนรักษา และอนุรักษ์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมไทย การอนุรักษ์งานสถาปัตยกรรมไทย คือสิ่งสำคัญที่ต้องตระหนักและถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งในสถาบันการศึกษาที่มีการเรียนการสอนในหลักสูตรวิชาด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทั้งในด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม การอนุรักษ์ และการออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทย นอกจากนั้นมหาวิทยาลัยในแต่ละท้องถิ่นควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้เรื่องของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) เพื่อเป็นการต่อยอดงานออกแบบและอนุรักษ์รูปแบบ และองค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมในท้องถิ่นให้คงอยู่ โดยเฉพาะควรมีการอบรมช่างพื้นบ้านด้านสถาปัตยกรรมไทย รวมถึงการถวายความรู้ทางวิชาการด้านสถาปัตยกรรมไทยโดยเฉพาะพุทธศิลป์ให้กับวัดและมหาวิทยาลัยสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการสืบทอดพุทธศาสนาและงานศิลปสถาปัตยกรรมไทย

นอกจากนี้เห็นได้ว่างานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมไทยกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่อนาคต แม้ยังคงสืบเนื่องด้วยสัมพันธ์ภาพแห่งวัฒนธรรมการสร้างสรรคงานศิลปสถาปัตยกรรมไทย แนวทางการออกแบบในหลากหลายมิติ หากยังสามารถผนวกแนวทางการสร้างสรรค์ได้อย่างเป็นเอกลักษณ์ตามปัจจัยแห่งนวัตกรรมทางเทคโนโลยีการก่อสร้าง และวัสดุที่ยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องเรื่อยไปทั้งในโลกปัจจุบันและอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง อนาคตศาสตร์ของงานศิลปสถาปัตยกรรมไทยในขอบเขตพุทธศิลป์ในแผนงานวิจัยท้าทายไทย: ประเทศไทยในอนาคต โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากของสภาวิจัยแห่งชาติและสำนักงานราชบัณฑิตยสภา ประจำปีงบประมาณ 2563

Acknowledgment

This article is part of a research titled ‘Futurology of Thai Art and Architecture in the Realm of Buddhist Art’. The research is part of the ‘Grand Challenge: The Future of Thailand’ research program. It is funded by the National Research Council of Thailand and the Office of the Royal Society in 2020 fiscal year.

Notes

- 1 The study of history of architecture refers to the history of architectural creativity in various purposes and times. This includes the cultural studies and architectonics in architectural science, which represent the fulfillment of architectural design according to the criteria of “design” and “craftsmanship”, as well as the beliefs and ideologies. Anuvit Charernsupkul, “Nǎo thāng kǎnsuksā prawattisāt sathāpattayakam nai prathēt Thai [Guidelines for the Study of History of Architecture in Thailand],” **ASA Journal** (July-August 1988): 68; Anuvit Charernsupkul, **Prāsāt mǔang tam : kǎnsuksā thāng prawattisāt sathāpattayakam [The Architectural Design of Prasat Muang Tam]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 1998), 1.
- 2 Futurology is the study on plausible and possible situations in scenarios which can be predicted in short period, medium or long-term, with the principles of systematic thinking and analysis. The results can be described in different ways by analyzing different data or changing mindsets according to variables that affect changes that have occurred in the past. Various scenarios should be concerned because the future is uncertain and many factors cannot be controlled. However, the predicted scenarios may occur or may occur in a

completely different way to what is predicted. No matter how it is predicted, there will be only one future reality. Charin Mangkhang, **‘Anākhōt wīthayā : thrītsadī læ theknīk kǎnchāt kǎn rīanrū sangkhommasuksā [Futurology : Theory and Techniques for Social Studies Learning Management]** (Chiang Mai: Textbooks of the Faculty of Education, Chiang Mai University, 2016).

- 3 Utesika Chetiya represents anything that is meant for Buddha offerings and are not the Dhatu Chetiya, Boribhoka or Dhamma Chetiya. Prince Damrong Rajanubhab, **Tamnān phra phutthačhēdī [A History of Buddhist Monuments]** (Phra Nakorn: Sivaporn, 1960), 8.
- 4 Wimonisit Horayangkun and others, **Phatthanākān nǎo khwām khit læ rūpbāp khōng ngān sathāpattayakam : ‘adīt patčhuban læ ‘anākhōt [Evolution of Concepts and Styles of Architecture in Thailand : Past, Present, and Future]** (Bangkok: The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage, 1993), 89-90.
- 5 Chatri Prakitnonthakan, **Kānmǔang læ sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in the Art of Architecture: Traditional Thai, Modern Thai, and Nationalism]** (Bangkok: Matichon, 2004), 224-225.
- 6 Chatri Prakitnonthakan, “Phra Phrom Phīchit : nāi chāng sathāpattayakam Thai samai prachāthipatai [Phra Phrom Pichit : the Greatest Traditional Architectural Artist in the Democratic Movement],” in **Exhibition Program of Thai Traditional Architecture in the Honor of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn and Faculty of Architecture, Silpakorn University’s 50th Anniversary, Art Centre, Silpakorn University (Wang Tha Phra)**, June 3-17, 2005. (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2005), 51.
- 7 Piriya Krairiksh, “Kān prap plīan yuk samai khōng phut sin nai prathēt Thai [A New Chronology of Buddhist Art in Thailand],” in **Seminar Documents for the 36th Anniversary of the Faculty of Liberal Arts: Future Role** (Bangkok: Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, 1998), 1.

Bibliography

Anuvit Charernsupkul. “Nǎo thāng kǎnsuksā prawattisāt sathāpattayakam nai prathēt Thai [Guidelines for the Study of History of Architecture in Thailand].” **ASA Journal** (July-August 1988): 78-93.

_____. **Prāsāt mǔang tam : kǎnsuksā thāng prawattisāt sathāpattayakam [The Architectural Design of Prasat Muang Tam]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 1998.

Charin Mangkhang. **‘Anākhōt wīthayā : thrītsadī læ theknīk kǎnchāt kǎn rīanrū sangkhommasuksā [Futurology : Theory and Techniques for Social Studies Learning Management]**. Chiang Mai: Textbooks of the Faculty of Education, Chiang Mai University, 2016.

Chatri Prakitnonthakan. **Kānmǔang læ sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in the Art of Architecture: Traditional Thai, Modern Thai, and Nationalism]**. Bangkok: Matichon, 2004.

_____. “Phra Phrom Phīchit : nāi chāng sathāpattayakam Thai samai prachāthipatai [Phra Phrom Pichit : the Greatest Traditional Architectural Artist in the Democratic Movement].” 44-53. in **Exhibition Program of Thai Traditional Architecture in the Honor of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn and Faculty of Architecture, Silpakorn University’s 50th Anniversary, Art Centre, Silpakorn University (Wang Tha Phra)**, June 3-17, 2005. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2005.

Damrong Rajanubhab, Prince. **Tamnān phra phutthačhēdī [A History of Buddhist Monuments]**. Phra Nakorn: Sivaporn, 1960.

Piriya Krairiksh. “Kān prap plīan yuk samai khōng phut sin nai prathēt Thai [A New Chronology of Buddhist Art in Thailand].” 1-16. in **Seminar Documents for the 36th Anniversary of the Faculty of Liberal Arts: Future Role**. Bangkok: Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, 1998.

Wimonisit Horayangkun and others. **Phatthanākān nǎo khwām khit læ rūpbāp khōng ngān sathāpat tayakam : ‘adīt patčhuban læ ‘anākhōt [Evolution of Concepts and Styles of Architecture in Thailand : Past, Present, and Future]**. Bangkok: The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage, 1993.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Opening figure Wat Prabuddhasangdham, Accessed December 20, 2023. Available from <https://wadprabuddhasang-dham.com/#Activity>

Fig. 1 Exhibition Program of Thai Traditional Architecture in the Honor of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn and Faculty of Architecture, Silpakorn University’s 50th Anniversary, Art Centre, Silpakorn University (Wang Tha Phra), June 3-17, 2005. (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2005), 51, 67.

Fig. 2 Ibid., 125, 209.

Fig. 3-1 Tourism Authority of Thailand, **Panya Nantaram Temple**, Accessed December 27, 2023. Available from <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/วัดปัญญานันทาราม>

Fig. 3-2 Nakhon Phanom Governor’s Office, **Phra That Maruka Nakhon**, Accessed December 27, 2023. Available from <http://www2.nakhonphanom.go.th/travel/detail/4/data.html>

Fig. 4 Ministry of Tourism and Sports, Thailand, **Wat Pa Santi Wanaram (Wat Pa Dongrai)**, Accessed December 20, 2023. Available from <https://www.thailandtourismdirectory.go.th/attraction/21177>

ท่าทีในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา กับโลกทัศน์ของคนไทยในสังคมร่วมสมัย

Buddhist Monasteries’ Adaptation to the Thai Perspectives in Contemporary Society

ภูมิ บุรณะ* | สมคิด จิระทัศนกุล
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Phoom Burana* | Somkid Jiratatsanakul
Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand
burana_p@su.ac.th | jiratatsanakul_s@su.ac.th

*Correspondence: burana_p@su.ac.th

Received 08 - 03 - 2023
Revised 16 - 11 - 2023
Accepted 26 - 11 - 2023

บทคัดย่อ

ในอดีตพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาหรือวัดมีบทบาทสำคัญในการสร้างโลกทัศน์ต่อสังคมและชุมชนไทย ทั้งในด้านโลกุตรวิสัยและโลกียะวิสัยอยู่เสมอ กล่าวคือ นอกจากการสร้างสวัสดิภาพอันเป็นผลเชิงประจักษ์ในโลกปัจจุบัน พระพุทธศาสนายังสร้างความมุ่งหมายสู่การประสพสิ่งดีงามในชีวิตหลังพ้นจากโลกนี้ไปแล้วอีกด้วย จนกระทั่งการเข้ามามีอิทธิพลของหลักคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือเหตุผลนิยมที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของสังคมไทย รวมถึงท่าทีและบทบาทของพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

จากการทบทวนหลักฐานเชิงเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งหมวดหมู่เอกสารออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อพระพุทธศาสนา และ เอกสารที่เกี่ยวกับการออกแบบและแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากเอกสารทั้ง 2 ประเภท

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ภายในพระอุโบสถ
วัดบวรนิเวศวิหาร แสดง
การดำเนินชีวิตในอดีต
ที่ชาวบ้านและบุตรหลาน
นำภัตตาหาร พานพุ่ม และ
ข้าวของเครื่องใช้มาถวาย
พระภิกษุสงฆ์ในวันธรรมสวนะ
พร้อมกับเข้าร่วม
การประกอบศาสนพิธี
การฟังเทศน์ ตลอดจน
รักษาอุโบสถศีลในช่วง
ฤดูเข้าพรรษา

The mural painting in the ordination hall at Wat Bowonniwet Vihara depicts a traditional lifestyle of Thai villagers and their children. It portrays scenes of them bringing food trays, bushes, and utensils to offer to the monks on the Sabbath day. The mural captures the essence of the villagers attending religious ceremonies, listening to sermons, and some of them steadfastly maintaining the precepts throughout the Buddhist Lent season.

ได้แสดงให้เห็นว่าการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยามไม่เพียงแต่ลดทอนบทบาทของพระพุทธศาสนาจนแทบจะเหลือเพียงแต่โลกียะวิสัยเท่านั้น ทว่ายังส่งต่อไปถึงการเปิดช่องให้ระบบเศรษฐกิจและค่านิยมสมัยใหม่เข้ามา มีบทบาทสำคัญต่อโลกทัศน์ของสังคมไทยและพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา มากขึ้นตามลำดับ จนสามารถจำแนกเท่าที่การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยเริ่มสถาปนารัฐชาติจนถึงปัจจุบันได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลโลกทัศน์แบบชาตินิยม
2. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยม
3. การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพาณิชย์เพื่อตอบสนองโลกทัศน์ของปัจเจกบุคคล ซึ่งทั้งสามลักษณะดังกล่าวล้วนเป็นผลพวงจากการปรับเปลี่ยนบทบาทและหน้าที่ฝ่ายพุทธจักรในอดีตเป็นสำคัญ

บทความจบลงด้วยข้อเสนอว่าทุกการปรับตัวล้วนเกิดขึ้นจากความตั้งใจที่จะดำรงไว้ซึ่งสถาบันทางพระพุทธศาสนาด้วยทำที่อันหลากหลาย และเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่น่าสนใจเกิดต่อไปจากนี้คือกระแสนิยมของลัทธิพิธี รวมถึงการเข้าร่วมสักการะขอพรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างมหาศาลในปัจจุบัน อาจสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาจากความต้องการอันสลับซับซ้อนและความทุกข์ใจของคนไทย ซึ่งส่งผลให้คนไทยต้องการที่พึ่งพิงทางใจมากขึ้นอย่างยิ่งยวด สถานการณ์ดังกล่าวเป็นทั้งวิกฤติและโอกาสสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่จะต่อยอดความศรัทธาสู่การบรรเทาทุกข์ทางใจได้ ทั้งนี้โอกาสดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการและพฤติกรรมของคนไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างตรงประเด็น จึงจะสามารถนำบทบาทของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากลับมาเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจ และนำเสนอสาระทางธรรมให้สังคมได้อย่างสมสมัย

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, พื้นที่ทางพระพุทธศาสนา, วัด, สังคมร่วมสมัย

Abstract

Buddhist monasteries or temples have historically played a crucial role in society and surrounding communities, serving as sources of mental solace and purifying individuals' sense of morality through both mundane and supermundane rituals. While generating immediate welfare, the

ultimate goal is to experience positive outcomes in the afterlife. However, the influence of a scientific-based and rationalistic worldview among the Thai elite has led to a transformation in the attitude and role of Buddhism. Upon reviewing documentary evidence, books, and related research, two distinct categories emerge: documents based on social changes affecting Buddhism and those on the design and patterns of Buddhist architecture during periods of societal change. Both categories indicate that the Siamese elite's establishment of the modern nation-state diminished Buddhism's role, retaining only its mundane aspects. Concurrently, the Western economic system and values gained significance in Thai society, influencing the adaptation of Buddhist monasteries.

The adaptation, spanning from the past to the present, can be classified into three categories: 1. Adaptation under the influence of nationalist perspectives. 2. Adaptation to address materialistic and consumerist perspectives. 3. Adaptation of a Buddhist commercial style to align with individuals' worldviews. These adaptations result from changes in the roles and responsibilities of the Buddhachakra over time.

The article concludes that every adaptation aims to sustain Buddhist institutions through various conditions. Noteworthy is the contemporary trend of increased ceremonialism and participation in worship seeking blessings, possibly reflecting complex needs and distress among the Thai populace. There is a pressing need for emotional support. This situation poses both a crisis and an opportunity for Buddhist institutions to leverage their faith in alleviating mental suffering. However, seizing such opportunities requires direct responses to the present needs and behaviors of the Thai people. Therefore, the role of Buddhist spaces can be reinvigorated as spiritual centers, presenting Dhamma information to Thai society in a contemporary context.

Keywords: Buddhism, Buddhist Monasteries, Temple, Religion, Contemporary Society

1. ความนำ

“...การที่มนุษย์นั้นจะเป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพและสันติสุขในโลกที่เกื้อกูลได้ ย่อมอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์ แห่งองค์ประกอบทั้ง 3 อย่าง คือ 1. มนุษย์ 2. สังคม 3. ธรรมชาติ...โดยที่มนุษย์นั้น มีบทบาทหน้าที่ในการเชื่อมองค์ประกอบอีก 2 อย่างเข้าด้วยกัน ผ่านหน้าที่ 2 ประการ ก็คือ หน้าที่ในการครองตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดีอันเป็นคุณลักษณะ ของโลกธรรมชาติ และหน้าที่ในการมีส่วนร่วมในสมาคมต่าง ๆ อันเป็นคุณลักษณะ ของโลกแห่งสังคม...”¹ ข้อความจากงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ที่แสดงทัศนะไว้ในหนังสือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ได้นำเสนอให้เห็นว่า การดำรงอยู่ได้ด้วยดีของมนุษย์นั้นเกิดจากการอิงอาศัยกันขององค์ประกอบ เชิงกลไก 3 อย่าง คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ กระบวนการดังกล่าวสามารถ เทียบเคียงได้กับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางสังคมไทยในอดีต นั่นคือ **คน - ชุมชน - วัด** โดยวัดในที่นี้ย่อมหมายถึง **วัดแบบคามวาสี** หรือวัดในเมือง อันเป็นสถานที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมาก ในฐานะศูนย์กลาง ทางพระศาสนาและที่พึ่งทางจิตใจ ด้วยทำที่อันเอื้อเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน อย่างรอบด้าน ตั้งแต่การประกอบศาสนพิธีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ทั้งทาง **โลกียะวิสัย** เช่น การเทศน์มหาชาติ งานบุญเข้าพรรษา งานถวายผ้ากฐิน ฟังธรรมเทศนา ตลอดจนให้การศึกษา แก่บุตรหลานของชุมชนในละแวกใกล้เคียง และในทาง **โลกุตระวิสัย** อันได้แก่ การบรรพชาสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุเพื่อเข้ามาศึกษาด้าน ปริยัติธรรม ทำวัตร แสดงธรรมเทศนา ฝึกปฏิบัติวิปัสสนา และร่วมประกอบ ศาสนพิธี ฯลฯ อีกทั้งยังเป็นสถานที่รองรับด้าน **สาธารณะประโยชน์** ทั้ง กิจกรรมมงคลและอวมงคลของชุมชนก็มักจะเกิดขึ้นภายในบริเวณของวัด ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัดเป็นไปในลักษณะแบบถ้อยที ถ้อยอาศัยกันเสมอ ทั้งนี้การที่วัดจะได้รับการอุปถัมภ์ให้เจริญสมบูรณ์ได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุที่พึงจะต้องสร้างความเลื่อมใสศรัทธา พร้อมกันกับการขัดเกลาศีลธรรมและจริยธรรมตลอดจนการเกื้อหนุน เชิงพิธีกรรมแก่ชุมชน² สภาวะการณดังกล่าวครั้งอดีตยังดำเนินไปโดย สอดคล้องกับทิศทางของโลกทัศน์ของคนในสังคมที่มุ่งหมายจะสั่งสมบุญกุศล อันจะปรากฏผลเป็นสิ่งดีงามในภพภูมิข้างหน้าหลังพ้นจากโลกนี้ไปแล้ว

นอกจากนี้ในอดีตพระพุทธศาสนายังมีความหลากหลายในมิติของธรรมเนียม ปฏิบัติ ซึ่งแปรผันตามกับค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันออกไป³ แต่กระนั้นก็ยังมีการทำที่โดยรวมร่วมกัน ก็คือ **โลกทัศน์ที่มีต่อพระพุทธศาสนา** เนื่องด้วยโลกทัศน์ของคนไทยในอดีต ในทุกระดับชั้นมีความเชื่อและความมุ่งหมายที่ผูกติดกันกับมิติของโลกหน้า อันได้แก่ นรก สวรรค์ โลกมนุษย์ และพระนิพพาน ซึ่งหมายถึงยังมีความยึดอิงอยู่ กับคติจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ลักษณะดังกล่าวยังถูกสะท้อนผ่านกฎหมาย ที่ตราขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ที่แสดงให้เห็นถึงการสื่อสาร ระหว่างรัฐกับราษฎรด้วยกรอบความคิดแบบไตรภูมิ โดยไม่ได้เน้นถึงสาระ เชิงประจักษ์อันรับรู้ได้ในชาติภพปัจจุบัน⁴

อย่างไรก็ดีในเวลาต่อมากระบวนการทัศน์ดังกล่าวได้เกิดความเปลี่ยนแปลง เมื่อโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมได้เข้ามามีอิทธิพลทางความคิด ต่อกลุ่มชนชั้นนำไทยและกระฎุมพี⁵ จนได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในโลกทัศน์ ทางพระพุทธศาสนาของพระวชิรญาณภิกขุหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุตในเวลาต่อมา สิ่งที่แสดงให้เห็นถึง โลกทัศน์แบบสังคมนิยมของกลุ่มธรรมยุตอย่างชัดเจนนั้นมีอยู่หลายประการ ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ยกตัวอย่างงานเขียนของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ในนิกายธรรมยุตและแนวทางในการสั่งสอนพระศาสนาที่มุ่งเน้นการใช้ปัญญา เห็นถึงผลที่ประจักษ์แก่ตน แนวคิดดังกล่าวยังส่งผลไปถึงแบบแผนการ สร้างพระพุทธปฏิมาที่สะท้อนความสมจริงมากกว่าแบบมาตรฐานตาม จาริตรีศูณฐานดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงหลักคิดของชนชั้นนำที่มีต่อ พระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงสาระของพระพุทธศาสนาที่เริ่ม ถูกลดทอนลง จนเหลือเพียงบทบาทด้าน **โลกียธรรม** หรือเน้นประโยชน์ที่เกิดขึ้น ในโลกนี้มากกว่ามิติด้าน **โลกุตระธรรม** สภาวะการณที่เกิดขึ้นเป็นชนวน ที่จะนำไปสู่การขยายผลต่อบทบาทใหม่ของพระพุทธศาสนาในช่วงรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ และโครงสร้างทางอำนาจของการบริหารแบบสยามเก่าสู่สยามใหม่เพื่อ ความทัดเทียมกันกับอารยประเทศฝั่งตะวันตก

บทความนี้จึงย้อนกลับไปทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมและโลกทัศน์ที่ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่การเริ่มสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของสยามที่ทำให้วัดและพระพุทธศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกถึงความเป็นชาติไทย จนถึงปัจจุบันเมื่อสังคมไทยถูกขับเคลื่อนด้วยวัฒนธรรมการบริโภคและค่านิยมแบบปัจเจก โดยมีคำถามว่าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น พื้นที่ทางพระพุทธศาสนามีท่าทีการปรับตัวในลักษณะใดบ้าง และมีมูลเหตุปัจจัยสำคัญอะไรที่เกี่ยวข้อง

2. ทบทวนวรรณกรรม

2.1 เอกสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อพระพุทธศาสนา

2.1.1 “ปากไก่และใบเรือ” โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นหนังสือที่มีส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอันเกิดจากบริบทที่เปลี่ยนไปของสังคมโดยชนชั้นนำมีบทบาทในการตีความพระพุทธศาสนาไปในทิศทางซึ่งเน้นความเชื่อที่มีเหตุผล หรือหลักคิดแบบมนุษยนิยมมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อไปยังการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายในเวลาต่อมา⁷ ประเด็นนี้ได้ถูกกล่าวถึงในหนังสืออีกเล่มของนิธิ คือ “พระพุทธศาสนาภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” อีกด้วย⁸

2.1.2 “โครงการประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435-2535)” โดย สายชล สัตยานุรักษ์ เป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างความเป็นไทยเพื่อตอบสนองอุดมการณ์สถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของสยาม เช่น การวางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแน่นแฟ้นระหว่าง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในลักษณะที่เน้นว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญทั้งต่อชาติและพระพุทธศาสนา รวมทั้งการบริหารจัดการอำนาจในฝ่ายพุทธจักรจนนำไปสู่การแผ่ขยายคำสอนและวิธีคิดของ **พระพุทธศาสนาแบบทางการ**⁹

2.1.3 “ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย” โดย นภนาท อนุพงศ์พัฒน์ เป็นวิทยานิพนธ์ที่ชี้ให้เห็นถึงมูลเหตุสำคัญที่นำไปสู่การออกประกาศ

พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ได้อธิบายความเปลี่ยนแปลงระหว่างคณะสงฆ์กับชุมชนท้องถิ่น และการเข้ามามีบทบาทของพระป่าสายพระอาจารย์มั่นของคณะธรรมยุตรวมถึงความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ระหว่าง 2 นิกายซึ่งเป็นผลมาจากการออกประกาศพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว¹⁰

2.1.4 “พระพุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้ม และทางออกจากวิกฤติ” โดย พระไพศาล วิสาโล เป็นงานที่ศึกษาสถานการณ์ทางสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอันส่งผลกับโลกทัศน์ของคนไทยในมิติด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของพระพุทธศาสนาผ่านท่าทีต่าง ๆ และการเกิดขึ้นของลัทธิทางความเชื่อต่าง ๆ รวมถึงปัญหาที่ตามมาจากการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ทั้งต่อพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์¹¹

2.2 เอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบและแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.2.1 “ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์” โดย ชาทรี ประกิตนันทการ เป็นงานซึ่งแสดงให้เห็นถึงนัยยะและมิติทางการเมืองที่เข้ามามีอิทธิพลในงานออกแบบพุทธศิลปะสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทยด้วยท่าทีของการปรับตัวเชิงพื้นที่อย่างมีนัยยะสำคัญและแสดงถึงความยึดโยงของพระพุทธศาสนากับความเป็นชาติไทยตลอดช่วงเวลาดังกล่าว¹²

2.2.2 “การสร้างพื้นที่มหายิมและพุทธศิลป์แบบแฟนตาซีของวัดพระธรรมกาย” โดย ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์ เป็นบทความที่เทียบเคียงงานออกแบบพระมหาธรรมกายเจดีย์และสถาปัตยกรรมในพื้นที่ของวัดพระธรรมกายกับแนวคิด **Megachurch** และข้อเสนอว่าด้วยงานออกแบบที่ปรากฏลักษณะแบบ **แฟนตาซี** นั้นเกิดขึ้นโดยสอดคล้องกันกับคติจักรวาลวิทยาของวัด รวมถึงสัดส่วนและขนาดของพื้นที่ซึ่งใหญ่โตเป็นพิเศษทั้งหมดก็เพื่อตอบสนองและรองรับต่อความสนใจของพุทธศาสนิกชนจำนวนมหาศาลที่หมุนเวียนกันเข้ามาภายในวัด¹³

2.2.3 “รูปเคารพขนาดใหญ่มหึมาทางศาสนา: การเปลี่ยนแปลงกระบวนการสร้างความหมายและภาพสะท้อนสังคมไทย” โดย นุสรา จิตตเกษม และปรีดี พิศภูมิวิธิ เป็นบทความที่ศึกษาถึงพัฒนาการและกระบวนการสร้างความหมายของรูปเคารพขนาดใหญ่ในพื้นที่วัดของไทย โดยเสนอว่ามิติทางความเชื่อของสังคมไทยที่ยึดอิงอยู่กับพระพุทธศาสนาผ่านการสร้างพระพุทธรูปภูม่านั้น ยังคงแฝงไว้ซึ่งหลักคิดแบบพราหมณ์-ฮินดูและลัทธิผีที่อยู่ควบคู่กันมาตั้งแต่อดีตและมีได้จางหายไปแต่อย่างใด อีกทั้งยังถูกแสดงออกมาผ่านกระบวนการสร้างความหมายและความจำเพาะทั้งของพระพุทธรูปมารวมถึงเทวรูปขนาดใหญ่ที่เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลพรให้แก่ผู้เคารพสักการะ¹⁴

2.2.4 “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อ: กรณีศึกษา วัดเจดีย์ (ไฉ่ไข) อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช” โดย ศศิพิมพ์ อิศระวัฒนา และสุจิตา มานะจิตต์ เป็นบทความที่แสดงให้เห็นถึงการเติบโตอย่างรวดเร็วในแง่ขนาดพื้นที่ของวัดเจดีย์ จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งสัมพันธ์กับช่วงที่วัดมีนโยบายส่งเสริมให้มีการสักการะวัตถุ จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเชิงภูมิทัศน์โดยรอบของพื้นที่เพื่อรองรับจำนวนพุทธศาสนิกชนที่หลั่งไหลเข้ามาในวัดมากขึ้น¹⁵

จากการทบทวนเอกสารทั้งหมดที่ได้กล่าวมา ทำให้การศึกษาเห็นถึงมูลเหตุต่างๆ ที่ส่งผลต่อโลกทัศน์ของสังคมไทยและพระพุทธศาสนาในแต่ละช่วงเวลาในภาพกว้าง จึงนำไปสู่การวิเคราะห์แนวคิดเบื้องหลังและปัจจัยสนับสนุนที่นำไปสู่ท่าทีในการปรับเปลี่ยนของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากงานศึกษาที่ทำการสรุปรวบรวม เชื่อมโยงมูลเหตุ และสถานภาพของพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้อ่านน่าสนใจนั้นมีอยู่บ้าง เช่น งานของพระไพศาล วิสาโล แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาที่เน้นวิเคราะห์ในมิติของพื้นที่หรือสถาปัตยกรรมมากนัก ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าหากได้นำข้อเสนอต่างๆ ของนักวิชาการที่กล่าวข้างต้นนำมาเทียบเคียงและเชื่อมโยงกัน จะนำไปสู่การสร้างความรู้เข้าใจที่มากขึ้นต่อสถานการณ์และปัจจัยภาพรวมที่ต้องคำนึงในการออกแบบพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้

3. รูปแบบการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาและโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาที่ผ่านมาและข้อมูลต่างๆ สามารถจำแนกกลุ่มการปรับตัวตามโลกทัศน์ที่มีคุณลักษณะเฉพาะแตกต่างกันได้ 3 หมวดหมู่ดังนี้

3.1 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลโลกทัศน์แบบชาตินิยม

การศึกษาวิจัยที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทใหม่ของพระพุทธศาสนาถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความเป็นชาติไทย ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นหลังการจัดระเบียบการปกครองให้เป็นไปในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยรวมศูนย์อำนาจการบริหารประเทศไว้ที่พระมหากษัตริย์แบบเบ็ดเสร็จ ภายใต้พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ดำริให้มีการจัดระเบียบการปกครองฝ่ายพุทธจักรให้สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักร แนวคิดดังกล่าวเป็นการสร้างจินตภาพของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ผ่านกระบวนการวางรากฐานมโนทัศน์เกี่ยวกับ**ชาติไทย**และ**ความเป็นไทย** มูลเหตุของการจัดระเบียบการปกครองใหม่เกิดขึ้นหลังจากที่สยามเสียผลประโยชน์ต่อฝรั่งเศสที่เข้ามามีอิทธิพลในบริเวณหัวเมืองติดแม่น้ำโขง¹⁶ ประกอบกับการบริหารประเทศของส่วนกลางในขณะนั้นไม่เหมาะสมกับยุคสมัย และขาดประสิทธิภาพทั้งหมดนี้ได้สร้างความหวาดวิตกต่อชนชั้นนำสยามจนนำไปสู่เหตุการณ์ที่คณะเจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 โดยเสนอให้ประเทศมีรัฐธรรมนูญ คณะรัฐมนตรี และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอดังกล่าว และเห็นว่าควรปฏิรูปรัฐบาลโดยแบ่งการบริหารประเทศออกเป็น 12 กรม เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระและพระราชกรณียกิจแทน เหตุการณ์ครั้งนี้แม้ว่าเจ้านายและข้าราชการกับพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะมีความคิดเห็นแตกต่างกันในแง่ระบอบการปกครอง

แต่สิ่งที่เห็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างชัดเจนคือประเทศจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงให้ **“ลัทธิไลซ์”** เพื่อป้องกันการคุกคามจากต่างชาตินั่นเอง¹⁷ สายชล สัตยานุรักษ์ เสนอว่าชาติตะวันตกอาจอาศัยความล่าหล้งด้านต่าง ๆ ในการสร้างความชอบธรรมที่จะเข้ายึดประเทศเป็นอาณานิคม จึงทำให้สยามมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งสร้างภาพลักษณ์และอุดมการณ์แห่งความเป็นเอกภาพแก่รัฐด้วยสำนึกความเป็นชาติร่วมกันของประชาชน ดังนั้นสยามจึงต้องสร้างคุณลักษณะของชาติอันมีพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาที่ผสานกันอย่างเข้มแข็งสมบูรณ์เป็นหัวใจสำคัญ ดังที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราชว่าพระองค์ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนา ให้เป็นศาสนาทั้งของราษฎรและแผ่นดินความว่า

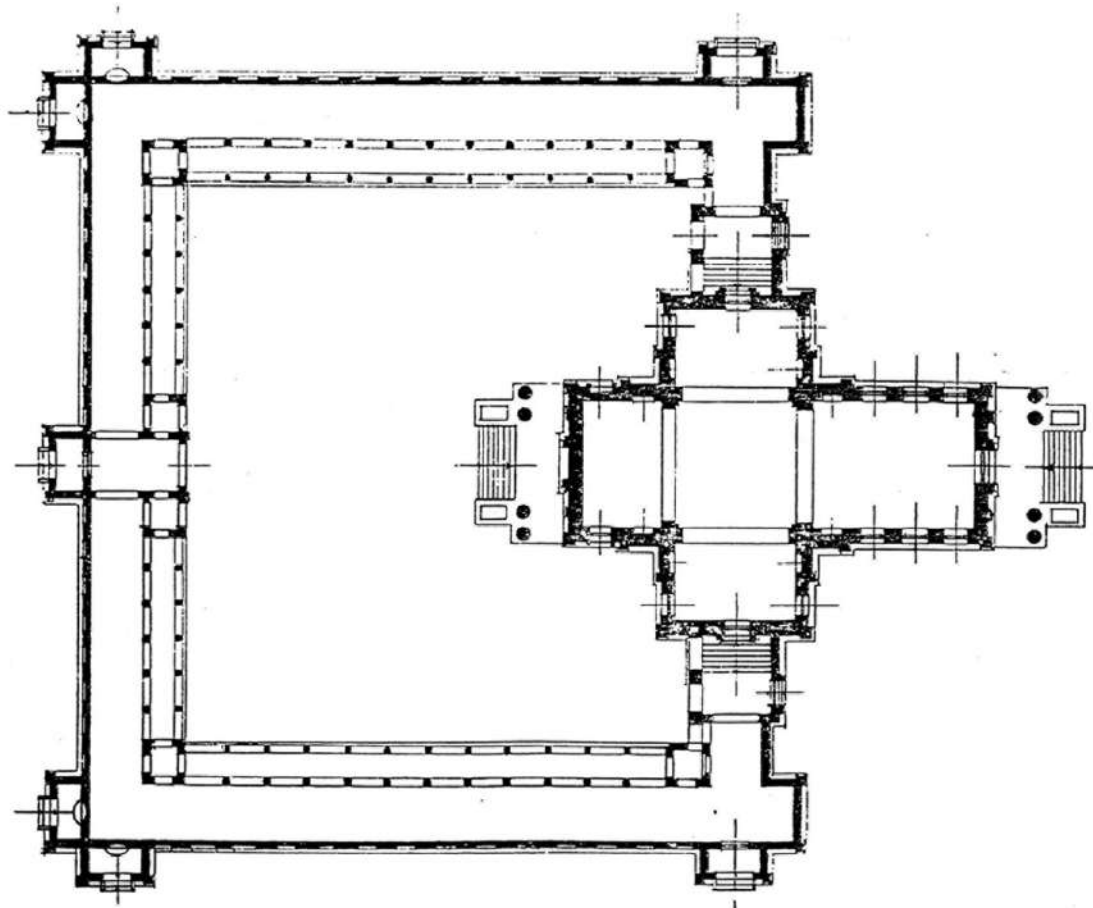
*“...อโศกนี้เอมเปอโรใหญ่...กล่าวได้ว่าเป็นผู้ตั้งศาสนาพุทธขึ้นเปนศาสนาของราษฎร...ยกขึ้นเปนศาสนาของแผ่นดินด้วย เปนศาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายมากแต่บังคับกดขี่น้อย เพราะเปนเหตุฉะนั้นจึงได้ถือแพร่หลายในหมู่ราษฎรทั้งปวง...เธอเป็นผู้มีราชศรัทธา...ด้วยเจตีย์ฐานและการก่อสร้างสำหรับพุทธศาสนา...ไม่ได้คิดถึงพระราชทรัพย์เลย โดยที่พระองค์เปนพระราชาริราช...”*¹⁸

นอกจากนี้สยามยังได้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่เปรียบเสมือนการเติมเต็มช่องว่างของอุดมการณ์ให้สมบูรณ์มากขึ้นด้วยการรวมอำนาจของฝ่ายพุทธจักรมาขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ผ่านวิธีจัดตั้งมหาเถรสมาคมขึ้น อันประกอบด้วยเจ้าคณะใหญ่ 4 ฝ่าย ได้แก่ เจ้าคณะเหนือ เจ้าคณะกลาง เจ้าคณะใต้ และ**เจ้าคณะฝ่ายธรรมยุติกนิกาย** อีกทั้งรองเจ้าคณะรวมเป็น 8 รูป มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาในกิจการด้านพระพุทธศาสนาแก่พระมหากษัตริย์¹⁹ ในกรณีที่ต้องส่งพระราชาคณะจากส่วนกลางออกไปกำกับดูแลพระภิกษุสงฆ์ตามหัวเมืองมณฑลหนึ่งก็จะต้องผ่านพระราชดำริเห็นสมควรก่อน²⁰ ส่วนในเรื่องวัตรปฏิบัติ หลักธรรม และธรรมวินัย ก็มีการสร้างคุณลักษณะที่ทันสมัยเช่นกัน²¹ อย่างไรก็ตามภายใต้การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างดังกล่าวได้แฝงไว้ซึ่งชนวนสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความไม่ลงรอยกันระหว่างพระภิกษุมหานิกายกับธรรมยุติกนิกาย อันเป็นมูลเหตุหนึ่งในการตราพระราชบัญญัติเพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งดังกล่าวในเวลาต่อมา ทั้งนี้การตราพระราชบัญญัติตั้งแต่ฉบับแรกเป็นต้นมาก็ได้ส่งผลให้บทบาทด้านการศึกษาของวัดกับรัฐค่อย ๆ

แยกจากกันจนเห็นได้อย่างชัดเจนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือวัดทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่พระภิกษุและสามเณร ส่วนรัฐจะรับผิดชอบในการจัดการศึกษาแก่ประชาชน²²

อย่างไรก็ดีแม้ว่าเนื้อความในพระราชบัญญัติส่วนใหญ่จะว่าด้วยเรื่องระบบการบริหารฝ่ายพุทธจักร ทว่าในเชิงระบบการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้ปฏิรูปด้วยเช่นกัน เนื่องจากในอดีตการศึกษาพระพุทศาสนาอันอิงอยู่กับเนื้อหาของพระไตรปิฎกสำนวนลังกาที่มากด้วยโวหารและอภินิหาร พระองค์จึงทรงรื้อสาระอันรุ่งเรืองเดิมตามทัศนะของพระองค์ให้ลดลง และเปลี่ยนมาเน้นสาระทางพุทธศาสนาที่ทรงเห็นว่าทุกคนสามารถประจักษ์ได้จริง และมีเหตุผลที่สามารถชี้แจงได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์²³ นอกจากนั้นการศึกษาด้านพระพุทธศาสนายังไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในหมู่คณะสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางเท่านั้น สามัญชนเองก็รับการศึกษาจากฝ่ายพุทธจักรได้ด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นภายหลังการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างตามพระราชดำริดังกล่าว จึงได้เริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนภายใต้การกำกับของกระทรวงธรรมการทั้งในพระนครและหัวเมืองทั่วประเทศ ที่มีการสอนตามหลักสูตรสมัยใหม่ประกอบด้วยวิชา เช่น คณิตศาสตร์ ภาษาไทย รวมทั้งบรรจวิชาพระพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาแบบทางการลงในหลักสูตร ทั้งนี้การเรียนการสอนก็จะมอบให้พระภิกษุสามเณรที่ผ่านการศึกษามาจาก**มหาวิทยาลัย**เป็นผู้รับหน้าที่ในการเผยแผ่สั่งสอนหลักธรรมแก่ผู้เล่าเรียนในหัวเมืองต่าง ๆ²⁴ เพื่อให้มั่นใจว่าผู้สอนเจนจัดแม่นยำในพระปริยัติอันแฝงด้วยความคิดแบบสังคมนิยมที่ใช้ปัญญาและหลักเหตุผลในการพิจารณาธรรมตามแบบฉบับของธรรมยุติกนิกาย การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการลดทอนมิติทาง**“โลกุตรวิสัย”** พร้อมกับการขยับเน้นมิติแบบ **“โลกียะวิสัย”** ของพระพุทธศาสนาในสยามอย่างชัดเจน

ตัวอย่างสำคัญของแบบแผนทางพุทธสถาปัตยกรรมที่สะท้อนโลกทัศน์แบบรัฐชาติสมัยใหม่ของสยามที่แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรที่รวมเข้าไว้ด้วยกัน คือวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม²⁵ พระอารามหลวงชั้นเอก หนึ่งในผลงานฝีมือพระหัตถ์ขึ้นสำคัญของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ทรงออกแบบผังพระอุโบสถเป็นรูปกากบาทหรือแบบจัตุรมุข (Fig. 1)

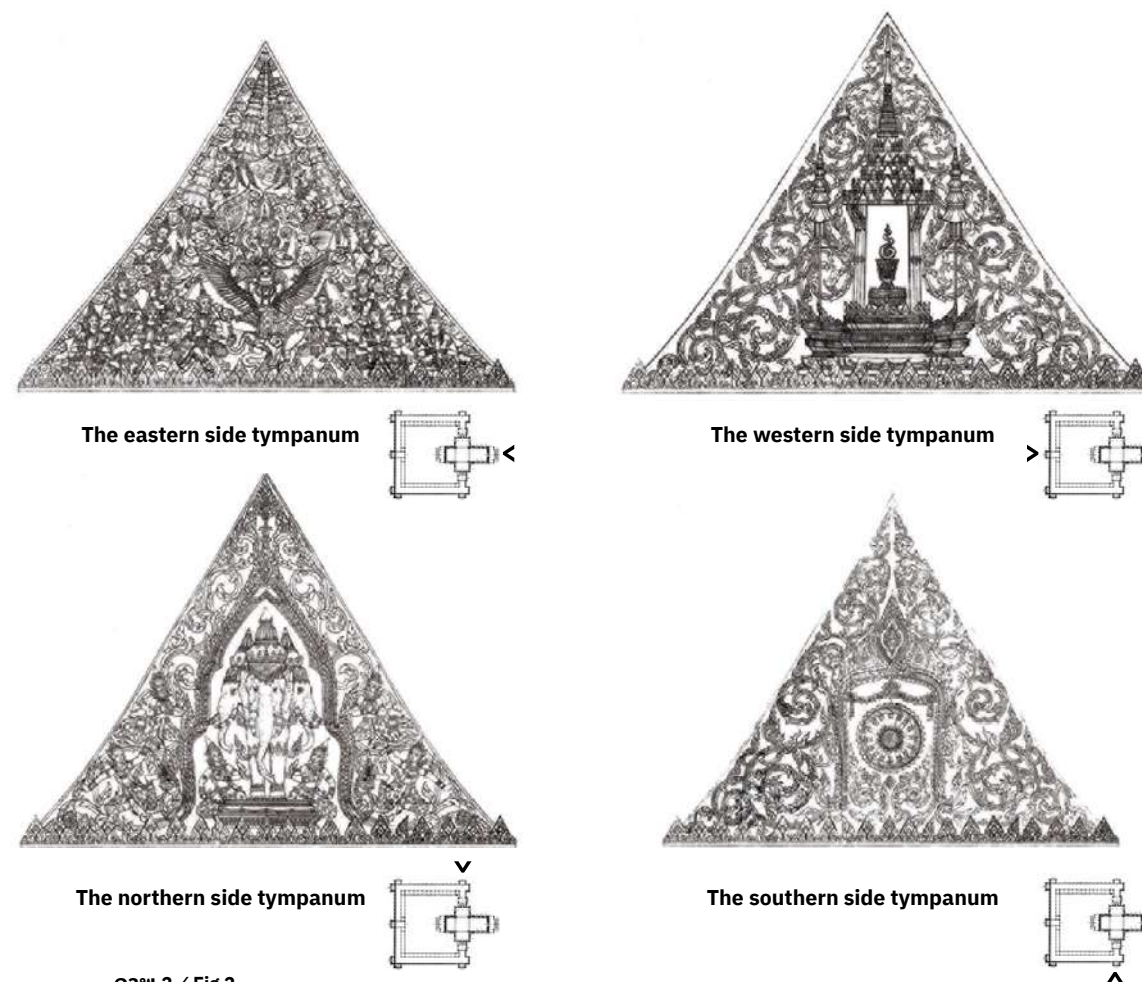

ภาพ 1 / Fig 1

หลังคาเป็นแบบมุขลดที่มีหน้าบันทั้ง 4 ด้าน โดยแต่ละด้านประดับลายตราพระราชลัญจกร (Fig. 2) ผนังภายในบริเวณรักแร้อาคารก่อเป็นคูหาจำนวน 8 ห้อง เขียนภาพสลูปลำคัญของประเทศ 8 องค์ ส่วนของมุขลดด้านทิศเหนือ-ใต้เชื่อมต่อกับพระระเบียงในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยพระระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญจำนวน 52 องค์ ส่วนคดพระระเบียงทั้ง 4 มุม และกึ่งกลางของแนวพระระเบียงด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ออกแบบให้ผนังและหลังคาเป็นแบบจัตุรมุข ทั้งนี้หน้าบันของคดพระระเบียงดังกล่าวประดับด้วยตราประจำกระทรวงทั้ง 10 หน่วยงาน ซึ่งตรากระทรวงเหล่านี้ก็คือสัญลักษณ์การบริหารที่พระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงมีพระราชดำริให้สถาปนาขึ้นตามระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามนั่นเอง

ภาพ 1
แบบผังพื้นพระอุโบสถ
และพระระเบียงของวัด
เบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

Fig 1
Floor plan drawing of
the ordination hall
and galleries,
Wat Benchamabophit.

ภาพ 2 / Fig 2

การปรากฏแบบแผนทางสถาปัตยกรรมของอาคารทางพระพุทธศาสนาในลักษณะดังกล่าวถูกวิเคราะห์ไว้ในหลายแนวทาง เช่น สมคิด จิระทัศนกุล ได้ให้ความเห็นว่าแบบแผนเช่นนี้เปรียบเสมือน “พีธีรภัณฑ์” ซึ่งนำเสนอรากฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะและวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน ภายใต้แนวความคิดและคติสัญลักษณ์อันสะท้อนตัวตนของสยามใหม่ ผ่านการออกแบบสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา ลักษณะดังกล่าวจึงตรงตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ดังที่ทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ไว้²⁶ ส่วนชาติวิประภิตนทการ ได้เสนอว่าแนวคิดและการออกแบบพระอุโบสถแห่งนี้มีปัจจัยด้านนัยทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับระบอบ

ภาพ 2
แบบลายเส้นลาดลาย
หน้าบันพระอุโบสถ
รูปตราพระราชลัญจกร

Fig 2
Depictions of the
royal seals embellish
the tympanums of
the ordination hall at
Wat Benchamabophit.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสำคัญ ทำให้สถาปัตยกรรมมีรูปแบบแตกต่างจากกรอบเกณฑ์ตามจารีตเดิม²⁷ ด้วยพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบหลักของ “ความเป็นชาติ” ที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านจากโลกทัศน์แบบสยามเก่าสู่สยามใหม่

อย่างไรก็ตามผลพวงจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารในช่วงเวลาดังกล่าวยังก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาอยู่พอสมควร เช่น ผลกระทบหลังการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่ทำให้สถาบันสงฆ์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐในการควบคุมหมู่สงฆ์ท้องถิ่น ส่งผลให้การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในชุมชนถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นพระพุทธศาสนาแบบทางการจนทำให้วัดและชุมชนมีสถานภาพที่เหินห่างกัน นอกจากนี้พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวยังเอื้อประโยชน์ให้กับคณะธรรมยุตมากกว่าพระภิกษุมหานิกาย เช่น สิทธิในการปกครองกันเอง จนนำไปสู่ความคิดของพระสงฆ์คณะธรรมยุตที่เห็นว่าตนมีสถานะเหนือกว่าพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย สถานการณ์ดังกล่าวทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁸ และสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับใหม่ นอกจากผลกระทบจากการตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์แล้ว การยุบเลิกระบบไพร่ทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ก็ส่งผลกระทบกับวัดด้วยเช่นกัน ดังข้อเสนอของพระไพศาล วิสาโล ที่ชี้ให้เห็นว่าเมื่อระบบไพร่ทาสถูกยกเลิกไป “เงินค่าราชการ” ซึ่งวัดจะได้จากข้าพระและเลกวัดก็ถูกยกเลิกตามไปด้วยเช่นกัน อีกทั้งการลดงบประมาณค่าใช้จ่ายด้านการทำนุบำรุงวัดหลวงในตัวเมืองกรุงเทพมหานครและหัวเมืองลงไปอย่างมากเพื่อนำงบประมาณไปจัดสรรสำหรับการพัฒนาด้านอื่นๆ ของประเทศ ส่งผลให้วัดต้องหาทางออกในการได้มาซึ่งรายได้ด้วยรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดงานวัด หรือการจัดทำวัดถ่มมรดกให้เช่าบูชา²⁹ โดยทางออกดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในสมัยถัดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนจะอธิบายในหัวข้อถัด ๆ ไป

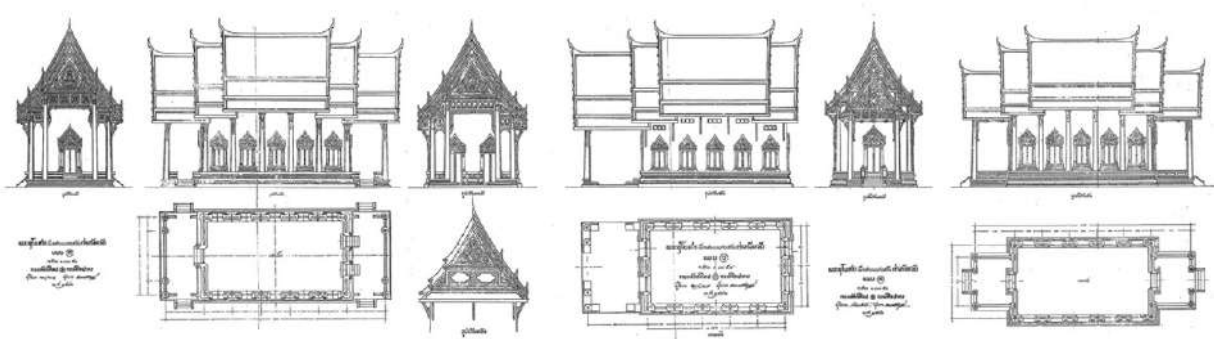
เมื่อพระพุทธศาสนาได้กลายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของชาติ อันเป็นโลกทัศน์ใหม่ของคนในสังคมไทยเรียบร้อยแล้ว ต่อมาเมื่อระบอบการปกครองของประเทศถูกเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 มาได้ระยะเวลาหนึ่ง จึงมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484³⁰

เพื่อแทนที่พระราชบัญญัติฉบับเดิม โดยมีสาระสำคัญคือการยุบเลิกมหาเถรสมาคม และแทนที่ด้วยการแบ่งอำนาจการปกครองเป็น 3 ฝ่าย ได้แก่ 1. สังฆสภา ทำหน้าที่ร่างสังฆาณัติ หรือกฎข้อบังคับในการปกครองสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย 2. สังฆมนตรี ทำหน้าที่บริหารกิจการภายในศาสนจักร 3. คณะวินัยธร ทำหน้าที่พิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามธรรมวินัยและสังฆาณัติ ซึ่งคล้ายคลึงกันกับการปกครองฝ่ายอาณาจักรที่แบ่งอำนาจออกเป็น 3 ส่วน คือ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล³¹ ด้วยความตั้งใจที่จะหลอมรวมสงฆ์ทั้ง 2 นิกายให้เป็นหนึ่งเดียว ตามเนื้อความที่ปรากฏในพระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า “...ก่อนที่จะได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้ครบถ้วน แต่อย่างช้าต้องไม่เกินแปดปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ห้ามมิให้ออกสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ พระบัญญัติชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวง หรือระเบียบใด ที่จะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิอันได้นิยมนับถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว...”³²

อุดมการณ์ดังกล่าวของคณะราษฎรยังถูกแสดงอย่างเป็นรูปธรรมอีกครั้งหนึ่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ผ่านแนวคิดของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่มีความประสงค์จะสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแห่งระบอบประชาธิปไตยขึ้นบริเวณทุ่งบางเขน ในชื่อ “วัดประชาธิปไตย” (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีมหาธาตุ)³³ ซึ่งปรากฏแบบแผนผังของพุทธาวาสที่ประกอบด้วยพระธาตุเจดีย์แผนผังวงกลมแบบเขี้ยวศมีเป็นประธานของวัด สำหรับบรรจุอัฐิของคณะราษฎรและภรรยา รวมถึงบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบริเวณผนังด้านในจำนวน 112 ช่อง ส่วนด้านหลังพระเจดีย์คือพระอุโบสถซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระอุโบสถของวัดเบญจมบพิตรฯ กล่าวคือเป็นพระอุโบสถผังแบบจัตุรมุขที่เชื่อมต่อกับพระระเบียงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทั้งนี้ ชาตรี ประกิตนทการ อธิบายว่าแบบแผนการวางตำแหน่งของเจดีย์ประธานวัดพระศรีมหาธาตุไว้ด้านหน้าพระอุโบสถเป็นลักษณะที่ไม่เคยปรากฏในงานสถาปัตยกรรมไทยมาก่อน เนื่องจากพระเจดีย์ในอดีตที่มักใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระอัฐิธาตุของพระมหากษัตริย์ที่มีฐานานุศักดิ์สูง จึงนิยมสร้างไว้ด้านหลังอาคารประดิษฐานพระประธานของวัดเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการออกแบบเจดีย์ประธานที่ได้นำอัฐิของปวงชนมาบรรจุไว้ซึ่งไม่ได้เป็นการสร้างตามขนบเดิม การวางตำแหน่งใหม่จึงเหมาะสมมากกว่า ลักษณะเช่นนี้ยังสอดคล้องกับรูปแบบที่มีองค์ประกอบเรียบง่ายและลวดลายเรียบเกลี้ยงไม่แสดงถึงฐานานุศักดิ์มากนัก นอกจากนี้จำนวนของชุดบัว

กลุ่มมีทั้งหมด 6 ชั้น ซึ่งต่างกันกับแบบแผนทั่วไปที่มักจะทำในจำนวน 3, 5, หรือ 7 ชั้น ด้วยเหตุนี้ชาตรี จึงเสนอผลลัพธ์ทางการออกแบบ ดังกล่าวว่าอาจมีความเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ “ประชาธิปไตย” ที่ประกอบด้วยหลัก 6 ประการ คือ เอกราช พลอดภัย เศรษฐกิจ เสมอภาค เสรีภาพ การศึกษา

แบบแผนทางสถาปัตยกรรมทั้ง 2 ตัวอย่างข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวที่ผนวกเอาพระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งของหลักคิดที่ว่าด้วยความเป็นชาติไทยตามทัศนะชนชั้นนำ ไม่เพียงเท่านั้นอุดมการณ์การสร้างชาติผ่านแบบแผนทางสถาปัตยกรรมยังปรากฏผลในอีกหนึ่งตัวอย่างที่สำคัญ คือการจัดทำแบบพระอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. สำหรับก่อสร้างในวัดต่างจังหวัด³⁴ ในปี พ.ศ. 2483 (Fig. 3) อันเป็นช่วงเวลาไล่เลี่ยกันกับการก่อตั้งวัดประชาธิปไตยอีกด้วย พฤติการณ์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงการส่งต่อแนวคิดที่ว่าด้วยโลกทัศน์แบบชาตินิยมที่รัฐเห็นว่าพึงจะต้องปรากฏผ่านพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในประเทศ ทั้งยังปฏิเสธหลักคิดแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละชุมชนที่เคยมีแบบแผนอันหลากหลาย ในงานศึกษาของ ชวลิต อธิปัตย์กุล ได้อธิบายว่าแบบแผนมาตรฐานชาติเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในกลุ่มพื้นที่อำเภอเมืองของจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากส่วนกลางมาก ส่วนพื้นที่ชนบทอิทธิพลของส่วนกลางจะเบาบางลงจนสามารถรักษาแบบแผนของศิลปกรรมพื้นถิ่นไว้ได้³⁵ จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อนี้สรุปได้ว่า การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากับโลกทัศน์แบบชาตินิยมที่เกิดขึ้นในสมัยการปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สืบเนื่องมาถึงระบอบประชาธิปไตย โดยการนำของคณะราษฎร ได้ส่งผลให้บทบาทของพระพุทธศาสนาถูกลดทอนให้เหลือเพียงมิติทางโลกียธรรม และเน้นที่ “ความเป็นชาติ” เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามโลกทัศน์ดังกล่าวมีอิทธิพลเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำหรือชนชั้นกลางในเขตชุมชนเมืองเป็นหลักเท่านั้น ส่วนกลุ่มชาวบ้านในชุมชนชนบทยังคงมีหลักคิดที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อเดิมกับพระพุทธศาสนาที่ยังคงมีคติแบบโลกุตรระเอาไว้ จึงอาจมีส่วนทำให้หลักคิดที่เกี่ยวเนื่องกับ นรก สวรรค์ และพระนิพพานยังคงอยู่ และถูกหยิบยกรนำมาปรับ ประยุกต์และสื่อสารกับพุทธศาสนิกชนในช่วงเวลาต่อมา

ภาพ 3 / Fig 3

3.2 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยม

จากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารของประเทศในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 ที่ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและนำไปสู่การเข้ามามีบทบาทของเงินตราในฐานะปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตและปฏิบัติงานทุกระดับ ทำให้โลกทัศน์ของสังคมไทยเป็นแบบทุนนิยมอย่างสมบูรณ์ในที่สุด สิ่งที่เข้ามามีบทบาททางความคิดควบคู่กันไปคือวัฒนธรรมการบริโภคและค่านิยมทางวัตถุที่สามารถปรนเปรอและอำนวยความสะดวกเชิงประจักษ์ผ่านผัสสะทั้ง 5 ได้อย่างครบถ้วน ไม่เพียงเท่านั้นการบริโภควัตถุและบริการต่าง ๆ ยังขยายขอบเขตออกไปจนสามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจได้อีกด้วย³⁶ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงถูกท้าทายเป็นอย่างมาก และอาจเป็นเหตุให้เกิดการปรับตัวของชาวพุทธจำนวนหนึ่งที่ต้องการย้อนกลับไปเชิดชูคุณค่าด้านโลกุตรระวิสัยเพื่อชกแจงความคิดและกล่อมเกลาโลกทัศน์ใหม่ให้แก่สังคมไทยที่กำลังถูกขับเคลื่อนไปด้วยกระแสบริโภคนิยม

ตัวอย่างแนวทางการปรับตัวเพื่อตอบโต้กับกระแสบริโภคนิยมและค่านิยมทางวัตถุด้วยการหวนกลับไปหยิบยกคุณค่าของพระศาสนา ด้านโลกุตรระที่สำคัญได้แก่

ภาพ 3

แบบพระอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. และ ค. เพื่อนำไปใช้ก่อสร้างต่างจังหวัด โดยกรมศิลปากร

Fig 3

Standard architectural floor plans for ordination halls in provincial construction by the Fine Art Department.

- แนวทางของสวนโมกขพลาราม (วัดธารน้ำไหล) จ.สุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นแนวทางของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้ฟื้นฟูพุทธธรรมขึ้นมาในฐานะหัวใจของพระพุทธศาสนา แล้วนำมาสื่อสารแก่พุทธศาสนิกชนผ่านมุมมองพระนิพพานในวิถีใหม่ที่ไม่ใช่เรื่องไกลตัวจนเกินไป โดยที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงและรับรู้พระนิพพานได้ในทุกขณะของชีวิตประจำวัน ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้นิยามสภาวะนี้ว่าการปราศจาก “โรคทางวิญญาณ” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือความรู้สึกปราศจาก **ตัวกู ของกู**³⁷
- แนวทางของสำนักสันติอโศก ซึ่งเป็นแนวทางที่ยึดมั่นในวิถีปฏิบัติแบบชุมชนจัดตั้ง ภายใต้การตีความคัมภีร์พระบาลีของเจ้าสำนักอย่างพระโพธิธรรมาจารย์ ผู้มีทัศนะเชิงวิพากษ์ถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีและพระวินัยบัญญัติของคณะสงฆ์ไทย พระโพธิธรรมาจารย์ให้ความสำคัญกับการตั้งมั่นในศีลซึ่งเปรียบเสมือนฐานเบื้องต้นก่อนนำไปสู่สมาธิและปัญญา³⁸ ทั้งนี้สันติอโศกได้จัดตั้งขึ้นแห่งแรกในกรุงเทพฯ ก่อนจะขยายไปยังจังหวัดศรีสะเกษ นครสวรรค์ และนครปฐม
- แนวทางของวัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญกับการเพ่งสมาธิจนเกิดนิมิตเห็นดวงแก้วตามหลักวิชาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ซึ่งผู้ที่เชื่อในแนวทางนี้มองว่าการนั่งสมาธิจะสร้างบุญกุศลให้แก่ผู้ปฏิบัติได้นำพาไปหลังจากพ้นโลกนี้ไปแล้ว

ทั้ง 3 แนวทางดังกล่าว ประเวศ วะสี ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีลักษณะสอดคล้องกับหลักธรรมในหมวด ไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล คือแนวทางของสำนักสันติอโศก สมาธิ คือแนวทางของวัดพระธรรมกาย และปัญญาก็คือแนวทางของสวนโมกขพลาราม ด้วยคุณลักษณะเฉพาะตัวของทั้ง 3 แนวทางจึงส่งผลสู่การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ ได้แก่ สวนโมกขพลารามซึ่งก่อตั้งในพ.ศ. 2502 ภายใต้การให้ความสำคัญกับวิถีทางในการใช้ปัญญา วิพากษ์และหลักคิดแบบเป็นเหตุเป็นผลนั้นได้สะท้อนลงในแบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย และลดรูปแบบความวิจิตรซับซ้อนของอาคารสถานที่ตามขนบของวัดแบบจารีต อาคารที่มีก็เพื่อประโยชน์ใช้สอยภายใต้แนวคิดของสวนโมกขพลารามอันได้แก่ ภูมิ ลาน หิน โค้ง

ภาพ 4 / Fig 4

ลานพระอุโบสถกลางแจ้งท่ามกลางสวนป่าที่มีเพียงพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในฐานะตัวแทนของพระพุทธองค์ในการประกอบสังฆกรรมเท่านั้น นอกจากนี้วัดยังสร้างอาคารซึ่งทำหน้าที่สะท้อนทัศนะและแนวทางของวัดธารน้ำไหลนั่นก็คือ “โรงมหรสพทางวิญญาณ” อันเป็นอาคารที่รวบรวมและจัดแสดงภาพปริศนาธรรมมาไว้ให้ผู้มาเยือนได้พิจารณาธรรม ร่วมกับการปฏิบัติธรรมรูปแบบอื่นๆ เพื่อเป็นอีกหนทางหนึ่งในการขัดเกลาสติปัญญาของพุทธศาสนิกชนให้สามารถเข้าใจพุทธธรรมในระดับที่สูงขึ้นได้ ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากพื้นที่และกิจกรรมต่างๆ ของสวนโมกขพลารามที่อยู่ท่ามกลางสวนป่าทำให้สถานที่แห่งนี้คล้ายคลึงกับวัดอรัญวาสีที่หลีกเลี่ยงกายออกมาจากความวุ่นวายอันจักเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมให้บรรลุผลตามความมุ่งหมายนั่นเอง (Fig. 4)

สำนักสันติอโศกก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2516 โดยพุทธสถานทั้งหมดมีท่าทีการปรับตัวของพื้นที่คล้ายคลึงกับสวนโมกข์ กล่าวคือแบบอย่างของสถาปัตยกรรมจะมีความเรียบง่าย สมถะ แต่สิ่งที่แตกต่างจากสวนโมกขพลารามก็คือวิถีของวัตรปฏิบัติจะเป็นแบบชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับได้แก่ พุทธสถาน สังฆสถาน และอาวาสสถาน โดยชุมชนแบบพุทธสถานจะมีลักษณะเป็นชุมชนทดลองพึ่งพาตนเองด้วยโครงการทางเศรษฐกิจหลากหลายประเภท³⁹ ตั้งแต่การซื้อขายแลกเปลี่ยนอาหารมังสวิรัต และยาสมุนไพรสำหรับคนในชุมชน รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามาอุดหนุนด้วยเช่นกัน

ภาพ 4
บรรยากาศภายในสวนโมกขพลาราม ซึ่งอาคารสถานที่ต่าง ๆ แทรกตัวและถูกปกคลุมด้วยธรรมชาติ

Fig 4
The ambiance within Suan Mokkhapalaram, where diverse buildings are scattered amidst the natural surroundings.

ซึ่งการดำเนินงานในพุทธสถานทั้งหมดจะมีสมณะคอยกำกับดูแลความเรียบร้อยร่วมกับญาติธรรม ส่วนอาคารสำหรับการประกอบศาสนพิธีจะมีเพียงวิหารที่เป็นอาคารขนาดใหญ่เพียงหลังเดียวเท่านั้น จึงทำให้ภาพลักษณ์ของชุมชนชาวอโศกนี้มีความคล้ายคลึงกันกับความสัมพันธ์ของวัดและชุมชนในอดีตที่สำคัญคือชุมชนพึ่งพาตนเองในวิถีพุทธของสันติอโศกนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสวนกระแสบริโภคนิยมและวัตถุนิยมที่กำลังเฟื่องฟูในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

ในส่วนของวัดพระธรรมกายที่ก่อตั้งใน พ.ศ. 2513 ปรากฏท่าทีและแบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากทั้ง 2 กรณีข้างต้นอย่างชัดเจน ภิกษุพินธุพนะลาวัณย์อธิบายว่าการสอนให้ทำสมาธิด้วยการเพ่งจิตจนเห็นดวงแก้วและนิมิตเป็นรูปบุคคล รวมทั้งการนำเสนอพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังนั้น แม้จะมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอเรื่องพระนิพพานเช่นเดียวกับ 2 กรณีข้างต้นแต่ได้ประยุกต์คำอธิบายในคัมภีร์ให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่นการอธิบายผลบุญที่จะส่งผลให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อรอการจุติเป็นพระสาวกของพระอนาคตพุทธเจ้าแล้วบรรลุถึงนิพพานในที่สุด การอธิบายเช่นนี้จึงเท่ากับเป็นการประยุกต์เนื้อหาในพระพุทธศาสนาให้มีความร่วมสมัย หากแต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมส่งผลให้เป็นการเชื่อเชืงให้พุทธศาสนิกชนทำบุญและมีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่วัดมากขึ้นอีกด้วย⁴⁰ ดังนั้นเมื่อผู้ศรัทธามีจำนวนที่มากขึ้นวัดพระธรรมกายจึงได้มีการปรับปรุงแผนผังและก่อสร้างอาคารจำนวนมากภายในวัดเพื่อรองรับผู้คนจำนวนมากมหาศาลที่จะเข้ามาใช้งานที่สำคัญได้แก่ ศาลาจตุรมหาราชิกาส่งสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2518 สภาธรรมกายสากล สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2539 ทดแทนอาคารธรรมกายสากลหลังเดิมที่เป็นอาคารชั่วคราว มุงด้วยหลังคาจาก โดยอาคารหลังนี้มีพื้นที่ขนาดใหญ่ถึง 572,366 ตร.ม. ประกอบด้วยพื้นที่ประกอบศาสนพิธีหรือกิจกรรมขนาดใหญ่⁴¹ พื้นที่จอดรถชั้นใต้ดิน พื้นที่จัดประชุมสัมมนาหลายห้อง ทั้งยังเป็นอาคารที่มีระบบการจัดการอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนอาคารที่สำคัญที่สุดของวัด คือ “มหาธรรมกายเจดีย์” สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2538 (Fig. 5) เพื่อเป็นศูนย์กลางใหม่ของวัด ทั้งยังเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีหลักที่สำคัญกว่าพระอุโบสถอีกด้วย⁴²

ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 5
การประกอบศาสนพิธีและ
มหาเจดีย์ขนาดมหึมาที่
ประดิษฐานพระพุทธรูป
กว่าหนึ่งล้านองค์ของ
วัดพระธรรมกาย

Fig 5
Buddhist rituals and
a colossal stupa housing
a million golden Buddha
statues at the Dham-
makaya Temple.

มหาธรรมกายเจดีย์แบ่งพื้นที่ออกเป็นทั้งหมด 3 ส่วน ได้แก่ พุทธรัตนะ หมายถึงส่วนพื้นที่ทรงกลมครึ่งซีกไปจนถึงลานสี่ทองและด้านในของพระเจดีย์ที่ใช้เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปธรรมกายประจำตัวกว่า 1 ล้านองค์⁴³ โดยแต่ละองค์จะสลักชื่อของผู้บริจาคแต่ละคนลงบนฐานพระ ธรรมรัตนะ คือวงแหวนรอบองค์พระเจดีย์สีขาวและสังฆรัตนะเป็นพื้นที่แบบขั้นบันไดลดหลั่นลงมาจำนวน 22 ชั้นแบบแผนทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมีความน่าสนใจอย่างมากเพราะเป็นรูปแบบที่ไม่ได้เป็นไปตามแบบแผนของพุทธศิลป์อย่างจารีตวัดพระธรรมกายอธิบายว่าแบบอย่างของมหาธรรมกายเจดีย์เกิดขึ้นด้วยการคลี่คลายจากสถูปทรงกลมครึ่งใบ (สถูปทรงโอคว่ำ) ของอินเดียโบราณ⁴⁴ ทว่าหากพิจารณาถึงหลักการสอนวิชาสมาธิของวัดซึ่งมีการไล่ระดับจากสมาธิแบบหายาไปสู่แบบละเอียดแล้ว ก็จะได้เห็นว่าแบบแผนดังกล่าวอาจสื่อถึงระดับขั้นของกระบวนการวิชาธรรมกายได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้นเมื่อมองพระเจดีย์ในระยะไกลจึงปรากฏเป็นรูปทรงกลม แต่เมื่อมองในระยะที่ใกล้อย่างละเอียดก็จะได้เห็นพระธรรมกายที่ประดับอยู่รายล้อมพระมหาเจดีย์ปรากฏขึ้นมานอกจากที่กล่าวมาแล้วพระมหาธรรมกายเจดีย์ยังสอดแทรกการปลูกฝังจิตสำนึกร่วมกันผ่านการสร้างตัวแทนเสมือน ด้วยพระธรรมกายประจำตัว และด้วยคุณลักษณะทั้งหมดนี้เองที่ทำให้จินตภาพมหาธรรมกายเจดีย์มีบทบาทเป็นจุดศูนย์กลางของเหล่าศิษยานุศิษย์วัดได้ในทุกมิติ

สรุปได้ว่าท่าทีการปรับตัวของพื้นที่พระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับโลกทัศน์แบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยมทั้ง 3 แห่ง ล้วนแต่เป็นการหวนคืนสู่คุณค่าในอดีตของพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับกระแสการบริโภคนิยมและวัตถุนิยมที่โหมรุกเข้ามามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ในสังคมไทย

นอกจากการปรับตัวทั้ง 3 แห่งแล้ว ยังมีแบบแผนของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบทางเลือกที่น่าสนใจเกิดขึ้นอีกหลายพื้นที่ เช่น “หอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ” หรือสวนโมกข์ กรุงเทพฯ (พ.ศ. 2552) (Fig. 6) เพื่อขยายความของธรรมสภาวะว่าด้วย “นิพพานแบบชิมลอง” ผ่านกิจกรรมการปฏิบัติ “ภาวนาวิถีเมือง”⁴⁵ ที่มีตั้งแต่การจัดดอกไม้ การวาดภาพพระบายสีน้ำ การแสดงละคร การเล่นดนตรี การฝึกโยคะ และการเดินชมงานแสดงศิลปะที่แฝงด้วยปริศนาธรรม (Fig. 7-8) ส่วนการศึกษาพุทธศาสนปรัชญาเชิงลึกก็มีเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมแสดงปาฐกถาและสนทนาธรรม การประกอบศาสนพิธีในวาระสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ อีกทั้งหอจดหมายเหตุฯ แห่งนี้ยังเป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่ข้อมูลพุทธธรรม อาทิ หนังสือและบทความงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา วิดีทัศน์การบรรยายโดยท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งสามารถหาซื้อได้ในส่วนสโมสรธรรมทาน⁴⁶ ทั้งนี้แบบอย่างของงานออกแบบสถาปัตยกรรมของสวนโมกข์ กรุงเทพฯ แห่งนี้ ตั้งแต่แผนผัง รูปลักษณ์ไปจนถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ก็ลดรูป

ภาพ 6
อาคารหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ จ.กรุงเทพฯ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความสมถะ เรียบง่าย ด้วยการเลือกใช้วัสดุที่ตรงไปตรงมา รวมถึงภาษาทางการออกแบบที่เป็นการคลี่คลายจากโรงมหรสพทางวิญญาณของสวนโมกขพลาราม จ. สุราษฎร์ธานี

Fig 6
The Buddhadasa Indapanno Archives building in Bangkok exhibits an architectural style characterized by austerity and simplicity, achieved through straightforward materials. This design approach adapts from the spiritual theater of Suan Mokkhalaram in Surat Thani.

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 7 / Fig 7

ภาพ 8 / Fig 8

ผ่อนคลายจากรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรมแบบจารีตสู่การออกแบบที่เน้นการสร้างสรรค์พื้นที่และภาษาทางสถาปัตยกรรมอันเรียบง่าย สะท้อนความสงบสมถะ เรียบง่าย เมาสบาย สมกับเป็น “โรงมหรสพทางวิญญาณแห่งใหม่” สถานที่เรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบร่วมสมัยตามเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้รับการสานต่อโดยพุทธศาสนิกชนกลุ่มหนึ่งที่พยายามต่อยอดกระบวนวิธีของสวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานี มาประยุกต์ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของคนเมืองซึ่งมีข้อจำกัดในแง่ของเดินทางหรือเวลาที่จำกัดได้อย่างสมสมัย

ภาพ 7
พื้นที่จัดแสดงนิทรรศการ “นิพพานชิมลอง”
Fig 7
“A Taste of Nibbana”
Exhibition room

ภาพ 8
พื้นที่ลานหินโค้งที่เชื่อมต่อกับโถงเอนกประสงค์ของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นพื้นที่สำหรับจัดศาสนพิธี กิจกรรม สัมมนา และการแสดงปาฐกถา
Fig 8
The curved stone courtyard is linked to the multipurpose hall of the Buddhadasa Indapanno Archives, serving as a space for conducting religious ceremonies, seminars, and lectures.

3.3 การปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพานิชัย
เพื่อตอบสนองโลกทัศน์ของปัจเจกบุคคล

สืบเนื่องจากพัฒนาการด้านเศรษฐกิจสังคม การเมืองภายใต้การบริหาร
รัฐบาลตั้งแต่ช่วงสมัยพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มาถึงปัจจุบันที่มี
ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเหตุการณ์สำคัญแรก
ทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อวัดคือการยกเลิกระบบไพร่ทาส
ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ส่งผลให้วัดสูญเสียเลกวัดหรือข้าพระอันเป็น
แรงงานเกณฑ์สำคัญในการสร้างและทำนุบำรุงรักษาวัด ฉะนั้นเมื่อ
ไม่สามารถสนับสนุนแรงงานได้รัฐจึงให้เงินอุดหนุนเพื่อทดแทน⁴⁷
รวมทั้งส่งมอบหน้าที่ในการบริหารจัดการและดูแลพระอาราม
ให้อยู่ในการกำกับดูแลของพระภิกษุสงฆ์และคณะกรรมการวัด⁴⁸
ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้วัดต้องหางบประมาณและปัจจัยด้วยกระบวนวิธี
ต่าง ๆ เพื่อมาพัฒนาและดูแลกายภาพของวัด เช่น การอนุญาตให้
ประชาชนเช่าที่ดินในเขตธรณีสงฆ์เพื่ออยู่อาศัยหรือทำการค้า
ไปจนถึงการให้เช่าจัดงานมหรสพและจัดสร้างวัดถ่มงคฺล การบริหาร
จัดการวัดเช่นนี้ในหลายกรณียังส่งผลให้วัดค้ำึงถึงรายได้ที่มาก
จนเกินวิสัยและกลายสภาพเป็น “พุทธพานิชัย” ในที่สุด⁴⁹
เมื่อพิจารณาร่วมกับสภาพของสังคมไทยในปัจจุบันก็จะเห็นได้ว่า
ระบบพุทธพานิชัยได้สร้างกระแสของเงินตราให้เข้าสู่พื้นที่วัดอย่าง
มหาศาล ด้วยการใช้ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าสามารถอำนวย
ความต้องการอันหลากหลายของปัจเจกบุคคลให้สัมฤทธิ์ผลได้
หากสักการะถูกต้องตามวิธีการของความเชื่อนั้น ๆ⁵⁰ ทั้งหมด
ที่กล่าวมานี้เป็นมูลเหตุให้เกิดท่าทีของการปรับตัวในอีกหลายลักษณะ
หนึ่งดังตัวอย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้

ภาพ 9 / Fig 9

ภาพ 9
พระพุทธธรรมกายเทพมงคฺล
วัดปากน้ำภาษีเจริญ
ขนาดมหึมาที่สร้างขึ้นจาก
พลังศรัทธาของศิษยานุศิษย์

Fig 9
The great Dhammakaya-
devamongala statue rises
above Bangkok.

การสร้างรูปเคารพขนาดใหญ่พิเศษภายในพื้นที่วัดหลายแห่ง เช่น พระพุทธมหามุนีศาสดามุนีศรีวิเศษชัยชาญ วัดม่วง จ.อ่างทอง พระพุทธธรรมกายเทพมงคล วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร (Fig. 9) พระพุทธโชค วัดเขาวงจันทร์ จ.ลพบุรี พระพุทธเมตตา วัดทับคล้อ จ.พิจิตร ซึ่งการสร้างรูปเคารพขนาดใหญ่ข้างต้นนี้ ล้วนไม่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระอัฐจารสตามความในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปขนาดความสูง 18 ศอก⁵¹ เนื่องจากขนาดและสัดส่วนของรูปเคารพในปัจจุบัน มีขนาดสูงใหญ่กว่ามาก จากการศึกษาของ นุสรา จิตตเกษม และ ปรีดี พิศภูมิวิธิ แสดงให้เห็นว่ากระบวนการสร้างพระพุทธรูป ขนาดใหญ่ดังกล่าวเกิดจากปัจจัยและบริบททางสังคมที่ทำให้ ความเชื่อและค่านิยมต่างๆ ได้มอบอิสระแก่ผู้อำนวยสร้างมากขึ้น โดยการตั้งชื่อเรียกองค์พระปฏิมา หรือสถานที่ตั้งของพระพุทธรูป มักจะมีความหมายทั้งที่เกี่ยวเนื่องกับบุคคลที่เป็นผู้สร้าง ผู้ได้รับการยกย่องในคุณงามความดี หรือชื่อที่สื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิฤทธิ์ที่สามารถอำนวยโชคลาภ ตลอดจนความคุ้มครอง ในด้านต่าง ๆ แก่ผู้ที่เคารพสักการะได้ บทบาทเช่นนี้คล้ายคลึงกับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาผีตามความเชื่อแบบโบราณของสังคมไทย ก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนาถึงแม้ว่าพระพุทธรูปขนาดใหญ่ บางองค์จะอ้างอิงคติอดีตพุทธหรืออนาคตพุทธ เช่น พระกฤษณ์โร วัดไผ่โรงวัว จ.สุพรรณบุรี พระพุทธเจ้า 5 พระองค์อย่าง วัดผาซ่อนแก้ว จ.เพชรบูรณ์ ทว่าในทางปฏิบัติแล้วกลับมีสถานะ ไม่ต่างจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดลบันดาลความสำเร็จและสวัสดิภาพ ในทางโลก นอกจากการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แล้ว ยังมี การสร้างเทวรูปจากศาสนาฮินดูที่คนไทยต่างคุ้นเคยเป็นอย่างดี ภายในบริเวณพุทธสถาน อาทิ พระพิฆเนศ ทำวเสสุวรรณ ภายใต้ หลักคดที่เชื่อว่าเป็นใหญ่มีบารมีเหนือภูติผีปีศาจทั้งปวง ซึ่งสามารถช่วยขจัดอุปสรรคและบันดาลสวัสดิผลได้⁵² อีกทั้ง รูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมจัดสร้าง คือรูปเคารพพระสาวก พระเถระจารย์ หรืออดีตเจ้าอาวาส ทั้งนี้การปรากฏรูปเคารพขนาด ใหญ่พิเศษในพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ไม่เพียงแต่สะท้อน ความต้องการของผู้สร้างและผู้สักการะเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึง คุณลักษณะสำคัญของศาสนวิถีของสังคมไทยแบบที่มีพุทธพราหมณ์ ผี คลุกเคล้าเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนจนแทบจะแยกขาดจากกัน ไม่ออกนับแต่อดีตกาลจนกระทั่งปัจจุบัน

ภาพ 10 / Fig 10

ภาพ 10
รูปเคารพจากพหุลัทธิทาง ความเชื่อที่ปรากฏขึ้น ในบริเวณวัดตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย เพื่อตอบสนองค่านิยมในการบูชา และความเชื่อด้านอิทธิฤทธิ์ ที่จะสามารถอำนวยผลสำเร็จ ในทางโลกแก่ผู้สักการะ

Fig 10
Idols and images from various beliefs are found on temple grounds across different regions of Thailand, reflecting the widespread popularity of worship and the belief in supernatural powers capable of bestowing worldly success upon the devotees.

อีก 2 ตัวอย่างสำคัญในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาแบบพุทธพาณิชย์ คือวัดท่าไม้ จ.สมุทรสาคร ที่รวบรวมสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากพุทธศาสนาและความเชื่อที่แฝงตัวอยู่ในสังคมไทยมากมายตั้งแต่รูปเคารพไปจนถึงพิธีกรรม ซึ่งจัดเตรียมไว้เพื่อรองรับความต้องการอันหลากหลายอย่างครบครัน รวมทั้งสิ่งที่น่าสนใจที่สุดประการหนึ่งซึ่งถูกนำเสนอผ่านสื่อโทรทัศน์และสังคมออนไลน์ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2565 ก็คือตู้บริจาครอบบริเวณวัดที่มีช่องย่อยๆ และเขียนกำกับไว้ว่าแต่ละช่องให้ผลของความสำเร็จอย่างไรบ้าง ท่าทีเช่นนี้ของวัดท่าไม้จึงเปรียบเป็นการนำพุทธศาสนามาตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคลจนนำไปสู่การเติบโต และการพัฒนาทางกายภาพของพุทธสถานอย่างรวดเร็ว (Fig.10) เช่นเดียวกับวัดเจดีย์ จ.นครศรีธรรมราช ที่มีผู้ศึกษาการขยายขยายและพัฒนาพื้นที่ของวัดในช่วงปี พ.ศ. 2542–2563 ซึ่งพบว่าปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์เพื่อรองรับกิจกรรมการกราบไหว้บูชารูปเคารพไอ้ไข่ของผู้ศรัทธามีตั้งแต่การตั้งร้านค้าสำหรับซื้อ-ขายรูปปั้นไอ้ไข่ ประทัด สลากกินแบ่งรัฐบาล และร้านเช่าบูชารูปจำลองไอ้ไข่ บ่อคอนกรีตสำหรับจุดประทัดขนาดใหญ่จำนวนมาก และอาคารอเนกประสงค์ล้อมรอบพระอุโบสถเก่า ฯลฯ ซึ่งการขยายตัวของพื้นที่วัดนี้มากขึ้นถึง 22 เท่า ภายในระยะเวลาเพียง 10 ปี เท่านั้น⁵³ ตัวอย่างดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นถึงกระแสนิยมการสักการะไอ้ไข่อย่างมหาศาลในสังคมไทย วงจรดังกล่าวได้นำพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาไปสู่การเป็นสถานที่สร้างรายได้หมุนเวียนและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชุมชนและจังหวัด โดยการใช้ประโยชน์จากโลกทัศน์แบบปัจเจกบุคคลที่มีความต้องการ อยากมี อยากได้ อยากเป็น อันหลากหลาย ซึ่งรอความสมหวังที่พึงจะเกิดขึ้นจากการสักการะบูชารูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์อย่างถูกต้องตามความเชื่อนั่นเอง

4. บทสรุป

จากการศึกษาที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่าตั้งแต่การสถาปนาแนวคิดชาตินิยมที่เริ่มก่อตัวขึ้นในสมัยระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาจนถึงช่วงสมัยการปกครองในระบอบประชาธิปไตย พื้นที่ทางพระพุทธศาสนาภายใต้การควบคุมของรัฐถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง แต่แบบแผนของพุทธสถานที่ก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐก็ล้วนเป็นไปเพื่อตอบสนองแนวทางการพัฒนาประเทศภายใต้โลกทัศน์แบบชาตินิยมเป็นหลัก แบบแผนเช่นนี้ส่งผลให้เกิดการลดทอนบทบาทด้านโลกุตระวิสัยลงไป จนกระทั่งในช่วงเวลาถัดมาได้เกิดแนวทางการหวนคืนกลับสู่คุณค่าในอดีตที่หิวยกแบบแผนและวิธีคิดแบบโลกุตระของพระพุทธศาสนามาประยุกต์เพื่อรับมือกับกระแสวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม ดังที่จะเห็นได้จากสำนักทางศาสนาสำคัญหลายแห่ง ได้แก่ สวนโมกขพลาราม วัดพระธรรมกาย และสันติอโศก ทั้ง 3 สำนักได้สร้างพื้นที่พระพุทธศาสนาแบบทางเลือกที่มุ่งเน้นการสร้างความเข้าใจถึงนิพพานสภาวะด้วยกิจกรรมแบบร่วมสมัยต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีท่าทีการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งนิยมการจัดทำวัดมุงคลและรูปเคารพในรูปแบบต่าง ๆ ผสมกับแนวคิดพหุศาสนาเพื่อเชื้อเชิญให้พุทธศาสนิกชนไทยสนใจที่จะเข้ามายังพื้นที่วัดมากขึ้นส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการดึงดูดรายได้จากความศรัทธาและความเชื่อของปัจเจกบุคคลนำมาบริหารจัดการและพัฒนาวัด

อย่างไรก็ดีทุกการปรับตัวล้วนเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจที่จะธำรงไว้ซึ่งสถาบันทางพระพุทธศาสนา ผ่านท่าทีซึ่งมีเงื่อนไขอันแตกต่างกัน แต่สิ่งที่น่าสังเกตต่อไปจากนี้ก็คือกระแสนิยมของลัทธิพิธีรวมถึงการเข้าร่วมการสักการะขอพรที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างมหาศาลในปัจจุบัน อาจสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาจากความต้องการอันสลับซับซ้อนและความทุกข์ทางใจของคนไทยที่ต้องการสิ่งพึงพิงทางใจอย่างยิ่งยวด สถานการณ์ดังกล่าวผู้เขียนเสนอว่าเป็นทั้งวิกฤติและโอกาสสำหรับสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่จะต่อยอดความศรัทธาสู่การบรรเทาทุกข์ทางใจได้ ทั้งนี้โอกาสดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการและพฤติกรรมของคนไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างตรงประเด็น จึงจะสามารถนำบทบาทของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากลับมาเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจและนำเสนอสาระทางธรรมให้สังคมไทยอย่างร่วมสมัยและครบถ้วนทั้งด้านโลกียธรรมและโลกุตระธรรม

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในหัวข้อ อัมโมกษณาน

Acknowledgment

This article is part of a master’s degree thesis entitled ‘Dham-mokhasatharn’ for the Master of Architecture Program in Thai Architecture at the Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand.

Notes

1 Phra Phromkunaphorn (P.A. Payutto), **Kānphatthanā thī yangyūn [Sustainable Development]**, 12th ed. (Bangkok: Sahadhammika Press, 2010), 231.

2 Somkid Jiratatsanakul, **Wat: phut sātsana sathā pattayakam Thai [Temple: Thai Sacral Architecture]** (Bangkok: Thammasat University Press, 2001), 23-24.

3 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhot nḥeonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit [The Future, Trend and Solution for Thai Buddhism Crisis]**, 3rd ed. (Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2015), 49-50.

4 Nopphanat Anupongphat, “Phonkrathop khōng phrarāтчabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō. Sō. nưngrōjyīsip’et tō ‘ākān pokkhrōng khana song Thai [The Impact of Sangha Act of 1902 on the Thai Sangha Administration],” (Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 2003), 15-17.

5 Nidhi Eawsiwong, **Kānmưang Thai samai phraчhao krung Thon Burī [Thai Politics during the Reign of The King of Thonburi]** (Bangkok: Silpawattanatham, 1986), 195-203.

6 Nidhi Eawsiwong, **Pākkaī læ bai rūa rūam khwām riāng wādūai wannakam læ prawat sāt ton rattanakōsin [Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok]**, 4th ed. (Bangkok: Same Sky Books, 2012), 328-354.

7 Ibid., 328-365.

8 See more details in Nidhi Eawsiwong, **Phut sātsana nai khwām plīanplāeng khōng sangkhom Thai [Buddhism**

and Changes of Thai Society] (Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2000), 85-87.

9 Saichol Sattayanurak, **Rāingān wiчhai chabap sombūn khrōngkān prawattisāt withī khit kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai khōng panyāchon (Phō.Sō. sōngphansīrōisāmsiphā thưng sōngphanhārōisāmsiphā) [A History of the Thinking about Thai Society and Culture from the Viewpoints of Thai Intellectuals Project (1892-1992): Final Report]** (Bangkok: The Thailand Research Fund, 2007), 40-55.

10 Nopphanat Anupongphat, “Phonkrathop khōng phrarāтчabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō. Sō. nưngrōjyīsip’et tō ‘ākān pokkhrōng khana song Thai.”

11 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhot nḥeonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit.**

12 Chatrī Prakitnonthakan, **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkān mưang nai chōeng ‘udomkān [Art and Architecture of the People’s Party Political Symbol of Ideology]**, 3rd ed. (Bangkok: Matichon, 2020).

13 Pinyapan Potjanalawan, “Kānsāng phūnthī ‘aphi mahā wihān læ phut sin bæp fāen tā sī khōngwat phra thammakāi [The Production of the Buddhist Megechurch and the Fantasy Buddhist Art by Wat Phra Dhammakaya, Thailand],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 11 (September-December 2014): 90-107.

14 Nussara Jittakasem and Predee Phisphumvidhi, “Rūp khaorop khanāt yai mahưmā thāng sātsana: kān plīanplāeng krabūankān sāng khwāmmāi læ phāp sathōn sangkhom Thai [Huge Religious Object of Worship: Change, Significant Creation and Reflection on Thai Society],” **Academic Journal of Humanities and Social Sciences Burapha University** 25, 47 (January–April 2017): 123-147.

15 Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit, “Kān plīanplāeng phūm that watthanatham ‘annưang māчhāk khwām chưa : kōraṇī suksā wat čhēdī (‘ai khai) ‘amphōe si chon чhangwat Nakhōn Si Thammarāt [Cutural Landscape Changes from Faith: A Case Study of Wat Chedi (Ai Khai), Sichon, Nakhon Si Thammarat],” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 7, 4 (April 2022): 18-30.

16 See more about the origins of the change in “thinking” and “structure” from the pressures of Western powers to finding a “tough and lenient” solution to gain allies during crisis times in Siam by King Chulalongkorn in Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāep sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetчhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuwattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013), 45-47.

17 Fine Arts Department, **Chaonāi læ khārāтчakān krāp bangkhom thūn khwāmhen чhatkān plīanplāeng rāтчakān phændin Rō. Sō. Nưngrōisām læ phra rāt-damrat nai phra bāt somdet phra Čhunlaчhōmklaο čhao yū hũa song thalāeng phra bōrom rā chā thi bāi kākhai kān pokkhrōng phændin [The Princes and Civil Servants Expressed their Opinions on the Changes in Government Administration, 103 Rattanakosin Era, and the Royal Speech of His Majesty King Chulalongkorn, who Gave His Royal Explanation for Amending the Administration of the Country]** (Bangkok: Niyomkij Publishing, 1973), 2.

18 Saichol Sattayanurak, **Rāingān wiчhai chabap sombūn khrōngkān prawattisāt withī khit kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai khōng panyāchon (Phō.Sō. sōngphansīrōisāmsiphā thưng sōngphanhārōisām siphā)**, 40-41.

19 “Phrarāтчabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō.Sō. nưngrōjyīsip’et. [Sangha Administration Act, 121 Rattanakosin Era],” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 19 (29 June 1902): 214-215.

20 See more in Chapter no. 7 on Provincial Councils, Article no. 35 in Ibid., 221.

21 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāep sathāpattayakam thai fīphrahat Somdetчhaofā kromphrayā narisrā nuwattiwong**, 50.

22 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhот nḥeonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit**, 341.

23 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāep sathāpattayakam thai fīphrahat Somdetчhaofā kromphrayā narisrā nuwattiwong**, 50.

24 Ibid., 56-57.

25 Originally the temple would be called Wat Benchamabophit Sathit Mahanikayaram (Benchamabophit temple: the dwelling of Mahanikaya sect). But King Chulalongkorn was afraid that the Dhammayuttika Nikaya monks would be dissatisfied and may lead to conflicts between sects. See more details in Somkid Jiratatsanakul, **Ngān’ōkbāep sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetчhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 106.

26 Ibid., 108-111.

27 Chatrī Prakitnonthakan, **Kānmưang læ sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in Architectural Art Siamese Contemporary Thai Nationalism]** (Bangkok: Matichon, 2004), 165-191.

28 See more about sects in the writings of Vajiranavarorasa (His Royal Highness Somdet Phra Maha Samana Chao. Krom Phraya Vajiranavarorasa) in Prince-Patriarch Wachirayan Warorot, **Phra ni phontāng rưang [Various works]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1971), 3, quoted in Nopphanat Anupongphat, “Phonkrathop khōng phrarāтчabanyat laksana pokkhrōng khana song Rō. Sō. nưngrōjyīsip’et tō ‘ākān pokkhrōng khana song Thai,” 79

29 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhот nḥeonōm læ thāng’ōk čhāk wikrit**, 138–141.

30 See more about the various issues between the two sangha sects in Kanungnit Chantabutr, **Kān khlưanwai khōng yuwasong Thai run rāk Phō.Sō. sōngphansīrōi чhetsipчhet thưng sōngphansīrōipḗtsipsī [The Movement of the First Generation of Thai Monks, 1934-1941]** (Bangkok: Thammasat University, 1985), 33-41.

31 Wallop Pumara, “Khwāmsamphan rawāng kān mưang rưang sātsana ‘amnāt thāngkān mưang læ khrōngsāng ‘ōkāt thāngkān mưang : kōraṇī suksā khana patisangkhoṇ kān phra sātsana nai samai plīanplāeng kān pokkhrōng khōng prathēt Thai [The Relationship between Religious Politics, Political Power and the Political Opportunities Structure: A Case Study of the Thai Buddhist Structural Restoration in the Era of Political Regime Shift],” **Journal of Human Rights and Peace** 3, 2 (July-December 2017): 88.

32 “Phrarāṭṭhabanyat khana song Phō.Sō. sōng phan sī rōi pāet sip sī [Sangha Act 1941],” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 58 (14 October 1941): 1409.

33 See more about the explanation of the political implications of changing the name from Wat Prachathipatai (Democracy temple) to Wat Phra Si Mahathat in Chatri Prakitnonthakan, **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkān mŭang nai chōeng ‘udomkān**, 201-203.

34 See more about the principles of determining the Fine Arts Department ordination hall standardization plan A, B, C. in Phuwadon Phusiri, “Ngān ‘ōk bāep sathāpattayakam khōng phra phrom Phičhit (‘Ū Lā phā non): rūppatham hāeng ‘udomkān chātniyom Phō.Sō. sōngphansīrōičhetsiphā thŭng sōngphansīrōikāosip [Architectural Design of Phra Phrombhichitr (Ou Labhanonda): Physical Manifestation of the Nationalist Ideology, 1932-1947],” **Academic Journal of Architecture** 74 (January-June 2022): 11-12.

35 Chawalit Atipatayakul, “Rūpbāep ‘ubōsot chūang Phō.Sō. sōngphansīrōipāetsipsī thŭng sōngphanhārōisip nai čhangwat ‘Udōn Thānī : kōranī suksā klum rūpbāep phasom ‘itthiphon chāng Yūan lāe phŭn thīn [Pibulsongkram’s Ordination Hall Standardization Plans],” **Damrong Journal** 9, 1 (January–June 2010): 107-108.

36 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhot nāeonōm lāe thāng‘ōk čhāk wikrit**, 147.

37 Buddhadasa [pseud.], **Kāen phutsā [Heart-Wood from the Bo Tree]** (Bangkok: Thammasapa), 10.

38 Pataraporn Sirikanchana, “Santi ‘asōk khwāmpenmā lāe botbāt thāng sātsanā nai sangkhom Thai [Santi Asoka: Its Development and Religious Roles in Thai Society],” **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University** 8, 1 (January-April 2001): 31.

39 Phuwamin Wadkean, Jumnian Junhasobhaga and Yothin Sawangdee, “Botbāt khōng samnak Santi ‘asōk nai kān khlŭanwai thāng sangkhom [The Role of Santi Asoke in Social Movement],” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 6, 4 (April 2021): 436-438.

40 Pinyapan Potjanalawan, “Kānsāng phŭnthī ‘aphi mahā wihān lāe phut sin bāep fāen tā sī khōngwat phra thammakāi,” 95-97.

41 Ibid.

42 Ibid.

43 See a detailed description of the highlights, number, and location of the Dhammakaya Buddha image in Dhammakaya Foundation, **Mahā thammakāi čhēdī mahā čhēdī phŭa santiphāp lōk [The Maha Dhammakaya Cetiya: the Cetiya for World Peace]** (Patum Thani: Master Publishing, 2000), 22.

44 Ibid., 16.

45 Buddhadasa Indapanno Archives -BIA-, **Trā sanyalak lāe sarup phāp rūam [Emblem and Overview]**, June 23, 2017. Video, 07:06. Available from www.youtube.com/watch?v=Y80CV_9GknA

46 Buddhadasa Indapanno ArchivesFoundation, **Rāingān phon kāndamnōen ngān pī sōngphanhārōihāsippāet thŭng sōngphanhārōihāsipkāo [Performance Report for 2015 - 2016]** (Bangkok: Buddhadasa Indapanno Archives Foundation, 2016), 42.

47 Worrasit Tantipantkul, ““Amnāt rat nŭa wat: sing thī hāi pai čhāk sangkhom Thai [State Power over Temples: Something Missing from Thai Society],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 5 (September 2007): 87-89.

48 Ibid., 94.

49 Phra Paisal Visalo, **Phraphutsāsana Thai nai ‘anākhot nāeonōm lāe thāng‘ōk čhāk wikrit**, 138–141.

50 Ibid., 169.

51 Boonyakorn Wachiratienchai, ““Atathārot’ khati khwām chŭa lāe kānsāng san ngān phutthapatimā [Attharassa: Beliefs and Buddhist Statues],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 8 (September 2011-August 2012): 56-58.

52 Nussara Jittakasem and Predee Phisphumvidhi, “Rūp khaorop khanāt yai mahŭmā thāng sātsanā: kān plīanplāeng krabūankān sāng khwāmmāi lāe phāpsathōn sangkhom Thai,” 127-133.

53 Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit, “Kān plīanplāeng phŭm that watthanatham ‘annŭang māčhāk khwām chŭa : kōranī suksā wat čhēdī (‘ai khai) ‘amphōe si chon čhangwat Nakhōn Sī Thammarāt,” 23-26.

Bibliography

Boonyakorn Wachiratienchai. ““Atathārot’ khati khwām chŭa lāe kānsāng san ngān phutthapatimā [Attharassa: Beliefs and Buddhist Statues].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 8 (September 2011-August 2012): 55-75.

Buddhadasa Indapanno Archives -BIA-. **Trā sanyalak lāe sarup phāp rūam [Emblem and Overview]**. June 23, 2017. Video, 07:06. Available from www. youtube.com/watch?v=Y80CV_9GknA

Buddhadasa Indapanno Archives Foundation. **Rāingān phon kāndamnōen ngān pī sōngphanhārōihāsippāet thŭng sōngphanhārōihāsipkāo [Performance Report for 2015 - 2016]**. Bangkok: Buddhadasa Indapanno Archives Foundation, 2016.

Buddhadasa [pseud.]. **Kāen phutsā [Heart-Wood from the Bo Tree]**. Bangkok: Thammasapa.

Chatri Prakitnonthakan. **Kānmŭang lāe sangkhom nai sinlapa sathāpattayakam Sayām samai Thai prayuk chātniyom [Politics and Society in Architectural Art Siamese Contemporary Thai Nationalism]**. Bangkok: Matichon, 2004.

_____. **Sinlapa - sathāpattayakam khana rātsadōn sanyalak thāngkān mŭang nai chōeng ‘udomkān [Art and Architecture of the People’s Party Political Symbol of Ideology]**. 3rd ed. Bangkok: Matichon, 2020.

Chawalit Atipatayakul. “Rūpbāep ‘ubōsot chūang Phō.Sō. sōngphansīrōipāetsipsī thŭng sōngphanhārōisip nai čhangwat ‘Udōn Thānī : kōranī suksā klum rūpbāep phasom ‘itthiphon chāng Yūan lāe phŭn thīn [Pibulsongkram’s Ordination Hall Standardization Plans].” **Damrong Journal** 9, 1 (January–June 2010): 101-116.

Dhammakaya Foundation. **Mahā thammakāi čhēdī mahā čhēdī phŭa santiphāp lōk [The Maha Dhammakaya Cetiya: the Cetiya for World Peace]**. Patum Thani: Master Publishing, 2000.

Fine Arts Department. **Chaonāi lāe khārāṭṭhakān krāp bangkhom thŭn khwāmhēn čhatkān plīanplāeng rāṭṭhakān phāendin Rō . Sō . Nŭngrōisām lāe**

phra rāt damrat nai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaο čhao yŭ hŭa song thalāeng phra bōrom rā čhā thī bāi kākhai kān pokkhroṅ phāendin [The Princes and Civil Servants expressed their Opinions on the Changes in Government Administration, 103 Rattanakosin Era, and the Royal Speech of His Majesty King Chulalongkorn, who Gave His Royal Explanation forAmending the Administration of the Country]. Bangkok: Niyomkij Publishing, 1973.

Kanungnit Chantabutr. **Kān khlŭanwai khōng yuwa song Thai run rāk Phō.Sō. sōngphansīrōičhetsipčhet thŭng sōngphansīrōipāetsipsī [The Movement of the First Generation of Thai Monks, 1934-1941]**. Bangkok: Thammasat University, 1985.

Nidhi Eawsiwong. **Kānmŭang Thai samai phračhao krung Thon Burī [Thai Politics during the Reign of the King of Thonburi]**. Bangkok: Silpawattanatham, 1986.

_____. **Pākkai lāe bai rūa rūam khwām rīang wādŭai wannakam lāe prawat sāt ton rattanakōsin [Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok]**. 4th ed. Bangkok: Same Sky Books, 2012.

_____. **Phut sātsanā nai khwām plīanplāeng khōng sangkhom Thai [Buddhism and Changes of thai Society]**. Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2000.

Nopphanat Anupongphat. “Phonkrathop khōng phrarāṭṭhabanyat laksana pokkhroṅ khana song Rō. Sō . nŭngrōiyisip‘et tō ‘akān pokkhroṅ khana song Thai [The Impact of Sangha Act of 1902 on the Thai Sangha Administration].” Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 2003.

Nussara Jittakasem and Predee Phisphumvidhi. “Rūp khaorop khanāt yai mahŭmā thāng sātsanā: kān plīanplāeng krabūankān sāng khwāmmāi lāe phāp sathōn sangkhom Thai [Huge Religious Object of Worship: Change, Significant Creation and Reflection on Thai Society].” **Academic Journal of Humanities and Social Sciences Burapha University** 25, 47 (January–April 2017): 123-147.

Pataraporn Sirikanchana. “Santi ‘asōk khwāmpenmā læ botbāt thāng sātšanā nai sangkhom Thai [Santi Asoka: Its Development and Religious Roles in Thai Society].” **Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University** 8, 1 (January-April 2001): 6-68.

Phra Paisal Visalo. **Phraphutsāsānā Thai nai ‘anākhon nṝonōm læ thāng‘ōk ṅhāk wikrit [The Future, Trend and Solution for Thai Buddhism Crisis]**. 3rd ed. Bangkok: Komol Keemthong Foundation, 2015.

Phra Phromkunaphorn (P.A. Payutto). **Kānphatthanā thī yangyŭn [Sustainable Development]**. 12th ed. Bangkok: Sahadhammika Press, 2010.

“Phrarāṭchabanyat khana song Ph̄.S̄. s̄ong phan sī r̄oi p̄ēt sip sī [Sangha Act 1941].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 58 (14 October 1941): 1391-1410.

“Phrarāṭchabanyat laksana pokkhr̄ong khana song R̄.S̄. n̄ungr̄oiyīsip‘et. [Sangha Administration Act, 121 Rattanakosin Era].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 19 (29 June 1902): 214-223.

Phuwadon Phusiri. “Ngān ‘ōk b̄ēp sathāpattayakam kh̄ong phra phrom Phiṅhit (‘Ū Lā phā non): rūppatham h̄aeng ‘udomkān chātniyom Ph̄.S̄. s̄ongphansīr̄oiṅh̄etsiphā thung s̄ongphansīr̄oiṅkāosip [Architectural Design of Phra Phrombhichitr (Ou Labhanonda): Physical Manifestation of the Nationalist Ideology, 1932-1947].” **Academic Journal of Architecture** 74 (January-June 2022): 1-16.

Phuwamin Wadkean, Jumnian Junhasobhaga and Yothin Sawangdee. “Botbāt kh̄ong samnak Santi ‘asōk nai kān khl̄ūanwai thāng sangkhom [The Role of Santi Asoke in Social Movement].” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 6, 4 (April 2021): 434-450.

Pinyapan Potjanalawan. “Kānsāng phŭnthī ‘aphi mahā wihān læ phut sin b̄ēp f̄aen tā sī kh̄ongwat phra thammakāi [The Production of the Buddhist Megechurch and the Fantasy Buddhist Art by Wat Phra Dhammakaya, Thailand].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 11 (September-December 2014): 90-107.

Saichol Sattayanurak. **Rāingān wiṅchai chabap sombūn khr̄ongkān prawattisāt withī khit kīeokap sangkhom læ watthanatham Thai kh̄ong panyāchon (Ph̄.S̄. s̄ongphansīr̄oisāmsiphā thung s̄ongphanhār̄oisāmsiphā) [A History of the Thinking about Thai Society and Culture from the Viewpoints of Thai Intellectuals Project (1892-1992): Final Report]**. Bangkok: The Thailand Research Fund, 2007.

Sasipim Issarawattana and Suchita Manajit. “Kān plīanpl̄aeng phŭm that watthanatham ‘annŭang m̄āḥhāk khwām chŭa : k̄oranī suksā wat ṅhēdī (‘ai khai) ‘amph̄e si chon ṅhangwat Nakh̄on Sī Thammarāt [Cutural Landscape Changes from Faith: A Case Study of Wat Chedi (Ai Khai), Sichon, Nakhon Si Thammarat].” **Journal of Social Science and Buddhist Anthropology** 7, 4 (April 2022): 18-30.

Somkid Jiratatsanakul. **Wat: phut sātšana sathāpattayakam Thai [Temple: Thai Sacral Architecture]**. Bangkok: Thammasat University Press, 2001.

—————. **Ngān‘ōkb̄ēp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetṅhaofā kromphrayā narīsrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuvattiwongse]**. Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013.

Wallop Pumara. “Khwāmsamphan rawāng kān mŭang rūang sātšanā ‘amnāt thāngkān mŭang læ khr̄ongsāng ‘ōkāt thāngkān mŭang : k̄oranī suksā khana patisangk̄h̄on kān phra sātšanā nai samai plīanpl̄aeng kān pokkhr̄ong kh̄ong prathēt Thai [The Relationship between Religious Politics, Political Power and the Political Opportunities Structure: A Case Study of the Thai Buddhist Structural Restoration in the Era of Political Regime Shift].” **Journal of Human Rights and Peace** 3, 2 (July-December 2017): 57-91.

Worrasit Tantipantkul, “‘Amnāt rat nŭa wat: sing thī hāi pai ṅhāk sangkhom Thai [State power over Temples: Something Missing from Thai society].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 5 (September 2007): 86-95.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Opening figure Fine Arts Department, **Kān‘anurak ṅhitrakam fā phanang wat B̄ow̄on Niwēt wihān rāṭchawōrawihān [Conservation of Mural Paintings at Wat Bowonniwet Vihara Ratchaworaviharn]** (Bangkok: Rungsilpa, 2008), 35.

Fig. 1 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān‘ōkb̄ēp sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetṅhaofā kromphrayā narīsrānuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013), 374.

Fig. 2 Ibid., 422-423.

Fig. 3 **Exhibition Program of Thai Traditional Architecture in the Honor of H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn and Faculty of Architecture, Silpakorn University’s 50th Anniversary, Art Centre, Silpakorn University (Wang Tha Phra)**, June 3-17, 2005. (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2005), 51, 67.

Fig. 5 Nicolas Asfourī, **Sci-Fi in Bangkok**, Accessed April 29, 2023. Available from <https://correspondent.afp.com/sci-fi-bangkok>

Fig. 10 Peerapat Sumran, 2022.

บทความ

Articles

จาก กักขันตรัง สู่ พระอุโบสถวัดราชาธิวาส :
การศึกษาวรรณกรรมที่นำไปสู่ผลงานออกแบบและที่มาในการออกแบบสถาปัตยกรรมของ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

From Kakshantrang to Wat Rajadivas:
The Study of Literature that Leads to the Finding of Architectural Works and Inspiration of
H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse

ชุนศิริ ไชยเอียร
Chunsiri Chai-ear

ป้อมปราการทางทะเลของสยามในช่วงความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยาม: สมุทรปราการ พ.ศ. 2436
Siamese Naval Fortification During the Franco-Siamese Conflict: Samut Prakan 1893

กฤษดา สว่างวันชัย
Kritsada Sawangwanchai

สถาปัตยกรรมคุ้มเจ้านายในเมืองแพร่
The Architecture of Khum Chao Nai, the House of the City Governor, in Phrae Province

นันทพร พุ่มมณี
Nantaporn Poommanee

สถานภาพผลงานวิชาการการศึกษาสิมน้ำ (อุโบสถน้ำ) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
The Status of Academic Output in the Isan Water Sim (Northeastern Buddhist Ordination Hall)
in the Northeastern Region of Thailand

อมฤต หมวดทอง
Amarit Muadthong

อนาคตศาสตร์แห่งพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทย
Futurology of Thai Buddhist Architecture

วนิดา พึ่งสุนทร | รสिता สินเอกเอี่ยม
Wanida Puengsunthorn | Rasita Sin-ek-iem

ท่าทีในการปรับตัวของพื้นที่ทางพระพุทธศาสนากับโลกทัศน์ของคนไทยในสังคมร่วมสมัย
Buddhist Monasteries' Adaptation to the Thai Perspectives in Contemporary Society

ภูมิ บุรณะ | สมคิด จิระกัศนกุล
Phoom Burana | Somkid Jiratatsanakul

